

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKT-YL-2011-0001**

**1980 SONRASI TÜRKİYE’NİN DIŞ BORÇ SORUNU VE
EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

HAZIRLAYAN

Yasemin AYSU

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. İsmet ATEŞ

AYDIN -2011

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKT-YL-2011-0001**

**1980 SONRASI TÜRKİYE’NİN DIŞ BORÇ SORUNU VE
EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

HAZIRLAYAN

Yasemin AYSU

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç. Dr. İsmet ATEŞ

AYDIN -2011

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

... Ana Bilim Dalı ... (varsa Programın adı) Programı öğrencisi ... (Öğrencinin Adı Soyadı) tarafından hazırlanan ... (Tezin Başlığı) başlıklı tez, ... (Savunma Tarihi) tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

<u>Unvanı, Adı ve Soyadı</u> :	<u>Kurumu</u> :	<u>İmzası:</u>
(Başkan).....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu ... (Tezin Türü) tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun .....sayılı kararıyla .....(Tarih) tarihinde onaylanmıştır.

Unvanı, Adı Soyadı
Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Yasemin AYSU

İmza :

Yasemin AYSU

1980 SONRASI TÜRKİYE’NİN DIŞ BORÇ SORUNU VE EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

ÖZET

Dış borçlanma, iç tasarrufları yetersiz olan Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmaları açısından yoğun olarak başvurdukları finansal bir kaynaktır.

Türkiye’de 1980 yılından itibaren önemli gelişmelerden biri dış ekonomik ilişkiler alanında olmuştur. Dış ticarete serbestleşme ve ekonominin dışa açık bir yapıya dönüşmesi bunun en önemli göstergelerindendir. 24 Ocak 1980 kararlarıyla ithal ikamesi bırakılarak dışa dönük sanayileşme dönemine geçilmiştir. Bu yapısal dönüşüm süreciyle birlikte Türkiye’nin dış borçlanmasında da belirgin değişimler yaşanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye İstatistik Kurumu, Hazine Müsteşarlığı, Devlet Planlama Teşkilatı gibi kaynaklardan edinilen veriler doğrultusunda daha çok resmi kanallardan borçlanan Türkiye ekonomisi, yaşanan bu gelişmelerden sonra yoğun olarak özel kaynaklardan borçlanmaya başlamıştır.

Bu çalışmada, dış borçlanmanın tanımı, nedenleri gibi teorik bilgiler verilmiştir. Daha sonra Türkiye’nin 1980-2009 döneminde dış borçlanmada hangi aşamada olduğu çeşitli makro ekonomik göstergelerden hareketle analiz edilmeye çalışılmıştır. Ve dış borç -ekonomik büyüme ilişkisi Türkiye ekonomisi açısından ele alınmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Dış Borç, Ekonomik Büyüme, Dış Borç Rasyoları, Bütçe Açığı

Yasemin AYSU

**THE FOREIGN DEBT PROBLEM OF TURKEY AFTER 1980 AND
ITS IMPACT ON ECONOMIC GROWTH**

ABSTRACT

Foreign debt, domestic savings are insufficient in terms of economic development of developing countries such as Turkey, have intensively applied as a financial resource.

One of the most important development in Turkey has been in the field of foreign economic relations since 1980. It is the most important indicators of foreign trade liberalization and outward-oriented economy into a structure. By the decisions of January 24, 1980, leaving import substitution industrialization period started flaring. This process of structural transformation has experienced significant changes in the Turkey's foreign debt. In this context, with the data given by Turkish Statistical Institution, Undersecretariat of Treasury, State Planning Organization Turkey's economy more debt through official channels, after these developments has begun intensively to borrow from private sources.

In this study, the definition of external debt, after giving theoretical information such as reasons for Turkey's external borrowing during 1980-2009 at which the movement of various macro-economic indicators to be analyzed and studied the relationship between external debt and economic growth are discussed in terms of Turkey's economy.

KEYWORDS

External Debt, Economic Growth, Foreign Debt Ratios, Budget Deficit,

ÖNSÖZ

Tez çalışmam sırasında bana göstermiş olduğu sabır ve vermiş olduğu destekten ötürü, danışmanım Yrd. Doç. Dr. İsmet ATEŞ' e, ekonometri konusunda yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Osman PEKER ve Arş. Gör. Halil UÇAL' a saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezin yazılmasında bilgi paylaşımında yardımda bulunan arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir görev sayarım.

Özellikle, hayatımın her alanında olduğu gibi, öğrenimim sırasında da benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen değerli babam Ahmet AYSU' ya ve üzerimde hiçbir zaman ödeyemeyeceğim kadar çok emeği olan sevgili annem Halime AYSU ile her daim dostluğuyla bana güç veren değerli kardeşim Senem AYSU' ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tez çalışmam boyunca desteğini esirgemeyen Yeminli Mali Müşavir Ahmet Akif ERCAN' a ve Emekli Başkomiser Ali BİRCAN' a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
DIŞ BORÇLANMA KAVRAMI, ÇEŞİTLERİ, ETKİLERİ VE DIŞ BORÇLARLA İLGİLİ TEORİK GÖRÜŞLER	
1.1. BORÇ VE BORÇLANMA KAVRAMI	3
1.2. DIŞ BORÇLARIN SINIFLANDIRILMASI	3
1.2.1. Dış Borcun Vadesine Göre Sınıflandırma	3
1.2.1.1. Kısa Vadeli Borçlar	4
1.2.1.2. Orta ve Uzun Vadeli Borçlar	4
1.2.2. Klasik Finansman Türlerine Göre Sınıflandırma	4
1.2.2.1. Hükümet Kredileri	5
1.2.2.2. Uluslararası Finansman Kuruluşlarından Sağlanan Kredileri	5
1.2.2.3. Ticaret Kredileri	6
1.2.2.4. Özel Yabancı Sermaye Yatırımları	7
1.2.3. Borcun Kullanılış Biçimine Göre Sınıflandırma	7
1.2.3.1. Kalkınma Kredileri	7
1.2.3.2. Proje Kredileri	7
1.2.3.3. Program Kredileri	8
1.2.3.4. Bağlı Krediler - Serbest Krediler	8

1.2.3.5. Satıcı (İhracat) Kredileri	9
1.2.3.6. Borç Ertelemeleri Refinansman Kredileri	10
1.2.4. Dış Burcun Geri Ödeme Şekline Göre Sınıflandırma	10
1.2.4.1. Dövizle Ödenecek Dış Borçlar	10
1.2.4.2. Milli Para ile Ödenecek Dış Borçlar	10
1.2.5. Borç Alan Kurumun Statüsüne Göre Sınıflandırma	11
1.2.5.1. Kamu ve Özel Kesim Borçları	11
1.2.6. İç ve Dış Borçlar	12
1.3. ULUSLARARASI FİNANSAL KURULUŞLARI	13
1.3.1. Uluslararası Para Fonu	13
1.3.2. Dünya Bankası Grubu	14
1.3.2.1. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası	15
1.3.2.2. Uluslararası Kalkınma Birliği	15
1.3.2.3. Uluslararası Finans Kurumu	16
1.3.2.4. Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı	16
1.3.2.5. Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi	17
1.3.3. Avrupa Yatırım Bankası	17
1.3.4. Asya Kalkınma Bankası	17
1.3.5. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası	18
1.3.6. İslam Kalkınma Bankası	19
1.4. DIŞ BORÇLARA İLİŞKİN TEORİK GÖRÜŞLER	19
1.4.1. Klasikler ve Borçlanma Sorunu	19
1.4.2. Neoklasik İktisat ve Borçlanma Sorunu	20
1.4.3. Keynesyen İktisat ve Borçlanma Sorunu	20
1.4.4. Ricardo'cu Yaklaşım ve Borçlanma Sorunu	21
1.4.5. Rasyonel Beklentiler Teorisi ve Parasalcılar	21
1.5. DIŞ BORÇLANMANIN EKONOMİK ETKİLERİ	22
1.5.1. Dış Borçlanmanın Ekonomik Denge Üzerindeki Etkisi	22
1.5.2. Dış Borçlanmanın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi	23
1.5.3. Dış Borçlanmanın Kalkınma Üzerindeki Etkisi	24

İKİNCİ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DIŞ BORÇLANMA NEDENLERİ, DIŞ

KAYNAK İHTİYACINI BELİRLEME YÖNTEMLERİ, DIŞ BORÇLULUK GÖSTERGELERİ

2.1. DIŞ BORÇLANMANIN NEDENLERİ	25
2.1.1. İç Tasarruf Yetersizliği	25
2.1.2. Dış Ticaret (Ödemeler Dengesi) Açığı	26
2.1.3. Dış Borçlanmanın Diğer Nedenleri	27
2.1.3.1. Bütçe Açıklarının Giderilmesi	27
2.1.3.2. Savunma Harcamalarının Finansmanı	27
2.1.3.3. Ekonomik İstikrarın Sağlanması ve Korunması	27
2.1.3.4. Büyük Yatırımların ve Reformların Finansmanı	27
2.1.3.5. Sanayileşme için Gerekli Girdilerin ve Teknik Bilgilerin Finansmanı	28
2.1.3.6. Vadesi Gelmiş Borçlara Finansman Sağlanması	28
2.1.3.7. Olağanüstü Harcamaların (Doğal afetleri, savaş vb.) Finansmanı	28
2.1.3.8. Kaynak Dağılımı ve Kullanımında Etkinlik Sağlayıcı Etkiler Yaratılması	28
2.1.3.9. Tasarrufların Belirli Yatırımlara Kanalize Edilmesinin Amaçlanması	28
2.2. DIŞ KAYNAK İHTİYACINI BELİRLEME YÖNTEMLERİ	29
2.2.1. Tasarruf- Yatırım Açığı Yöntemi	29
2.2.2. Ödemeler Dengesi Açığı Yöntemi	29
2.2.3. İkili Açık Yöntemi	29
2.2.4. Massetme Açığı Yöntemi	30
2.3. DIŞ BORÇ RASYOLARI ANALİZİ (BORÇLULUK GÖSTERGELERİ)	31
2.3.1. Toplam Dış Borç Stoku /GSMH Rasyosu	31
2.3.2. Toplam Dış Borç Stoku/İhracat	31
2.3.3. Toplam Dış Borç Servisi/İhracat	32
2.3.4. Dış Borç Faiz Servisi/İhracat	32
2.3.5. Dış Borç Servisi/Toplam Döviz Gelirleri	33
2.3.6. Toplam Dış Borç Servisi / Toplam Döviz Gelirleri Rasyosu	33
2.3.7. Uluslararası Rezervler/Dış Borç Stoku	33
2.3.8. Dış Kaynak İhtiyacı Rasyosu	33
2.3.9. Dış Borç Servisi/GSMH	34
2.3.10. İhracat/İthalat	34

2.3.11. Dış ticaret dengesi/İhracat	34
2.3.12. Cari İşlemler Dengesi/İhracat	34
2.4. DIŞ BORÇLANMANIN SINIRI	34
2.5. DIŞ BORÇ YÖNETİMİ	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİ AÇISINDAN MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERLE DIŞ BORÇ SORUNUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE DIŞ BORÇLARIN GELİŞİMİ	37
3.2. 24 OCAK KARARLARI VE DIŞ BORÇ SORUNU	38
3.3. TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DÖNEMDE DIŞ BORÇLARIN GELİŞİMİ	39
3.3.1. 1980-1990 Döneminde Dış Borçlar	40
3.3.1.1. 1980-1985 Dönemi	40
3.3.1.1.1. Dış Borçların Gelişimi	40
3.3.1.1.2. Dış Borç Stokundaki Gelişmeler	42
3.3.1.1.3. Dış Borçların Vade Yapısı	44
3.3.1.1.4. Dış Borçların Borçlulara Göre Dağılımı	45
3.3.1.1.5. Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı	47
3.3.1.1.6. İç ve Dış Makroekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler	49
3.3.1.1.7. Dış Borçluluk Göstergelerindeki Gelişmeler	51
3.3.1.2. 1986-1990 Dönemi	54
3.3.1.2.1. Dış Borç Stokundaki Gelişmeler	54
3.3.1.2.2. Dış Borçların Vade Yapısı	56
3.3.1.2.3. Dış Borçların Borçlulara Göre Dağılımı	57
3.3.1.2.4. Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı	60
3.3.1.2.5. İç ve Dış Makroekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler	62
3.3.1.2.6. Dış Borçluluk Göstergelerindeki Gelişmeler	64
3.3.2. 1990 Sonrası Dönem	67
3.3.2.1. 1991-1996 Dönemi	68
3.3.2.1.1. Dış Borç Stokundaki Gelişmeler	68
3.3.2.1.2. Dış Borçların Vade Yapısı	69

3.3.2.1.3. Dış Borçların Borçlulara Göre Dağılımı	71
3.3.2.1.4. Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı	72
3.3.2.1.5. Temel Sürdürülebilirlik Göstergelerindeki Gelişmeler	74
3.3.2.2. 1997-2002 Dönemi	85
3.3.2.2.1. Dış Borç Stokundaki Gelişmeler	87
3.3.2.2.2. Dış Borçların Vade Yapısı	88
3.3.2.2.3. Dış Borçların Borçlulara Göre Dağılımı	89
3.3.2.2.4. Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı	91
3.3.2.2.5. Temel Sürdürülebilirlik Göstergelerindeki Gelişmeler	92
3.3.2.3. 2003-2009 Dönemi	101
3.3.2.3.1. Dış Borç Stokundaki Gelişmeler	103
3.3.2.3.2. Dış Borçların Vade Yapısı	104
3.3.2.3.3. Dış Borçların Borçlulara Göre Dağılımı	105
3.3.2.3.4. Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı	107
3.3.2.3.5. Temel Sürdürülebilirlik Göstergelerindeki Gelişmeler	108

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ BORÇ EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE UYGULAMASI

4.1. DIŞ BORÇ EKONOMİK BÜYÜME AMPİRİK MODELLER	116
4.2. MODEL	118
4.3. DEĞİŞKENLERİN TANIMLANMASI	118
4.4.EKONOMETRİK ANALİZDE KULLANILAN VERİLER VE EKONOMETRİK METOT	119
4.5. ANALİZ SONUÇLARI	125
SONUÇ VE ÖNERİLER	128
KAYNAKÇA	131

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 3.1: 1980–1985 Dönemi Dünya Bankası Şartlı Yapısal Uyum Kredileri	41
Tablo 3.2: 1980–1985 Dönemi IMF Kredilerinin Kullanım Miktarları	42
Tablo 3.3: 1980–1985 Dönemi Dış Borç Stokundaki Gelişmeler	43
Tablo 3.4: 1980–1985 Döneminde Dış Borç Stokunda Yapılan Ayarlamalar	44
Tablo 3.5: 1980–1985 Dönemi Dış Borç Stokunun Vade Yapısı	44
Tablo 3.6: 1980–1985 Döneminde Dış Borçların Borçlulara Göre Dağılımı	46
Tablo 3.7: 1980–1985 Döneminde Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı	48
Tablo 3.8: 1980–1985 Döneminde İç ve Dış Makroekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler	49
Tablo 3.9: 1980–1985 Dönemi Dış Borçluluk Göstergeleri	51
Tablo 3.10: 1986–1990 Dönemi Dış Borç Stokundaki Gelişmeler	55
Tablo 3.11: 1986–1990 Döneminde Dış Borç Stokunda Yapılan Ayarlamalar	56
Tablo 3.12: 1986–1990 Dönemi Dış Borç Stokunun Vade Yapısı	57
Tablo 3.13: 1986–1990 Döneminde Dış Borçların Borçlulara Göre Dağılımı	58
Tablo 3.14: 1986–1990 Döneminde Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı	61
Tablo 3.15: 1986–1990 Dönemi İç ve Dış Makroekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler	62
Tablo 3.16: 1986–1990 Dönemi Dış Borçluluk Göstergeleri	64
Tablo 3.17: 1991–1996 Dönemi Dış Borç Stokundaki Gelişmeler	69
Tablo 3.18: 1991–1996 Dönemi Dış Borç Stokunun Vade Yapısı	70
Tablo 3.19: 1991–1996 Döneminde Dış Borçların Borçlulara Göre Dağılımı	71
Tablo 3.20: 1991–1996 Döneminde Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı	73
Tablo 3.21: 1991–1996 Döneminde İç ve Dış Makroekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler	74
Tablo 3.22: 1990–1996 Dönemi Konsolide Bütçe Dengesi	78
Tablo 3.23: 1990–1996 Dönemi Konsolide Bütçe Açığı Finansmanı	81
Tablo 3.24: 1991–1996 Dönemi Dış Borçluluk Göstergeleri	82

Tablo 3.25: 1997–2002 Dönemi Dış Borç Stokundaki Gelişmeler	87
Tablo 3.26: 1997–2002 Dönemi Dış Borç Stokunun Vade Yapısı	88
Tablo 3.27: 1997–2002 Döneminde Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Dağılımı	89
Tablo 3.28: 1997–2002 Döneminde Dış Borç Stokunun Alacaklılara Göre Dağılımı	91
Tablo 3.29: 1997–2002 Dönemi İç ve Dış Makroekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler	93
Tablo 3.30: 1997–2002 Dönemi Konsolide Bütçe Dengesi	96
Tablo 3.31: 1997–2002 Dönemi Konsolide Bütçe Açığı Finansmanı	98
Tablo 3.32: 1997–2002 Dönemi Dış Borçluluk Göstergeler	99
Tablo 3.33: 2003–2009 Dönemi Dış Borç Stoku ve Servisindeki Gelişmeler	103
Tablo 3.34: 2003–2009 Dönemi Dış Borç Stokunun Vade Yapısı	104
Tablo 3.35: 2003–2009 Döneminde Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Dağılımı	105
Tablo 3.36: 2003–2009 Döneminde Dış Borç Stokunun Alacaklılara Göre Dağılımı	107
Tablo 3.37: 2003–2009 Dönemi İç ve Dış Makroekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler	108
Tablo 3.38: 2003–2007 Dönemi Konsolide Bütçe Dengesi	111
Tablo 3.39: 2003–2009 Dönemi Dış Borçluluk Göstergeleri	113
Tablo 4.1: Serilerin Durağanlık Testi (Seviyesinde)	125
Tablo 4.2: Serilerin Durağanlık Testi (Birinci Dereceden Farklarında)	126
Tablo 4.3: Regresyon Analizi Sonuçları	126

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 4.1: Ham Serilerin Grafikleri	120
Şekil 4.2: Durağan Serilerin Grafikleri	123

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Genişletilmiş Dickey Fuller
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
EBDR	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
EIB	: Avrupa Yatırım Bankası
EKK	: En Küçük Kareler
EMA	: Avrupa Para Antlaşması
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IBD	: İslam Kalkınma Bankası
IBDR	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
ICSID	: Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi
IDA	: Uluslararası Kalkınma Birliği
IFC	: Uluslararası Finans Kurumu
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MIGA	: Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
SDR	: Devlet Borçları Yeniden Yapılandırılması
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Küreselleşen dünya ekonomisi uluslararası ekonomik ilişkileri giderek yoğunlaştırmaktadır. Bu yoğunlaşmanın etkilerinden biri de yapılan dış borçlanmanın ülke ekonomilerine olan etkisidir. Borçlanma geçmişte sadece olağanüstü dönemlerde başvurulan bir gelir kaynağı iken, günümüzde özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinin gelişmesi için sıkça başvurduğu bir finansman çeşidi olma rolünü üstlenmiştir.

Lozan'da Osmanlı Devleti'nin borçlarının bir bölümünü kabul etmek zorunda kalan Türkiye Cumhuriyeti, böylece daha kurulmadan bir dış borç sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. O tarihten günümüze kadar sürekli artarak süregelen dış borçlar, Türkiye ekonomisinde önemli bir sorun teşkil etmektedir.

Gelişmekte olan ülkelere olduğu gibi Türkiye'nin de dış kaynaklara başvurmasının başlıca nedenleri yurtiçi tasarrufların yeterli düzeyde olmaması ve dış ticaret açığı diğer bir deyişle ödemeler dengesinde meydana gelen açıklardır. Ülkelerin ihracat miktarlarının ithalat miktarından daha az olması dış ticaret dengesini ithalat yönünde bozarak dış ticaret açıklarına neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere baktığımızda tasarruf yetersizliği bunun sonucunda halktan vergi ve benzeri gelirlerin toplanma zorluğu, yine ülke vatandaşlarından borçlanamama dış borçlanmayı kaçınılmaz hale getirmiştir. Ayrıca sermaye birikimindeki yetersizlik, kamu harcamalarındaki aşırı büyüme, savunma harcamaları, borcun borçla finanse edilmeye çalışılması ve çeşitli sermaye malları ile teknoloji transferi dolayısıyla dövize duyulan ihtiyaç, her dönemde ülke ekonomisinin temel sorunlarını oluşturmaktadır.

Dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran çalışmalara bakıldığında ise tam bir görüş birliği yoktur. Yapılan bazı çalışmalarda dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir negatif ilişki, bazılarında ise istatistiksel olarak anlamsız bir negatif ilişki bulunmuştur. Yapılan bazı çalışmalarda da istatistiksel olarak anlamsız pozitif bir ilişki elde edilmiştir.

Bu araştırma ile dış borçlanmanın teorik çerçevesinin incelenmesi, Türkiye'nin dış borç gelişimi ve 1976-2006 dönemi için dış borç ekonomik büyüme ilişkisinin Türkiye ekonomisi örneğinde ampirik olarak ortaya konulması bu bağlamda elde edilecek sonuçların teorik beklentilere uygun olup olmadığının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmada 1980 sonrası dönem üzerinde yoğunlaşılmasıyla beraber, 1980 öncesi döneminde Türkiye'nin dış borçları da tarihsel gelişim sürecinde kısaca ele alınmıştır. 1980 sonrası üzerinde yoğunlaşılmasının nedeni 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte dışa dönük sanayileşme politikası izleyen Türkiye ekonomisi yapısal bir dönüşüm sürecine girmiştir ve ekonomisinde belirgin değişimler yaşanmıştır. Çalışmada Türkiye'de yaşanan yapısal dönüşüm sürecine dikkat çekilmesi ve konunun dağılmaması açısından dünya borç krizine ve diğer gelişmekte olan ülkelerin dış borç sorunlarına değinilmemiştir.

Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde dış borçların teorik çerçevesi incelenmiştir. Borç, borçlanma ve dış borç kavramları üzerinde durulmuş ardından dış borçların sınıflandırılması konusu ele alınmıştır. Son olarak uluslararası finansal kuruluşlar ve dış borçlara ilişkin teorik görüşler ve dış borçlanmanın ekonomik etkileri açıklanmıştır.

İkinci bölümde gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak ihtiyacının nedenleri ortaya konulmuştur. Daha sonra kalkınma için gerekli olan kaynak miktarının belirlenmesinde ve hesaplanmasında kullanılan çeşitli yöntemler ile dış borç geri ödeme kapasitelerinin ölçülmesinde kullanılan çeşitli rasyo analizleri (dış borç göstergeleri) üzerinde durulmuştur. Son olarak dış borçlanmanın sınırı ve dış borç yönetimi ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Türkiye'nin dış borçlanması tarihsel gelişim süreci içerisinde ele alınmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de dış borçların gelişimi 1980 öncesi dönem ve 1980 sonrası dönem olmak üzere iki ana dönem halinde ele alınmıştır. Bu temel ayrımın nedeni, 24 Ocak 1980 Ekonomik Önlemler Paketi ile Türkiye ekonomisinde devletçi ekonomi politikalarının yerini, ihracata yönelik yani dışa açık sanayileşme stratejisine bırakmasıdır. 1980 sonrası dönemde Türkiye'de dış borçlanma konusuna ise daha ayrıntılı olarak değinilmiştir. Bu kapsamda 1980 sonrası dönem alt dönemler halinde ve temel sürdürülebilirlik göstergeleri aracılığıyla analiz edilerek, Türkiye'nin dış borçluluk durumu değerlendirilmiştir.

Son bölüm olan dördüncü bölümde, dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla yapılan ampirik çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra ise Türkiye ekonomisi ele alınarak dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki doğrusal regresyon analizi ile incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ BORÇLANMA KAVRAMI, ÇEŞİTLERİ, ETKİLERİ VE DIŞ BORÇLARLA İLGİLİ TEORİK GÖRÜŞLER

Çalışmanın birinci bölümünde borç, borçlanma ve dış borç kavramları üzerinde durulmuş ardından dış borçların sınıflandırılması konusu ele alınmıştır. Son olarak, uluslararası finansal kuruluşlar ve dış borçlara ilişkin teorik görüşler açıklanmıştır.

1.1. BORÇ VE BORÇLANMA KAVRAMI

Borç kavramı genel bir ifadeyle ödeme mükellefiyetini ifade eder (Ulusoy, 2001). Bir kişi ya da kuruluşun bir diğerine karşı, ödünç alınmış herhangi bir şey karşılığında yerine getirmek zorunda olduğu yükümlülüktür. Borçlanma ise, belirli bir paranın anapara, faiz ve öteki ödentilerle birlikte belirli bir süre sonunda geri ödenmek üzere ödünç alınmasıdır (Özkan, 2006).

Devlet borçlanması ise; bir devletin ya da devlet kuruluşlarının kendi kaynakları dışındaki kaynaklardan kredi sağlamasıdır. Devletin dış borçlanması ise, yabancı kaynaklardan sağlanan, alındıkları ya da geri ödemeleri sırasında ulusal gelir üzerine artırıcı veya azaltıcı etkide bulunan ve uluslararası ilişkiler sonucu doğan transfer akımlarıdır (İnce, 1996). Dış borçlanma farklı bir tanımla, bir devletin ya da devlet kuruluşunun dış kaynaklardan mali ya da reel gelir sağlamasıdır. Diğer bir deyişle, ülke içinde yerleşik kuruluş ve kişilerin, ülke dışında yerleşik kuruluş ve kişilerden kısa, orta ve uzun vadeli dış kredi sağlamasıdır (Adıyaman, 2006).

1.2. DIŞ BORÇLARIN SINIFLANDIRILMASI

Dış borçları; borcun vadesine, klasik finansman türlerine, borcun kullanış biçimine, geri ödeme şekillerine, borç alan kurumun statüsüne ve son olarak iç ve dış borçlar olmak üzere altı grup halinde sınıflandırılabilir.

1.2.1. Dış Borcun Vadesine Göre Sınıflandırma

Dış kredilerin vadesi, kredinin anlaşma tarihiyle son anapara ödeme tarihi arasında geçen süredir. Buna göre vadelerine göre dış borçlar kısa , orta ve uzun vadeli dış borçlar olmak üzere 2'ye ayrılır (Altın, 2003).

1.2.1.1. Kısa Vadeli Borçlar

Vadesi bir yıl ya da bir yıldan daha kısa süreyi kapsayan borçlar kısa vadeli borçlar olarak adlandırılır (Akçay, 1985).

Kısa vadeli krediler, genelde uluslararası ticarete, mal alışverişlerinde ödeme sorunlarının ortadan kaldırılması veya uluslararası likidite yaratılması amacıyla sağlanmaktadır (Adıyaman, 2006). Yurt dışında yerleşik kişilerce Merkez Bankasında açılan kredi mektupları döviz tevdiat hesapları, ticari bankalarda açılan mevduatlar, kısa vadeli poliçeler, kabul kredileri, mevduat sertifikası ve finansman bonosu ihraçları, akreditifler kısa vadeli borçlanma araçlarından bazılarıdır (Bal, 2000).

1.2.1.2. Orta ve Uzun Vadeli Borçlar

Vadesi bir yıldan beş yıla kadar olan borçlar orta vadeli, beş yıldan daha uzun süreli olan borçlar uzun vadeli borçlar olarak tanımlanmaktadır (Poyraz, 1995).

Devletin uzun vadeli borçları tercih nedeni, uygulanan bütçedeki gelir-gider kalemleri arasındaki gelir açığını ileriki yıllara aktarmaktır. Uzun vadeli dış borçlanma, faizin düşük olması yanında, miktarın yüksek olması ve ödeme zamanının uzun olması nedeniyle, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ağırlıklı olarak rağbet ettiği borçlanmalardandır (Eker ve Meriç, 1999).

Uzun vadeli borçlar kendi içinde süresiz (daimi) borçlar ve süreli borçlar olarak ikiye ayrılır (Ulusoy, 2001).

a) Süresiz (Daimi) Borçlar:

Bu tip borç tahvillerinin sahipleri ödünç verdikleri anaparayı geri isteyemezler. Sadece faizlerini alabilirler. Böyle bir tavizde bulunulmasının nedeni yüksek faiz oranlarıdır. Türkiye süresiz borçlara hiç başvurmamıştır (Ulusoy, 2001).

b) Süreli Borçlar:

Bu borçlarda ödeme süresi bellidir ve ödeme belli bir plan gereğince yapılır. Bazen ödeme için tek bir süre vardır ve bu süre dolunca borcun tamamı ödenir (Özkan, 2006).

1.2.2. Klasik Finansman Türlerine Göre Sınıflandırma

Klasik finansman türlerine göre dış borçlar, hükümet kredileri, uluslararası finansman kuruluşlarından sağlanan krediler, ticaret kredileri ve özel yabancı sermaye yatırımları olmak üzere 4'e ayrılır (Çiçek, 2005).

1.2.2.1. Hükümet Kredileri

Devlet Planlama Teşkilatı'nın Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Raporunda belirttiği tanıma göre hükümet kredileri, herhangi bir ülkenin ikili ilişkiler çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine sağladığı kredilerdir. Söz konusu krediler piyasa faiz oranının çok altında bir sabit faize, uzun ödemesiz dönem ve geri ödeme dönemine sahip kredilerdir. Bu özelliklerden dolayı hükümet kredilerine Uygun Koşullu Kredi veya Soft Loan da denilmektedir. Kredi şartları 10 yıl ödemesiz dönem, 30 yıl vade ve % 2 faiz oranı gibi çok uygun şartlara ulaşmaktadır. Hükümet Kredileri bağlı (tied) kredilerdir. Diğer bir ifadeyle kamu kurumu tarafından açılacak ihaleyi Hükümet kredisi veren ülkeden bir firma kazanmazsa o kredi kullanılamaz (Çiçek, 2005).

Hükümet kredilerinin diğer özellikleri şunlardır (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT] 2001):

- Hükümet kredilerinin çok büyük bir bölümü, krediyi veren ülkenin para biriminden oluşmaktadır.
- Hükümet kredilerinin koşulları çok uygun olduğundan, kredi anlaşmaları metni genellikle kreditor tarafından dikte edilir ve borçlu bunu müzakere edemez.
- Hükümet kredilerinin asıl amacı krediyi veren ülkenin ihracatını artırmak olduğundan, doğal olarak dış para gereksinimi yüksek olan projeler tercih edilmektedir. Böylelikle hükümet kredilerinin ister istemez ithalatı arttırıcı yönde ödemeler dengesine olumsuz etkileri bulunmaktadır.
- Hükümet kredileri ticari kredilerde rastlanan idari ücret (management fee), taahhüt ücreti (commitment fee), ajan ücreti (agency fee) ve ihracat kredilerinde bulunan sigorta primi (insurance premium) gibi ek maliyetleri içermezler. Bu yönleri ile hükümet kredileri en ucuz finansman kaynağıdır.
- Hükümet kredilerinin yürürlüğe girmesi için Bakanlar Kurulu tarafından onaylanması gerekmektedir. Bu ise genellikle 1,5-3 ay arasında bir zaman almaktadır.

1.2.2.2. Uluslararası Finansman Kuruluşlarından Sağlanan Krediler

Kuruluşu ve sermayesine birden fazla ülkenin katıldığı, ekonomik mali faaliyetlerinden birden çok ülkenin yararlandığı kuruluşlara, uluslararası mali kuruluşlar denir (Altın, 2003).

II. Dünya Savaşı sonrasında, savaşın tahrip ettiği ekonomileri iyileştirmek ve ülkelerin ekonomik kalkınmalarını sağlamak amacıyla uluslar arası mali kuruluşlar kurulmuştur (Ulusoy, 2001).

Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (World Bank)' nın başı çektiği, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD), Uluslararası Finans Kurumu (IFC), Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), Avrupa Yatırım Bankası (European Investment Bank), Avrupa Para Antlaşması (EMA), Avrupa Ekonomik Topluluğu Kalkınma Fonu gibi kuruluşlar, kısa ve orta vadeli döviz kredisi veren Avrupa Para Antlaşması ve Uluslararası Para Fonu haricinde, genellikle uzun vadeli, bağımsız ve düşük faizli gelişme kredileri niteliğinde finansman sağlamaktadırlar (Özkan, 2006)

Gerek evrensel, gerekse bölgesel olsun bütün uluslararası mali kuruluşlar şu temel amaçları gerçekleştirmek üzere kurulmuşlardır (Altın, 2003):

- Uluslararası ticarete ödeme güçlüklerinin ortadan kaldırılması ve uluslararası likidite sorunlarının giderilmesi,
- Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarına katkıda bulunulması,
- Ekonomik birleşme, serbest ticaret ve işbirliği ilişkilerinin pekiştirilerek, dünya ekonomisinin de ve politikasında etkin bir konum kazanılması,
- Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi

1.2.2.3. Ticaret Kredileri

Ticari krediler, uluslararası para piyasalarında faaliyet gösteren ticari bankalar tarafından sağlanan kısa vadeli, yüksek faizli, bağlı olamayan (untied) ve proje finansmanında kullanılan kredilerdir (Seyidoğlu, 1998). Ticari kredilerin genelde tek banka tarafından sağlanmasına uygulamada pek rastlanmamaktır. Bunun başlıca nedeni, söz konusu bankanın borç verdiği ülkenin riskini tek başına üstlenmek istemeyişidir. Bu nedenle, toplam kredi tutarı birden fazla banka arasında bölüşülür ve böylece kredi riski dağıtılmış olur (Çiçek, 2005). Uygulamada, belirli bir finansman kaynağına ihtiyaç duyan borçlu, belli koşullarda bir krediyi piyasadan toparlayabilmesi için bir bankayı ajan banka olarak tayin eder ve ona yetki belgesi verir. Yetki belgesini alan banka, istenilen zamanda istenilen tutarı bir araya getirmek mecburiyetindedirler. Bu amaçla banka çeşitli bankalarla görüşerek, bunların finansman paketine katılmalarını sağlar. Böylece ajan banka ve katkıda bulunan diğer bankalar sendikasyonu oluştururlar.

Sendikasyona katılan bankaların adları ve katkı payları borçluya bildirilir ve kredi anlaşmasında da yer alır. Bu şekilde oluşturulan kredilere sendikasyon kredisi adı verilir (Turan, 2006).

1.2.2.4. Özel Yabancı Sermaye Yatırımları

Gelişmekte olan ülkelerin sermaye birikimi ve teknoloji açığını gidermede yararlandığı kaynaklardan birisi de özel yabancı sermaye yatırımlarıdır. Gelişmekte olan ülkelere doğrudan yapılan yatırımlar ile ortaklık veya işbirliği şeklindeki yatırımların dış finansman deyimi içine girdiği kabul edilmektedir (Ulusoy, 2001).

Yabancı sermaye yatırımlarının ülkemize sağladığı avantaj ve beklentileri şöyle sıralayabiliriz (Doğanyigit, 1992):

- Sermaye birikimi ve üretimi artırma.
- Ödemeler dengesine katkı
- Yeni teknoloji ve yönetim teknikleri getirmesi,
- İstihdam etkisi
- Milli geliri artırması
- Ülke içi rekabete katkı.

1.2.3. Borcun Kullanılış Biçimine Göre Sınıflandırma

Borcun kullanılış biçimine göre kredilere baktığımızda ise, kalkınma ve proje kredileri, program kredileri, bağlı-serbest krediler, satıcı (ihracat) kredileri, borç ertelemeleri ve refinansman kredilerinden oluşmaktadır (Altın, 2003).

1.2.3.1. Kalkınma kredileri

Bu tür krediler, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmeye yönelik yatırımları yapmak ve mevcut yatırımların verimliliğini artırmak amacıyla kullandıkları kredilerdir. Bu tür krediler, genellikle sermaye malları şeklinde alınmaktadır (Altın, 2003).

1.2.3.2. Proje kredileri

Proje kredileri, ülkenin kalkınma planında yer alan belli bir projenin dış finansman ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak, hükümetler veya uluslararası kuruluşlar veya diğer finans kuruluşları tarafından sağlanmaktadır (Yalçın, 2005).

Proje kredileri, başlıcaları kamu kesiminde olmak üzere belirli girişimlerin (altyapı, enerji, turizm, sanayi gibi) yapımı için gerekli dış kaynakları (makine, araç-gereç, mühendislik ve müşavirlik hizmetleri gibi) karşılamaya yöneliktir ve yalnız bu

amaç için kullanılabilirler (Özkan, 2006). Fakat bazı durumlarda ilgili projenin finansmanı yanında, ulusal para ile ilgili harcamaların karşılanması için de kullanılabilirler. Kredi talepleri, yatırımla ilgili ayrıntılı projenin krediyi verecek olan kuruluşlara sunulması ve söz konusu kuruluşça değerlendirilmesi süreciyle karşı karşıyadır. Eğer proje uygun görülürse, projenin finansmanı için proje kredisi alınır. Proje kredileri, projenin gerçekleşme süresi içinde ilgili ülkeye belirli aralıklarla verilir ve genelde bağlı krediler grubuna girer (Altın, 2003).

Proje kredilerinin elverişsiz yönü; projelerin hazırlanma, sunma ve kreditor ülke veya kuruluş tarafından kabul görme gibi aşamalarının zaman kaybına neden olması nedeniyle yapılacak yatırımların veriminin düşme ihtimalidir (Bayata, 2008).

1.2.3.3. Program Kredileri

Program kredileri, genellikle IMF ve Dünya Bankası tarafından verilen ve belli bir istikrar programı için kullanılması uygun görülen kredilerdir (Akdoğan, 1997). Bu krediler, belirli bir yılın, dış finansman açığını kapatmak için kullanılan, herhangi bir projeye bağlı olmayan genel finansman kredileridir. Bu tür krediler, genel olarak ödemeler bilançosu açıklarını gidermeye ve ekonominin gerektirdiği ithalatın yapılmasına olanak sağlamaktadır. Genel anlamda program kredileri, proje kredileri dışında kalan bütün kredi akımına eşit olarak tanımlanır (Akkaya, 2010).

Program kredileri devletten devlete ikili finansman ilişkileri şeklinde olabileceği gibi bazen de uluslararası kuruluşlardan sağlanabilir. Azgelişmiş ülkeler açısından değerlendirildiğinde, program kredilerinin kullanımda sağladığı serbestlik dolayısıyla proje kredilerine göre daha avantajlı olduğu söylenebilir. Ancak kredi veren ülkeler veya uluslararası mali kuruluşlar, denetlemesinin kolaylığı açısından proje kredilerini tercih etmektedirler (Adıyaman, 2006).

1.2.3.4. Bağlı krediler – Serbest Krediler

Yapılan borç anlaşmasına göre, krediyi alan ülkeye aldığı krediyi belli bir ülke, mal veya hizmetler için harcama koşulu getiriliyorsa bu krediler bağlı kredilerdir. Bu durumda krediyi alan ülkenin harcama yetkisi elinden alınmaktadır. Borçlanan ülkeler krediyi ithalat politikaları açısından uygun olan malların alımında kullanmak isterken, alacaklı ülkeler ise ihrac potansiyelinin olduğu mallara pazar bulmak amacıyla bu tür kredileri kullanmaktadır (Özkan, 2006).

Bağlı kredilerin; az gelişmiş ülkeler açısından ekonomik kalkınma için gerekli bazı kaynakları sağladığı söylene de, bu tür kredilerin olumsuz yönü daha ağır basmaktadır. Çünkü bu tür krediler, az gelişmiş ülkeleri, krediyi sağlayan ülkelerin düşük kaliteli mallarını daha pahalıya satın almak zorunda bırakılmalarına neden olmaktadır. Ayrıca bu krediler, bürokratik açıdan da karmaşık birtakım işlemler gerektirmekte ve bu süreç içerisinde gecikmeler ortaya çıkmaktadır. Tüm bu faktörler, bağlı kredilerin ekonomik değerini azaltıcı niteliktedir (Adıyaman, 2006).

Serbest krediler, krediyi sağlayan ülke tarafından döviz olarak ödenmesi ve borçlanan ülkenin, bu fonları istediği şekilde ve istediği ülkede kullanabilme serbestisine sahip olması durumunda söz konusudur (Pazarcık vd., 1989). S.17 Bu çeşit kredilerde borç, nakit olarak borçlunun eline verilmektedir. Serbest kredilerin en yoğun olarak kullanılan şekli satıcı kredileridir. Satıcı kredileri sayesinde, borçlu ülkeler kalkınmanın finansmanı için gerekli mal ve hizmetleri uluslararası piyasalardan uygun şartlarla ve en ucuz şekilde temin etme imkanına kavuşmaktadırlar (Ulusoy, 2001).

1.2.3.5. Satıcı (İhracat) Kredileri

Bu krediler hükümetlerce değil, özel firmalarca yurtdışındaki firmanın (satıcının/ihracatçının) kendi ürettiği mal ve hizmetin satın alınması amacıyla tamamen ticari koşullarda sağladığı kredilerdir. Krediyi veren satıcı firmalar krediyi kendilerine teminat veren bazı özel ya da yarı kamu kuruluşu niteliğinde büyük mali kuruluşların denetiminde vermektedirler. Bu kuruluşlar kredi işlemlerinde %80-%90 riski üstlenmekte, kalan %10-20'si satıcı üzerinde bırakmaktadırlar. Böylece krediyi küçük pay dışında veren satıcı firma değil, bu mali kurumlar üstlenmektedir (Çiçek, 2005). Bu mali kurumlar arasında ABD'de American Export - Import Bank, İngiltere'de Export - Credit Guaranties Department, Fransa'da COFACE, Almanya'da Credit Anstalt, _talya'da Istituto Nazionale Della Assicurazioni gösterilebilir (Özkan, 2006).

İhracat kredileri genellikle kısa vadeli olup faiz oranları da diğer kredilerle kıyaslandığında daha yüksektir. Ayrıca ihracat kredi kuruluşları, borçlu ülke veya proje uygulayıcısı kuruluştan faiz dışında ihracat sigorta primi adı altında bir komisyon talep etmektedirler. Yüksek sigorta primi oranları kredi maliyetlerini artırmakta ve dolayısıyla ihracat kredilerinin kullanımı azalmaktadır (Altın, 2003).

1.2.3.6. Borç Ertelemeleri, Refinansman Kredileri

Borç ertelemeleri ve refinansman kredilerini birbirinden ayırt etmek oldukça zordur. Süresi dolan bir borcun geri ödenmesinin ilk kredi faizinden biraz daha fazla olan bir faiz oranıyla daha sonraki yıllara ertelenmesine borç erteleme, buna karşılık süresi dolan borcun ödenip aynı miktarda yeni bir kredi açılması uygulamasına ise refinansman kredisi denir. Bu iki işlem arasındaki fark; borç ertelenmesinde süresi gelen taksitlerin ödenmeyip ertelenmesine karşılık, refinansman kredilerinde, süresi gelen ve ödenmesi gereken bir borcun alacaklı ülkeden yapılan yeni bir finansmanla ödenmesi ve bu finansmanın yeni bir borç sayılmasıdır (Ulusoy, 2001).

Borç ertelemeleri ve refinansman kredileri, gelişmekte olan ülkeler tarafından bazı büyük projelerinin yarım bırakılmaması ya da bu ülkelerin ödemeler dengesi zorlukları nedeniyle başvuru kredilerdir. Alacaklı ülkeler de borçlu ülkenin, ekonomik ve siyasal bunalıma düşmesi veya moratoryum ilan etmesi gibi riskler nedeniyle bu tür borçlanmalara göz yummaktadır (Bayata, 2008).

Borç ertelemeleri az gelişmiş ülkelere bir takım avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlardan en önemlisi az gelişmiş ülkelerin bağlı değil, serbest kredi elde etmesidir. Borcun ödenmemesi halinde az gelişmiş ülke dış ödeme imkânlarının bununla ilgili kısmını serbestçe kullanabilme durumuna geçmektedir (Özkan, 2006).

1.2.4. Dış Borcun Geri Ödeme Şekline Göre Sınıflandırma

Geri ödeme şekline göre dış borçlar dövizle ödenecek dış borçlar ve milli para ile ödenecek dış borçlar olarak ikiye ayrılır (Bayata, 2008).

1.2.4.1. Dövizle Ödenecek Dış Borçlar

Borç veren ülkelerin tercih ettiği ödeme şekillerinin başında, dış borçların dövizle ödenmesi gelmektedir. Borç veren ülkeler ya kendi para birimleri ile borç vermekte ya da dünya para piyasalarında kabul gören para birimi cinsinden borç verme eğilimindedirler. Ülkeler bu sayede verdikleri borcun reel değerini korumaktadırlar. Borç alan ülkeler açısından bu durumun getirisi ödeme dönemlerinde yaşanabilecek olası döviz krizleridir.

1.2.4.2. Milli Para İle Ödenecek Dış Borçlar

Devlet borçlanmalarında pek rastlanmayan bir durumdur. Ancak borç veren ülke kredi vereceği ülkenin para birimine itimat ediyorsa dış borçların milli para ile ödenmesi söz konusu olabilir.

1.2.5. Borç Alan Kurumun Statüsüne Göre Sınıflandırma

Dış borçlar borç alan kurumun statüsüne göre kamu ve özel kesim borçları olmak üzere 2'ye ayrılır (Özkan, 2006).

1.2.5.1. Kamu ve Özel Kesim Borçları

Klasik-Ortodoks maliyeciler, özellikle de David Hume, Adam Smith, ve Ricardo gibi düşünürler devleti bir birey gibi değerlendirmeleri nedeniyle kamu borçları ile özel borçlar arasında büyük benzerlikler kurmaktaydılar (Çiçek, 2005). Bunların bu düşüncede olmalarının temel nedeni, nasıl ki özel şahıslar devamlı olarak borçlu durumda olmaları büyük bir risk taşıyorsa, aynı durum devlet içinde geçerlidir. Bunlar devletin ve özel şahısların borçlanmalarını hele hesapsız borçlanmalarını hiç hoş karşılamamaktadırlar. Yalnız bu görüş taraftarlarının sesi son zamanlarda aksi görüş taraftarlarınca fazla şekilde bastırılmışlardır. Özellikle ülkemiz iktisat veya maliye politikaları uygulamalarında özellikle son 50 yıllık deneyimimizde, bu yerine, yani devlet kalkınma ve iktisadi gelişme politikalarında ihtiyaç duyduğu kaynağı borçlanmak suretiyle piyasalardan vb kaynaktan sağlayabilir, görüşü hâkim olmuştur (İnce, 1996). Yani kamunun gerektiğinde borçlanmaya başvurabileceğini savunan daha ziyade Keynesyen iktisatçılar içerisinde sayılan iktisatçı ve maliyeciler, kamu borçlanması ile özel borçlanmalar arasında büyük farklılıklar olduğunu öne sürmektedirler. Günümüz devleti ekonomiyi kontrol eden, ekonomiye gerekli müdahaleleri yapan ve büyük giderlere ihtiyacı olan bir konumda bulunduğundan, normal gelirlerle tüm bu sayılan görevleri yerine getirmeleri söz konusu olamamakta borçlanma kaçınılmaz olarak gerçekleşmektedir (Çataloluk, 2009).

Ulusoy (2001: 23) ve Erdem (1996: 9)'e göre, kamu borçlanmasının özel borçlanmadan ayrılan yönleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Devlet borçlanmaları kamusal ihtiyaçların giderilmesi amacıyla yapılır. Maliyet karlılık gibi amaçlar hiçbir zaman gözönüne alınmaz. Özel borçlanmalar ise özel ihtiyaçların giderilmesine yöneliktir. Kar amacı da güdülebilir.
- Devlet borçlanmaları büyük miktarlarda olur. Özel borçlanmaların miktarı ise sınırlıdır. Bir kimse hiçbir zaman devletten daha zengin olamaz ve devletin kadar büyük miktarlarda borçlanamaz.

- Özel borçlar genellikle kısa vadeli iken, kamu borçları uzun vadeli borçlardır. Sürenin 25- 30 yıla kadar uzadığı, hatta süresiz olduğu durumlar da söz konusudur.
- Kamu borçlanması isteğe bağlı olmanın yanında zorunlu da olabilirken, özel borçlanmada zorlama unsuru söz konusu değildir.
- Özel borçlanmalar genellikle kısa vadeli olduklarında faiz oranları yüksektir. Kamu borçları ise daha düşük faizli olabileceği gibi geri ödemesiz dönemleri de içerebilir. Bu durum daha çok dış borçlar için geçerlidir.
- İstisnaları olmakla birlikte özel borçlanmalar daha çok yurt içinde alınıp verilir. Devlet ise özellikle ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmek amacıyla sermaye birikimini yeterli olmadığı durumlarda yurt dışı finansman kaynaklarına başvurabilir.
- Özel borçlarda borç alan kişiler borcunu belirli bir süre sonra geri ödemekle yükümlüdür. Aksi takdirde borç veren yasal yollara başvurarak hakkını arayabilir. Devlet ise –uygulaması çok zor olmakla birlikte- bir kanun çıkararak daha önce alınmış olan borçları reddetme olanağına sahiptir.

1.2.6. İç ve Dış Borçlar

İç borçlar ülke içi kaynaklardan elde edilen borçlardır. İç borçlarda alacaklı ve borçlu aynı ekonomi, aynı toplumdur, bu nedenle iç borçlar "kendi kendimize borçluyuz" diye ifade edilir (Arsan, 1979).

Diğer bir ifadeyle iç borçlanmada kamu kesiminin ülke sınırları içindeki kişi ve kurumlardan genellikle milli para cinsinden borçlanması söz konusudur. Bu borçlarda hem borçlanılan kişi ve kurumların, uyuşuğu hem de borçlanmada esas alınan para cinsi önemli hususlardır. İç borçların bu özelliklerine karşılık dış borçlarda yabancı ülke kaynaklarının kullanılması söz konusu olmaktadır (Özdemir, 2009).

Devleti iç borçlanmaya iten sebepler şunlardır (Akdiş, 2003):

- Devletin gelir ve giderleri arasında yer ve zaman bakımından uyumsuzluk olması,
- Yeni vergi koymanın veya mevcut vergileri arttırmanın siyasi, ekonomik ve sosyal sebeplerle sınırlandırılması,
- Normal gelir kaynakları ile ödenemeyen iç borçların ödenmesi için yeniden borçlanmaya ihtiyaç duyulması,

- Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ağırlıklı bir yapıya sahip olduğu ekonomilerde bunların açıklarının karşılanabilmesi,
- Beklenmeyen durumların ortaya çıkmasında doğan finansman ihtiyaçlarının karşılanabilmesi, olarak belirtilmektedir.

Dış borçlanma bir tanım olarak, bir devletin ya da devlet kuruluşunun dış kaynaklardan mali ya da reel gelir sağlamasıdır. Diğer bir deyişle, ülke içinde yerleşik kuruluş ve kişilerin, ülke dışında yerleşik kuruluş ve kişilerden dış kredi sağlamasıdır (Evgin, 2000). Dış borçlar, bir ülkenin belirli bir süre sonunda anapara ve faizi ile geri ödenmek şartıyla yabancı ülkelerden sağladıkları kaynaklar olarak tanımlanabilir. Bu borçlar ülkeye yabancı kaynak girişine yol açtığı için ekonomi üzerinde olumlu etki yaratacak, buna karşılık anapara ve faiz ödemeleri yapıldığı zaman yurt dışına kaynak transferi söz konusu olacağından ekonomide bozucu etkiye neden olacaktır (Ulusoy, 2001). Bu bozucu etkileri azaltmak için dış borçlanma yoluyla sağlanan kaynaklarının verimli yatırımlar için kullanılması gerekir. Dış borçlanma verimli yatırımlar için kullanılması halinde, yatırımlar için bir kaynak sağlayarak büyümeye pozitif katkı yapabilmektedir (Çiçek vd. , 2010).

Türkiye, cari işlemler açığını kapatmak ve vadesi gelen borçları ödeyebilmek için dış borç almaktadır. Bu da borç stokunun sürekli artmasına neden olmaktadır. Bunu önlemek için öncelikle yapılması gereken, cari işlemler açığının kapatılmasıdır. Bunun için ihracat gelirlerini arttırıcı, ithalat giderlerini kısıtıcı politikaların uygulanması gerekmektedir (Adıyaman, 2006).

1.3. ULUSLARARASI FİNANSAL KURULUŞLAR

Uluslararası finansal kuruluşları; Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası Grubu, Avrupa Yatırım Bankası, Asya Kalkınma Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası son olarak İslam Kalkınma Bankası olmak üzere altı grup halinde sınıflandırılabilir.

1.3.1. Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF)

Uluslararası Para Fonu (IMF), Bretton Woods Konferansında kabul edilen esaslara bağlı olarak, 27 Aralık 1945'de kurulmuş ve 1 Mart 1947'de finansal operasyonlarına başlayarak hayata geçirilmiştir (Güraslan, 2005).

Devletlerin kambiyo istikrarını sağlayabilmeleri; milletlerarası çok yönlü ödeme anlaşmalarının yaygın bir hale gelmesi; kambiyo kısıtlamalarının kaldırılması ve milletlerarası ticaretin geliştirilmesi amacıyla meydana getirilmiş bir fondur. Fona üye

her memleket kendisine tanına kota dahilinde kendi parası karşılığında fondan ihtiyacı olan yabancı memleket parasını satın alabilmektedir (Türk, 1998).

Özbilen'e (1998:350) göre bu sistemin temelini oluşturan para fonunun fonksiyonlarını daha ayrıntılı incelemek yararlı olacaktır. Bu fonun görevleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Bu fon, kısa vadeli bir finans kaynağı olup, kısa vadeli dış ödemeler de meydana gelecek güçlükleri ortadan kaldırmaya çalışmak.
- Uluslararası para sorunlarını çözmek için üye ülkelerle devamlı işbirliği yaparak, bu işbirliğinin üyeler arasında devamını sağlamaya çalışmak.
- Kambiyo kararlığını korumak ve bu amaçla tek yönlü devalüasyonlara engel olmaya çalışmak.
- Uluslararası ekonomik ilişkilerde mevcut engellerin ortadan kaldırılmasına çalışmak ve çok taraflı ekonomik ilişkilerin kurulmasına çalışmak.
- Uluslararası ticaretin dengeli gelişmesini sağlamak suretiyle üye ülkeleri tam istihdam ile dengeli ve yüksek büyüme hızına ulaştırma imkanını hazırlamak
- Ödemeler dengesinde açık veren üye ülkelere kısa vadeli krediler vermek suretiyle onların bu sorunlarını çözmek için uluslararası çok taraflı ve serbest ekonomik ilişkileri daraltacak mahiyette kararlar almalarını önlemek.

Uluslararası Para Fonuna üye olan ülkelerin Dünya Bankasına da üye olmaları gerekmektedir. Çünkü bu iki kuruluş görev bakımından birbirlerini tamamlamaktadır.

1.3.2. Dünya Bankası Grubu

Dünya Bankası Grubu, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (International Bank For Recnstruction and Development-IBRD), Uluslararası Kalkınma Birliği (International Development Agency-IDA), Uluslararası Finans Kurumu (International Finance Corporation -IFC), Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (Multilateral Investment Guarentee Agency-MIGA), ve Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (International Center For Settlement of Investment Disputes- ICSID) olmak üzere 5 mali kurumdan oluşmuştur (Altın, 2003).

Dünya Bankası tanımı daha çok IBRD ve IDA için kullanılmaktadır. Grubun amacı, dünya ekonomisinde fakirliğin azaltılmasına yardımcı olmak, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve özellikle kalkınmayı sağlamaktır. Dünya Bankası, bunun yanında teknik destek ve danışmanlık hizmeti de vermektedir. Merkezi, ABD'nin başkenti

Washington'da bulunan Dünya Bankası Grubu'nun kredi sağlayan kurumları, IBRD, IDA ve IFC'dir. IBRD ve IDA, daha çok kamu sektörüne proje ve program kredisi verirken, IFC, özel sektör üzerinde yoğunlaşmaktadır (Yalçın, 2005).

Dünya Bankasını oluşturan kuruluşlar aşağıda kuruluş sırasına göre özet olarak incelenmiştir.

1.3.2.1. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (International Bank For Reconstruction and Development-IBRD)

Savaştan zarar görmüş Avrupa'nın yeniden yapılandırılması ve üretimin başlayabilmesi için, uluslar arası sermayeye ihtiyaç vardı. İhtiyaç duyulan sermayenin sağlanması, uluslararası nitelikte bir yatırım ve kredi bankasının kurulmasını gerektiriyordu. Bu görüşler doğrultusunda Bretton Woods Konferansına katılan 44 ülkeden 41'inin onayıyla 27 Aralık 1945 tarihinde Dünya Bankası (IBRD) kurulmuştur (Ulusoy, 2001).

IBRD, Dünya Bankası Grubunun ana borç veren kuruluşudur. IBRD tarafından verilen krediler; otoyol, okul, hastane gibi altyapı yatırımlarına ve hükümetlerin kalkınmanın finansmanının sağlanması için hazırladıkları programlara yöneliktir. IBRD'ye üye olmak için öncelikle IMF'ye üye olmak gerekmektedir. Bankanın halen 183 üyesi bulunmaktadır. Türkiye Dünya Bankası'na 1947 yılında üye olmuştur (Altın, 2003).

Bankanın kredi vermede kullandığı fonların 3 ana kaynağı vardır. Bunlar; üye ülkelerin sermaye katılımları, gelişmiş batılı ülkelerin sermaye piyasalarından yapılan borçlanmalar ve kredilerin işletilmesinden elde edilen net gelirlerdir (Alper ve Ongun, 1988).

Bankanın amacı, üye ülkelerin ekonomik yapılarını düzeltmek, kalkınmalarını ve savaş sırasında yıkılan şehirlerin yeniden imarını kolaylaştırmaktır (Erdem, 1996).

1.3.2.2. Uluslararası Kalkınma Birliği (International Development Agency-IDA)

1960 yılında kurulan Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), Kişi Başı Milli Geliri 1.065 ABD Doları'nın altında olan dünyanın en yoksul ülkelerine; yoksulluğu azaltmak, ekonomik kalkınmayı desteklemek, eşitsizlikleri gidermek ve insanların yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla faizsiz krediler ve hibeler sağlamaktadır (Hazine, 2010).

Dünya Bankasına üye olan tüm ülkeler IDA'ya katılabilir. Türkiye IDA'YA 1960 yılında üye olmuştur (Kaya, 2002).

Uluslararası Kalkınma Birliği Donları 3 kaynaktan sağlanır. Bunlar; Üye ülkelerin sermaye katılımları, Dünya Bankası net gelirlerinden transferler ve IDA'nın zengin üyelerinin katkılarıdır (Alper ve Ogun, 1988).

1.3.2.3. Uluslararası Finans Kurumu (International Finance Corporation - IFC)

Uluslararası Finans Kurumu (IFC), 1956 yılında, Dünya Bankasına bağlı olarak kurulmuştur. IFC' nin kuruluşunda, Dünya Bankası'nın özel kesime kredi verirken ilgili ülke hükümetlerinin teminatını istemesi ve hükümetlerin bu konuda isteksiz davranmaları etkili olmuştur. IFC' nin kurulması ile birlikte bu sorun ortadan kalkmış ve kurum aynı zamanda Dünya Bankası'nın faaliyetlerini tamamlayıcı bir rol üstlenmiştir. Kuruma üyelik için Dünya Bankası'na üye olmak zorunludur. Türkiye IFC' ye 1956 yılında kurucu üye olarak katılmıştır (Altın, 2003).

Kurumun başlıca amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Erdem, 1996):

- Özel sermayenin yetersizliği nedeniyle ilgili üye hükümetinin garantisini aramaksızın yatırım yapmak suretiyle ülkenin gelişmesine yardımcı olabilecek verimli özel teşebbüslerin kurulmasının, iyileştirilmesinin veya genişletilmesinin finansmanına özel yatırımcılar ile birlikte yardımcı olmak,
- Yatırım olanaklarını, yerli ve yabancı sermayeyi ve tecrübeli yönetimi bir araya getirmeye çalışmak,
- Yerli ve yabancı sermayenin üye ülkelerde verimli yatırımlara yönltilmesine yardımcı olmaktır.

1.3.2.4. Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (Multilateral Investment Guarentee Agency-MIGA)

Nisan 1988 tarihinde Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA), 9 sanayileşmiş ve 20 gelişmekte olan ülke tarafından benimsenince, Dünya Bankası'nın bir yan kuruluşu olarak kurulmuş ve Eylül 1988 tarihinde çalışmalarına başlamıştır. MIGA üyeliği Dünya Bankası üyesi bütün ülkelere açıktır. Türkiye de MIGA' ya 1988 yılında üye olmuştur (ekodialog, 2010).

MIGA' nin temel amacı, gelişmekte olan ülkelerdeki yabancı sermaye yatırımlarını, döviz kısıtlamaları ile konvertibilite şartlarında meydana gelen

değişiklikler sebebiyle ortaya çıkan transfer zorluklarına, siyasi istikrarsızlık, millileştirme ve yatırım sözleşmelerinin bozulması nedeniyle karşılaşılan ticari olmayan risklere karşı korumaktır. MIGA aynı zamanda gelişmekte olan ülkelere yönelik teknik yardımları ve yatırımları teşvik etmekte, böylece Dünya Bankası, IFC ve IDA çalışmalarını da desteklemektedir (ekodialog, 2010).

1.3.2.5. Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (International Center For Settlement of Investment Disputes- ICSID)

Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (ICSID), 1966 yılında hükümetler ve yabancı yatırımcılar arasında çıkan anlaşmazlıkların çözümüne yönelik altyapıların oluşturulmasını teşvik ederek, uluslararası yatırım akımlarının artırılmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur. ICSID, ayrıca tavsiyelerde bulunmakta, araştırmalar yapmakta ve uluslararası yatırım hukuku alanında yayınlar çıkarmaktadır (Dış Ticaret Müsteşarlığı [DTM] 2010).

ICSID üyeliği Dünya Bankasına üye olma şartı aranmadan tüm ülkelere açıktır. Türkiye bu kuruma 1989 yılında üye olmuştur (Kaya, 2002).

1.3.3. Avrupa Yatırım Bankası (European Investment Bank-EIB)

Avrupa Yatırım Bankası (EIB), Avrupa Birliği'nin finansman kuruluşu olup, kamu ve özel sektör kuruluşlarına uzun vadeli finansman sağlamak suretiyle Birliğin politik hedeflerinin hayata geçirilmesine yardımcı olmaktadır. Avrupa Yatırım Bankası, kâr amacı gütmeyen bir kurum olup, özellikle kalıcı projelerin finansmanını sağlamaktadır. Banka, Avrupa Birliği'ne üye devletlere ait olup, kurulduğu 1958 yılından bu yana Birliğe üye ve partner ülkelerdeki projelerin desteklenmesi için 540 Milyar Euro'dan fazla finansman sağlamıştır (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu [DEİK] 2010).

Bankanın finansman kaynakları, üye ülkelerin sermayeye katılma payları ile sermaye piyasalarından borçlanma yoluyla elde edilen fonlardan oluşmaktadır. Banka, üye ülkelerin sermaye piyasalarından fon bulma yoluna da gidebilir (Ulusoy, 2001).

1.3.4. Asya Kalkınma Bankası (Asian Development Bank-ADB)

Asya Kalkınma Bankası Aralık 1963'te ilk Asya Ekonomik İşbirliği Konferansı'nda alınan karar ve 1965'te Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Komisyonu tarafından Asya Kalkınma Bankası üzerine alınan karar doğrultusunda kurulmuştur. Asya ekonomik kalkınması üzerine ikinci başkanlık konferansı 29 Kasım -

2 Aralık 1965 tarihleri arasında Manila'da yapılmıştır. Banka, Aralık 1966'da faaliyete geçmiş, 1968'te ise borç vermeye başlamıştır (DTM, 2010). Banka'nın kurulma ve çalışma prensipleri aşağıda sıralanmıştır (Hazine Müsteşarlığı, 2010):

- Asya Pasifik bölgesindeki gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınması için finansman sağlamak,
- Kalkınma proje ve programlarının planlanması ve uygulaması için teknik yardım vermek,
- Kalkınma için özel ve kamu yatırımlarını desteklemek,
- Ekonomi politikalarının koordinasyonuna yardım etmek,
- Bölgede ortaya çıkabilecek acil durumlarda kaynak sağlamak ve kaynakların yönlendirilmesi için koordinasyon sağlamak.

1.3.5. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (The European Bank For Reconstruction and Development-EBRD)

Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasının kurulması fikri, aralarında OECD ülkeleri, uluslararası mali kuruluşlar, AB'ne üye ülkeler ve ilgili AB kurumlarının yer aldığı 24'ler Grubu'nun 1989 yılı Kasım ayında gerçekleştirdiği bir toplantıda ortaya atılmıştır. 8-9 Aralık 1989 tarihli Strasbourg Zirvesi kararları çerçevesinde, bankanın kuruluş çalışmalarının tamamlanması amacıyla oluşturulan Hükümetlerarası Konferans, 15-16 Ocak, 10-11 Mart ve 9 Nisan 1990 tarihlerinde gerçekleştirdiği toplantılarda, katılımcı ülkelerin banka sermayesinden alacakları paylar ve kredi verme usulleri üzerinde mutabakata varmıştır (Kavalalı, 2005). EBRD, 29 Mayıs 1990 tarihinde Paris'te imzalanan bir anlaşma ile kurulmuş ve Nisan 1991'de faaliyetlerine başlamıştır. Merkezi Londra'dadır. Banka üyeliği, tüm Avrupa ülkelerine Avrupa ülkesi olmayan fakat IMF üyesi ülkelere, Avrupa Birliğine ve Avrupa Yatırım Bankası'na açıktır. Türkiye, kalkınma ile ilgili uluslararası oluşumlarda bölgesel bir ekonomik güç olarak ön planda yer alma istekliliği çerçevesinde Bankaya ilk üye olan ülkelerdendir (Aktürk ve Güran, 1992).

Bankanın amacı, SSCB'nin dağılmasıyla sonradan üye olan Türk Cumhuriyetleri de dahil olmak üzere, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin serbest pazar ekonomisine geçişini hızlandırmak ve bu ülkelerin ekonomik ve kültürel gelişmesini teşvik etmektir. EBRD bu amaçlarına yönelik olarak; özel sektör yatırımlarını teşvik etmek, kişisel girişimciliği desteklemek ve alt yapı yatırımlarını gerçekleştirmek, sermaye

piyasalarının gelişimini teşvik etmek işlevlerini yerine getirmektedir. Banka bu işlevleri çerçevesinde üye ülkelere kredi-yatırım, garanti ve teknik yardım şeklinde yardımlar sağlamaktadır (Altın, 2003).

1.3.6. İslam Kalkınma Bankası (İslamic Development Bank- IDB)

İkinci İslam Ülkeleri Maliye Bakanları Konferansı, 10 Ağustos 1974 tarihinde Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde İslam Kalkınma Bankası'nı (IsDB) kuran Anlaşma'yı imzaya açmıştır. Anlaşma 23 Nisan 1975 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İlk Yönetim Kurulu Toplantısını ise 26 Temmuz 1975 tarihinde Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde yapmıştır. Banka işlem yapmaya 20 Ekim 1975 tarihinde başlamıştır. Banka üyeliği İslam Konferansı Örgütü'ne üye olan tüm ülkelere açıktır (DTM, 2010).

Banka'nın amaçları şunlardır (Erdem, 1996):

- İslam ülkelerinin kalkınmasının finansmanını sağlamak,
- Faizsiz bankacılık sistemini gerçekleştirmek,
- Üye ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimini şeriat ve İslam hukukuna uygun olarak düzenlemek.

İslam ve Kalkınma Bankası finansman işlemlerinde faiz ve taahhüt ücreti almaz. Banka yatırım projelerini, hisse satın almak yoluyla, sermayeye katılımla ya da kâr payı karşılığı kaynak sağlayarak finanse etmektedir. Bankanın kâr payı, projenin sağlayacağı kâr üzerinden finansmana katılma oranı esas alınmak suretiyle, geri ödeme yapıldıkça azalmaktadır (Alper ve Ongun, 1988).

1.4. DIŞ BORÇLARA İLİŞKİN TEORİK GÖRÜŞLER

İktisat okullarının borçlanmaya ilişkin görüşlerine yer verilecek ve borçlanmanın makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkileri aktarılacaktır.

1.4.1. Klasikler ve Borçlanma Sorunu

Klasik ekonomik teoriye göre devletin ekonomiye en az müdahalesi esastır. Bunun yolu ise, küçük ve denk bir bütçeden geçmektedir. Kamu bütçesinin ekonomi içersindeki payının yükselmesi ve açık vermesi istenilen bir durum değildir. Borçlanma bütçe açıklarının sonucu olarak karşılaşılan bir olgudur. Bu nedenle borçlanmaya karşı Smith' den Mill' e kadar bütün klasik iktisatçıların mesafeli bir tavır aldıkları gözlenir. Borçlanma ancak savaş gibi arazi durumlarda başvurulabilecek geçici bir finansman kaynağıdır (Çelen ve Zülfüoğlu, 2008).

Bunların dışında klasikler devlet borçlanmasına sıcak bakmamışlar ve devlet borçlanmasının gelir dağılımını bozacağını savunmuşlardır. Bunlara göre devlet, almış olduğu bu borçları faizleri ile birlikte ödemek için vergi gelirlerini arttırmak zorunda kalacak ve ekonomiye müdahalede bulunmuş olacak ve böylece yatırımcıların kararlarını etkileyecek ve böylece ekonomideki doğal düzeni bozmuş olacaktır (Kalenderoğlu, 2005).

Klasiklere göre kamu borçları verimsizdir. İç ve dış borçlar arasında bir fark söz konusu değildir ve borçlanma ile bugünkü kuşakların yükü gelecek nesillere aktarılmaktadır. Bütçe açıkları vergiler yerine borçlanma ile kapatılırsa toplumda birikimler azalacaktır (Özkan, 2006).

1.4.2. Neoklasik İktisat ve Borçlanma Sorunu

Neoklasik iktisat görüşünün bütçe açıkları üzerine yorumları sonlu yaşam varsayımına dayanır. Bireyin iki dönem yaşadığı varsayılır. Birinci dönemde birey emek arz ederek gelir elde eder ve bunu bugünkü tüketim ve yarınki tüketim yani tasarrufları arasında paylaşır. İkinci dönemde ise birey emek arzını durdurur ve birinci dönemden getirdiği tasarruflarını ve tahvil satın almışsa onların faizlerini tüketir (Özkan, 2006). Bu varsayımlar altında konulabilecek olası vergiler genç bireylerin tasarruf miktarının azalması sonucunu doğurur ki bu da sermaye stokunda düşüş anlamına gelir. Aynı ekonomide borçlanmaya gidilirse borçlanmanın servet etkisiyle tüketim artar, borcun yükü rasyonel bireylerce gelecek nesillere aktarılır (Önel, 2006).

1.4.3. Keynesyen İktisat ve Borçlanma Sorunu

Modern iktisatçıların görüşü, klasik düşünceye sahip bilim adamlarının görüşünün aksini savunmaktır. Modern düşünceye sahip oldukları kabul edilen Keynesyen iktisatçılara göre bir ekonomide bütçe dengesinin sağlanması zorunlu değildir. Bu iktisatçılar klasiklerin ileri sürdüğü bütçenin denkliliği ilkesini kabul etmezler. Enflasyon dönemlerinde talebin sınırlandırılması için bütçe açıklarının kapatılması ve bütçe fazlasının yaratılması gerektiği gibi, ekonomik durgunluk dönemlerinde yetersiz olan talebin teşviki için bütçe açıklarının programlanması ve bütçe açıklarının devlet borçları ile kapatılması gerekmektedir (Tural, 1992).

Bugün alınan borçların yükünün gelecek kuşaklara aktarılacağı yolundaki öngörmeleri farklı değerlendirir. Keynesyen iktisatçılar tarafından borçlanmanın yükünün gelecek kuşaklara geçmeyeceği görüşünün güçlendirilmesi, Keynesyen

iktisatçıların açık bütçe politikasının savunucusu olmalarıyla ilgilidir (Özkan, 2006). Onlara göre devlet borçlanmasına yalnızca gelir temin etmek amacıyla başvurulamaz ve borç yükü gelecek kuşaklara yansımaz. Devlet borçlarının ekonomide bir denge unsuru olarak kullanılabilceğini ve gelecek nesillere yeni yükler getirmek yerine, hizmetler üreterek gelecek kuşakların yükünü azaltacağını ileri sürmüşlerdir (Işık vd. , 2005).

1.4.4. Ricardo' cu Yaklaşım ve Borçlanma Sorunu

İngiliz İktisatçısı ve maliyecisi David Ricardo, kamu harcamalarının finansmanında vergileme karşısında borçlanma tercihinin bir ekonomide gerçek faaliyet düzeyine ile ilişkisi olmadığını savunmaktadır. Buna “Ricardo Dengesi”, “Denklik Teorisi” veya “Eşdeğerlik Teorisi” denilmektedir (Özbilen, 1998).

Ricardo denklik teoreminin dayandığı temel varsayımlar sıralanacak olursa (Şeker, 2006):

- Nesiller bir sonraki nesil için yaptıkları fedakarlıklarla birbirlerine bağılırlar.
- Bireyler, devlet gibi aynı oranda borç alıp verebilirler.
- Tüketici rasyoneldir.
- Vergilerin ertelenmesi gelirin yeniden dağılımına neden olmaz.
- Vergiler götürü usuldedir ve piyasayı bozucu etkisi yoktur.
- Açıkların kullanımı herhangi bir değer yaratmayabilir.
- Açık finansmanın kullanımı siyasi süreci etkilemez.

Robert Barro tarafından geliştirilen bu model temel olarak, bireylerin sınırlı bir yaşamları değil de sonsuz bir yaşam süresine sahipmiş gibi hareket edecekleri varsayımına dayanır.

1.4.5. Rasyonel Beklentiler Teorisi ve Parasalcılar

Temelini klasik iktisat teorisine dayandıran bu görüş, klasik iktisadın rasyonel birey varsayımını geliştirip iktisatta beklentilerin önemine vurgu yaparak rasyonel beklentiler teorisini geliştirmiştir. Yeni klasik iktisat Keynesyen görüşe eleştiri niteliğindedir. Keynesyenlerin büyüme ve istihdamı artırma amacı için bütçe açığı ve parasal genişleme politikalarını yüksek enflasyon riskine rağmen ısrarla savunmasını eleştirir. Talep yönlü politikaların ekonomi üzerinde etkin olmadığını ileri sürerler. Yeni klasik görüşün temsilcisi Robert Barro, kamu harcama düzeyini sabit tutarak harcamanın vergi yerine borçlanma ile finansmanının, reel faiz haddi, yatırımlar, GSMH seviyesi üzerinde bir etkisi olmayacağını ileri sürmüştür (Işık vd. , 2005).

Yeni klasik iktisatçıların sonsuz yaşam ve rasyonel beklentiler varsayımı çerçevesinde, devletin kamu hizmetlerini vergiler yerine borçlanma ile finanse etmesi, cari dönemin gelirini artırırken gelecek dönemde ödenecek vergilerin de artması sonucunu doğurur. Rasyonel bireyler bugün yapılan borçlanmanın gelecek dönemde ek vergiler şeklinde kendisine geri döneceğini bilir ve tasarruflarını artırır. Yeni klasik iktisatçılar kamu borçlarının tüketim ve dolayısıyla toplam talep ve faiz oranları üzerinde etkisiz olabileceği kanısındadırlar (Özkan, 2006).

Parasalıcılara göre ise maliye politikasının ekonomik faaliyet üzerindeki etkisi kamu harcamalarının nasıl finanse edildiğine bağlıdır (Kılıç, 2005).

- Kamu harcamalarındaki artış kişi ve kurumlardan yapılan borçlanma ile finanse edilirse (pür maliye politikası) faiz oranları yükselir ve özel yatırım harcamaları azalır (dışlama etkisi). Dışlama etkisi nedeniyle kamu harcamalarındaki artışın milli geliri genişletici etkisi azalmıştır.
- Kamu harcamaları vergilerle finanse edilirse, milli gelir üzerindeki genişletici etkisi en az olur.
- Kamu harcamalarındaki artış tamamen Merkez Bankası'nda borçlanma yoluyla finanse edilirse, kamu harcamalarının milli gelir üzerindeki genişletici etkisi en fazla olur.

1.5. DIŞ BORÇLANMANIN EKONOMİK ETKİLERİ

Dış borçlar ekonomi üzerinde dolaylı dolaysız pek çok etkide bulunmaktadır. Bu etkiler ekonominin içinde bulunduğu şartlara bağlı olduğu gibi, dış borçların hangi şartlar altında alındığına göre de değişim göstermektedir. Bu bölümde dış borçların ekonomi üzerindeki etkilerinden sadece önemli görülen birkaç tanesine değinilecektir.

1.5.1. Dış Borçlanmanın Ekonomik Denge Üzerindeki Etkileri

Dış borçlanmanın ekonomik denge üzerinde birtakım etkilerinin olabilmesi için, üretim ve tüketim düzeyi üzerinde çeşitli etkilerinin olması gerekmektedir.

Dış borçlanmanın tüketim düzeyi üzerindeki etkisi şu şekilde olmaktadır. Devletin borçlanmaya gitmesi vergilerin bir alternatifi olarak düşünüldüğünden devlet vatandaşlarından vergi almayarak borçlanmaya gittiğinde bireyin harcama olanakları arttırılmış olmakta ve bu durum genel ekonomide tüketim eğilimini arttırıcı yönde etkide bulunmaktadır. Eğer devlet borçlanmaya gitmeyip ihtiyaç duyduğu finansmanı

vergi yoluyla sağlasaydı, bireylerin servetleri ve gelirleri daha alt düzeyde kalacak, bu da tüketimi kısıtlayacaktı (İnce, 1980).

Dış borçlanmanın fiyatlara etkisi konusunda ise; iki görüş vardır. Bu iki görüş tamamen birbirine zıttır. Birinci görüşe göre, devletin borçlanması ekonomide enflasyonist etki yaratır. İkinci görüşe göre ise borçlanma ekonomide daraltıcı rol oynayarak deflasyonist bir etki yaratır (Adıyaman, 2006). Türkiye açısından enflasyonist etki yaratması yönündeki düşüncede daha ağır basmaktadır. Çünkü borçlanma tüketimi artırmakta bu da fiyatların yükselmesine neden olmaktadır.

1.5.2. Dış Borçlanmanın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

Gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyümelerini sağlayabilmeleri için dış kaynak ihtiyacına yönelmektedirler.

Az gelişmiş ülkeler hızlı bir ekonomik büyüme çabasına giriştikleri zaman, başlıca iki tür açık ile karşılaşılırlar. Bunların birincisi "tasarruf açığı", diğeri ise "dış ticaret açığı"dır. Tasarruf açığı denildiğinde, iç tasarruflarla iç yatırımlar arasındaki fark, dış ticaret açığı=döviz açığı deyiminden ise ithalât ile ihracat arasındaki fark anlatılmak istenmektedir (Tanrıku, 1983).

Ekonomik büyüme ile ilgili olarak çeşitli teoriler ileri sürülmüştür. Bu büyüme teorileri içinde etkili bir yeri olan Harrod-Domar modeli, büyümenin temel unsuru olarak yatırımları kabul etmektedir. Harrod-Domar modeline göre, tasarruf hacmini, yani yatırım miktarını çoğaltmak, büyüme hızını artırmak demektir. O halde, tasarruf katsayısının düşük olması, büyümeyi engelleyen bir faktördür. Ekonomi bu durumdayken, dış borç almak, mevcut tasarruflara katılarak büyüme hızının yükselmesini sağlayacaktır. Harrod-Domar modelinin temel savı olan hedeflenen büyüme oranına ulaşılabilmesi için tasarrufların yeterli oranda artırılması, gelişmekte olan ülkeler için dış tasarrufların önemini göstermektedir (Adıyaman, 2006).

Dış kaynaklara başvurmak ülkenin dış borç stokunu artırmaktadır. Ancak ülkenin büyüme hızı dış borç stokunun artış hızından daha fazla artıyorsa bu durum ülkenin borç yükünü azaltacağından tehlike arz etmemektedir.

1.5.3. Dış Borçlanmanın Kalkınma Üzerindeki Etkileri

Az gelişmiş ülkelerin gelişmelerini tamamlayabilmeleri için ulusal gelirlerinin önemli bir kısmını yatırımlara ayırmaları gerekmektedir. Yatırımların kaynağı ise

tasarruflardır. Dolayısıyla bu ülkelerin tasarruflarını arttırması gereklidir (Adıyaman, 2006).

Ancak az gelişmiş ülkelerin hemen hepsinde iç tasarruflar hedeflenen kalkınmayı finanse edebilecek düzeyde değildir. Bunun temel nedeni ise, az gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen gelir seviyesinin düşük olmasıdır. Bu ülkelerde milli gelir düzeyinin düşük olması, tasarrufların da düşük düzeyde gerçekleşmesine yol açmaktadır. Düşük tasarruf oranı sonucunda yatırımlar arttırılamamakta ve milli gelir yine düşük düzeyde kalmaktadır. Bu yoksulluk zincirini kırmamanın bir yolu dış kaynak sağlamaktır (Seyidoğlu, 1993).Bu nedenle dış borçlanmanın ekonomik kalkınma açısından önemi çok büyüktür.

İKİNCİ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DIŞ BORÇLANMA NEDENLERİ, DIŞ KAYNAK İHTİYACINI BELİRLEME YÖNTEMLERİ, DIŞ BORÇLULUK GÖSTERGELERİ

Çalışmanın ikinci bölümünde gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak ihtiyacının nedenleri ortaya konulmuştur. Daha sonra kalkınma için gerekli olan kaynak miktarının belirlenmesinde ve hesaplanmasında kullanılan çeşitli yöntemler ile dış borç geri ödeme kapasitelerinin ölçülmesinde kullanılan çeşitli rasyo analizleri (dış borç göstergeleri) üzerinde durulmuştur. Son olarak dış borçlanmanın sınırı ve dış borç yönetimi ele alınmıştır.

2.1. DIŞ BORÇLANMANIN NEDENLERİ

Modern devlet anlayışı içinde kamusal ihtiyaçlar sürekli artış göstermektedir. Artan ihtiyaçların finansmanı ise kamu yönetiminin en önemli sorunlarından birini teşkil etmektedir. Kamu giderleri genel olarak vergi ve benzeri normal kamu gelirleri ile karşılanır. Fakat, devletin gittikçe artan olağan giderleri dışında, bazen beklenmedik olağanüstü giderler ki bunların normal kamu gelirleri ile karşılanması imkansız olur. Sözelimi, büyük yatırımlar, doğal afetler veya savaşlar bu çerçevede sayılabilir (Söyler, 2001).

Bu açıklamalardan sonra gelişmekte olan ülkelerin dış kaynaklara başvurmasındaki temel nedenler, iç tasarruf yetersizliği ile dış ticaret veya ödemeler dengesi açığı olarak belirtilebilir.

2.1.1. İç Tasarruf Yetersizliği

Gelişmekte olan ülkelere baktığımızda tasarruf yetersizliği bunun sonucunda halktan vergi ve benzeri gelirlerin toplanma zorluğu, yine ülke vatandaşlarından borçlanamama dış borçlanmayı kaçınılmaz hale getirmiştir. Ülkelerin kalkınma hızları, kendi ulusal kaynaklarından yapabileceği yatırım miktarı ile sınırlıdır. Yatırım yapabilmek için tasarruf yapmak gerekir. Eğer ülkeler kalkınma hızını kendi kendine yapabileceklerinin üstüne çıkarmak isterlerse, bunun için iki yola başvurmak durumundadırlar; ya ülke dışından borç alınacak ya da yabancı sermayeyi ülkeye çekip

yatırımlarını ülke içinde yapmalarını sağlamak olacaktır. GOÜ ekonomilerinin birçok riski içermesinden (belirsizlikleri) dolayı yabancı sermayeyi çekememe, dış borçlanmayı zorunlu kılmıştır (Çiçek, 2005).

2.1.2. Dış Ticaret (Ödemeler Dengesi) Açığı

Gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın finansmanında iç tasarruf yetersizliği dışında dış ticaret açıkları da engel oluşturmaktadır. Söz konusu ülkelerde ihracat miktarlarının ithalat miktarından daha az olması dış ticaret dengesini ithalat yönünde bozarak dış ticaret açıklarına neden olmaktadır. Bu ülkelerde kalkınma hızının artırılmasına yönelik harcama genişletici politikalar, (yatırım harcamalarının artışı gibi) ithalat miktarını artırarak dış ticaret açıklarının büyümesine etki eder (Altın, 2003). Hızlı kalkınmanın sonucunda artan ithalatı finanse etmek için ihtiyaç duyulan dövizin yeterli bir şekilde sağlanamaması, bu ülkelerin kalkınmasını büyük ölçüde aksatmaktadır. Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi, başlangıçta büyük ölçüde dışarıdan sermaye malı ithalatını gerektirmekte ve bu durum kalkınmanın başarılması için kaçınılmaz olmaktadır. Bu sorun, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda karşılaşılan en önemli sorunlardan biridir (Karluk, 2003).

Ödemeler bilançosunu etkileyen diğer faktörler şunlardır (Seyidoğlu, 1993):

- Enflasyon ve ona bağlı olarak sabit sabit kur sistemlerinde ulusal paranın aşırı değerlenmesi,
- Ekonomik verimlilikteki değişimler,
- Kalkınma hızı,
- Hammadde yönünden dışa bağımlı olunması,
- İktisadi dalgalanmaların genişleme aşamasında gelir ve harcamalar artırıp fiyatları yükseltmesi,
- Spekülatif amaçlı kısa süreli sermaye fonlarının ülkeye giriş ve çıkışlarıdır.

Dış açıklar karşısında ülkeler bu açıkları ya finanse etmek (resmi döviz rezervlerini kullanmak veya borçlanmak), ya dış ticaret ve kambiyo kısıtlamalarıyla baskı altın almak, veya tedavi edici önlemlere başvurmak yoluna gidebilirler. En güvenilir olanı bu sonuncusudur, ihracatın artırılması ve döviz giderlerinden tasarruf sağlayıcı önlemleri kapsar (Seyidoğlu, 1993).

2.1.3. Dış Borçlanmanın Diğer Nedenleri

Uluslararası ilişkilerde meydana gelen gelişmeler gelişmekte olan ülkelerin sayılan nedenlerin dışında birtakım nedenlerle dış kaynak ihtiyacını da gündeme getirmiştir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre önem sırası değişen diğer nedenler şunlardır (Evgin, 2000).

2.1.3.1. Bütçe Açıklarının Giderilmesi

Gelişmekte olan ülkelerde yüksek enflasyon, dış ödemeler dengesinin açık vermesi, fert başına milli gelir seviyesinin düşüklüğü, kamu harcamalarındaki aşırı artışlara karşılık kamu gelirlerinin yeterli seviyeye ulaşamaması gibi yapısal faktörler nedeniyle bütçe açıkları giderek artmakta ve makro ekonomik dengeleri olumsuz yönde etkilemektedir. Bu koşullar altında gelişmekte olan ülkeler, büyük boyutlarda ortaya çıkan ve süreklilik arz eden bütçe açıklarını dış kaynaklardan borçlanma yoluna giderek finanse etmektedir (Egeli, 1999).

2.1.3.2. Savunma Harcamalarının Finansmanı

Bilindiği üzere, kamu harcamalarının gerçek artış nedenlerinden birisi de savunma harcamaları ve askeri teknolojilerin iyileştirilmesine yönelik yapılan harcamalardır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamaları bütçe içinde önemli bir paya sahiptir.

2.1.3.3. Ekonomik İstikrarın Sağlanması ve Korunması

Ekonomi politikasının önde gelen amaçlarından biri de yapısal bir dizi nedenler ya da dış etkiler sonucunda gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan istikrarsızlıkların giderilmesini sağlamaktır. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin çoğu, uyguladıkları ekonomik istikrar programlarının finansmanı için dış kaynaklara başvurmaktadır.

2.1.3.4. Büyük Yatırımların ve Reformların Finansmanı

Ekonomik kalkınma için gerekli olan büyük yatırım ve reformların finansmanında yurtiçi kaynakların yetersiz kalması durumunda dış kaynaklara veya dış borçlara başvurulmaktadır. Örneğin, gerek baraj ve elektrik santrali gibi enerji yatırımları, gerekse ulaştırma alanındaki büyük yatırım projeleri (metro vb.) çok yüksek maliyetli olmakta ve dış kaynak ve kredi kullanımını gerekli kılmaktadır (Bayata, 2008).

2.1.3.5. Sanayileşme İçin Gerekli Girdilerin ve Teknik Bilginin Finansmanı

Gelişmekte olan ülkelerde üretim yapısının talep esnekliği düşük, tarım ürünleri vb. geleneksel mallardan oluşması sanayileşme için gerekli makine, teçhizat ve ara mallarının ithalat yoluyla karşılanması sonucunu doğurur. İthal edilen girdilerin karşılığında ödenecek dövizin yetersizliği, sorunun çözümünde dış kaynakların önemini artırmaktadır. Bu ülkelerde sanayileşme için gerekli yatırımlarda kullanılacak teknolojik yenilik ve bilgi birikiminin yetersiz olması da dış kaynak ihtiyacını doğuran bir başka nedendir (Altın, 2003).

2.1.3.6. Vadesi Gelmiş Borçlara Finansman Sağlanması

Borçlanmanın diğer kamu gelir kaynaklarından ayıran en temel özellik, bunun tekrar geri ödenmesinin (faiziyle beraber) söz konusu olması noktasında yatmaktadır. Gerçekte, borcun borçla finansmanı hiçte arzu edilmemesine rağmen son zamanlarda sıkça rastlanabilen ve gerçekten derin ekonomik ve sosyal etkileri olabilen bir sonuçtur (Evgin, 2000).

2.1.3.7. Olağanüstü Harcamaların (doğal afetler, savaş vb.) Finansmanı

Ülkeler, geçici olarak ortaya çıkan savaşlar ve doğal afetler nedeniyle oluşan zararı finanse etmek amacıyla olağanüstü harcamalar yapmaktadır. Bu olağanüstü olayların meydana getirdiği etkiler kamu harcamalarını büyük ölçüde artırabilir. Bu durumda ortaya çıkan harcamaların finansmanında iç kaynaklar yetersiz kalabilir ve dış kaynaklara başvurmak kaçınılmaz olabilir

2.1.3.8. Kaynak Dağılımı ve Kullanımında Etkinlik Sağlayıcı Etkiler Yaratılması

Sağlıklı bir kalkınma süreci için, yatırımların borçlanma yolu ile finanse edilmesi, kalkınma amacının gerçekleştirilmesinde etkinlik sorununun çözümüne de katkıda bulunur. Kalkınmanın başarısından söz edebilmek için borcun etkin ve rasyonel kullanılması gerekir. Dolayısıyla kalkınmanın borçla finansmanında iyi ve etkin bir borç yönetimi gereklidir.

2.1.3.9. Tasarrufların Belirli Yatırımlara Kanalize Edilmesinin Amaçlanması

Özellikle kalkınma sürecinin başlarında tasarruf yetersizliği önemli problem olmasına karşın tasarrufların varlığı dahi bir başına kalkınma sürecinin başlatılmasına ya da sürdürülmesine yetmemektedir. Zira, tasarruf, yatırım açığı gibi bir sorun

gündeme gelmektedir. Bu açığın giderilmesinde de çoğu zaman devlet müdahalesine ihtiyaç duyulur. İşte devletler, merkez bankaları ya da hazine aracılığıyla tasarrufları belli fonlara toplayarak sonradan bunları yatırımlara harcamak yoluyla ekonomik amaçlara borçlanma aracılığıyla müdahale etmekte, hizmet görmektedirler (Evgin, 2000).

2.2. DIŞ KAYNAK İHTİYACINI BELİRLEME YÖNTEMLERİ

Gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın finansmanı için dış kaynağa ve dolayısıyla dış borçlanmaya başvurulması kaçınılmazdır. Kalkınma için gerekli olan kaynak miktarının belirlenmesinde ve hesaplanmasında çeşitli yöntemler kullanılmaktadır.

2.2.1. Tasarruf- Yatırım Açığı Yöntemi

Bu metot, özellikle planlı kalkınma uygulayan ülkelerde her yıl ekonominin genel harcama ve kaynak dengesi yapılırken, dış kaynak ihtiyacının tespitinde en yaygın kullanıma sahip yöntemdir. Harrod-Domar modeli olarak da anılan bu yöntem, en basit şekliyle şöyle ifade edilir: $dY=1/kxI$. Modelde dY , reel ulusal gelirdeki artış oranını (büyüme hızını), I yatırım oranını, k de sermaye/hasıla katsayısını, yani bir birim çıktı için gerekli yatırım miktarını ifade eder. Bu durumda I , öngörülen kalkınma hızını gerçekleştirebilmek için ne oranda yatırım yapılması gerektiğini ortaya koyar (Seyidoğlu, 1993).

2.2.2. Ödemeler Dengesi Açığı Yöntemi

Bir ülkenin dış ödemeler bilançosu o ülkenin ödeme gücünü ortaya koyar. Diğer bir deyişle, dış ödemeler bilançosu, uluslararası mali alandaki itibarın göstergesidir. Bu yöntemle göre bir ülkenin dış gelirleri ve dış giderleri arasındaki fark o ülkenin dış kaynak ihtiyacının miktarını belirler. Eğer dış giderler dış gelirlerden fazla ise yani bilanço açık veriyorsa, ülke hedeflemiş olduğu büyümeyi yakalayabilmek için dış açığı kapatmada dış borçlanma yoluna başvuracaktır.

2.2.3. İkili Açık Yöntemi

İkili açık hipotezi yurtiçi tasarruf ve yatırım, bütçe durumu ve ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi keşfetmede bize yardım olan araçlardan birisidir. Bu hipoteze göre, bir ülkenin dış hesaplarının ancak hükümetin hesaplarının dengede olması halinde dengeye geleceği iddia edilmemektedir. Yurtiçi tasarrufların devlet açığı ile yurtiçi yatırımı finanse etmeye yetecek seviyede ise; hükümet ülkenin uluslararası borçlarında

bir artışa yol açmaksızın bütçe açığı verebilir. Eğer tasarruflar bu seviyede değilse; söz konusu ülke bütçe açığını finanse etmek için yurtdışından borçlanmak zorunda kalır (Walther, 2002).

Bu ilişkileri milli gelir denkleminde göstermek gerekirse: $GSYİH(Y)$, tüketim(C), yatırım (I) ve devlet harcamaları (G) artı ihracat (X) eksi ithalata (M) eşittir.
 $Y=C+I+G+(X-M)$

Tüketim gelir eksi vergi (T) ve tasarrufa (S) eşittir ya da $C=Y-T-S$ olduğundan gelir denkleminin şu şekilde yazılabilir:

$$Y=Y-T-S+I+G+(X-M)$$

Denklemin yeniden düzenleyip bu yeni halini Y' ya da $GSYİH'$ ya bölersek, aşağıdaki denklemin elde ederiz:

$$(s-i)+(t-g)=(x-m)$$

Burada, küçük harfler tasarruf-gelir oranını (S/Y), yatırım-gelir oranını (I/Y) vb. temsil etmektedir. Yalnızca buradaki küçük harf s ve m marjinal tasarruf ve marjinal ithalat eğilimlerini temsil etmemektedir. Burada bu harfler tasarruf-gelir ve ithalat-gelir oranlarını göstermektedirler.

2.2.4. Massetme Açığı Yöntemi

Massetme şedülü, toplam talep eğrisi ile birlikte belli bir genel fiyat ve ulusal gelir düzeyinde ülkenin ticaret fazlası veya açığının büyüklüğünü göstermektedir. Diğer şeyler sabit kabul edildiğinde, çeşitli fiyat düzeylerinde ülkenin massetme seviyesini gösteren massetme eğrisi, ihracat ve ithalat eğrilerini oluşturmamızı ve ekonominin iç ve dış durumunu tek bir grafik üzerinde gösterebilmemizi sağlamaktadır (Walther, 2002).

Gelişmekte olan ülkelerde, tasarrufların yatırım miktarlarını artırılmasında kullanılabilmesi ülkenin yatırımları massetme kapasitesine bağlıdır. Söz konusu ülkelerde dış kaynakların verimli bir şekilde kullanılabilirdiği bir üst sınır vardır. Bu sınıra, massetme kapasitesi denir (Seyidoğlu, 1998). Bu görüşe göre, dış tasarrufların marjinal katkısı göz önünde bulundurulmalı ve kullanım süresi boyunca giderek azalacağı ve bir noktadan sonra negatif hale geleceği göz önünde bulundurularak bir sınır belirlenmelidir. Massetme kapasitesi dış finansmanlara ödenecek faiz ile sınırlanmaktadır. Dış borçlar vadeleri sonunda anapara ve faizleri ile birlikte ödenecektir. Öyleyse, dış borç almış bir ekonominin bu kaynaklardan sağlamış olduğu

gelir artışı faiz haddinden yüksek olmalıdır ki borç ödenebilsin (ekodialog, 2010). Bu durumda, dış kaynak kullanımında bir sınırın belirlenmesi ekonomik açıdan kayıpları önleyecektir. Çünkü massetme kapasitesi sınırından sonra dış borçlanma yoluna gidilmesi, yurt içi kaynakların, dış ülkelere aktarılmasına neden olur (Altın, 2003).

2.3. DIŞ BORÇ RASYOLARI ANALİZİ (BORÇLULUK GÖSTERGELERİ)

Ülkelerin çeşitli dönemlerde yaşadıkları dış borç krizleri, dış borç ödeme kapasitesinin ölçülmesini zorunlu hale getirmiştir. Günümüzde hem dış borçları veren hem de alan taraflar dış borç servisi kapasitelerinin ölçülmesine önem vermektedir. Dış borç geri ödeme kapasitelerinin ölçülmesinde çeşitli rasyo analizlerinden (dış borç göstergeleri) yararlanılmaktadır. Bu tür analizlerin amacı krediör ülke veya uluslararası kuruluşlar açısından ülke riskinin ölçülmesidir (Altın, 2003).

2.3.1. Toplam Dış Borç Stoku /GSMH Rasyosu

Bu rasyo bir ülkenin uzun vadede toplam dış borcunu ödeme gücünü gösteren temel göstergelerden biridir. Çünkü bir ülkenin ekonomik gücünü gösteren temel değişken GSMH' dır. Bu nedenle bir ülkenin toplam dış borç stokunun toplam ekonomik gücüne oranla ifade edilmesi önem taşımaktadır. Rasyo, kamu ve özel sektörün toplam dış borcunun GSMH'ya göre nispi büyüklüğünü göstermektedir. Matematiksel bir işlem açısından baktığımızda payın (dış borçların), paydadın (GSMH) daha hızlı büyümesi oranın büyümesine sebep olur ki bu o ülkenin borçluluk durumunun ağırlaşması anlamına gelir (Yavuz ve Çiçek, 2006).

Bu rasyo genellikle bir ülkenin kredi değerliliğinin ölçülmesinde kullanıldığı gibi, risk ve borç yükü analizlerinde de genel bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir (Söyler, 2001). Dünya Bankası ve IMF tarafından kabul edilen ölçüte göre, eğer bir ülkenin toplam dış borç stoku/GSMH oranı %50-30 arasında ise o ülke orta derecede borçlu, %50'yi aşması halinde ise çok borçlu olduğu kabul edilmektedir (Evgin, 2000).

2.3.2. Toplam Dış Borç Stoku/İhracat

Ülkenin borç ödeme kapasitesini gösteren bu oran, ihracat gelirlerinin toplam borç stoku üzerindeki uzun dönemli etkileri konusunda da bazı ipuçları verebilmektedir. Dış borç ödeme kapasitesini gösteren mal ve hizmet ihracatı gelirleriyle alınan borcun ne kadarının karşılanabildiğini ifade etmektedir (Akkaya, 2010).

Bu oranın % 165 -275 aralığında olması durumunda ülke orta derecede borçlu, % 275'i aşması halinde ise aşırı borçlu olarak kabul edilmektedir (Altın, 2003).

2.3.3. Toplam Dış Borç Servisi/İhracat

Dış borç karşılama oranı olarak da adlandırılan bu gösterge, bir ülkenin dış borç yükünün değerlendirilmesinde ve borçluluk durumunun tespit edilmesinin yanı sıra ülkenin uluslararası likidite durumunun analizinde kullanılmaktadır (Bayata, 2008). Oranın büyük değer alması, ülke ihracat gelirlerinin dış borç giderlerini karşılama oranının küçülmesi demek olduğundan, bu durumda borçlu ülkenin dış borç yükümlülüklerini yerine getirebilme gücünün zayıfladığını göstermektedir. Oranın küçük değer alması ise, ülkenin ödemeler dengesinde bir iyileşme ve buna bağlı olarak da ülkenin dış borç ödeme gücünde bir artış görüldüğü şeklinde yorumlanmaktadır (Adıyaman, 2006). Bu oran, %18–30 arasında ise, o ülke orta derecede borçlu, %30'u aşması halinde ise, çok borçlu olarak kabul edilmektedir (Evgin, 1996).

Borç servis oranının eleştirisi konusu olan pek çok yönü de vardır (Akkaya, 2010).

- Borç servis oranının ne zaman kritik bir düzeye erişmiş sayılacağını kestirmek güçtür. Her şeyden önce, tüm ülkeler için geçerli tek bir kritik düzey olduğu öne sürülemez.
- Borç servis oranı, belli bir anda bir ülke dış borçlarının vade yapısı hakkında bilgi vermemektedir. Oran fazla yüksek görünmese ve dolayısıyla söz konusu ülke borç servis kapasitesini tüketmiş sayılmasa bile, borçların tümünün ya da büyük bölümünün vadesinin aynı anda dolması ülkeyi büyük bir likidite krizine sürükleyebilir. Bu orana bakarak ülkeler arasında borç servisi kapasitesi karşılaştırmaları yapmak yanıltıcı olabilir. Çünkü aynı orana sahip ülkelerin borç servisi kapasiteleri çeşitli nedenlerle çok farklı sayılabileceği gibi, oranları çok farklı iki ülke de benzer kapasitede görülebilir.

2.3.4. Dış Borç Faiz Servisi/İhracat

Bu oran daha çok dış borçlanmanın maliyetini ölçmede kullanılır. Oranın % 12–20 arasında seyretmesi ülkeyi orta derecede borçlu, %20'nin üzerinde gerçekleşmesi ise ülkeyi çok borçlu kılmaktadır (Adıyaman, 2006).

Burada aynı zamanda, dış borç faiz servisi ve ihracatın artış hızına da bakmak gerekmektedir. Eğer faiz servisi artış hızı ihracat artış hızından daha yüksek ise bu sonuç ülke ekonomisi bakımından olumlu bir gelişme kabul edilmez. Bu durumda iç

kaynakların verimliliği bir yana, dış borç kullanımlarının ağırlıklı olarak ülke yatırım ve ihracatını arttırıcı faaliyetlerde kullanılmamış olmasından kaynaklanabilir (Söyler, 2001).

2.3.5. Dış Borç Servisi/Toplam Döviz Gelirleri

Elde edilen döviz gelirlerinin ne kadarının dış borç ödemelerine ayrıldığını gösterir. Bu oran yükselirse ülkenin borç ödeme gücü azalmış, oran düşerse ülkenin borç ödeme gücü artmış demektir.

2.3.6. Toplam Dış Borç Servisi / Toplam Döviz Gelirleri Rasyosu

Elde edilen her türlü döviz gelirleri toplamının ne kadarının dış borç anapara ve faiz ödemelerinde kullanıldığını gösteren bir rasyodur. Rasyodaki artışlar, genellikle dış borç vadelerinin kısaldığının ya da uluslararası piyasalardan kaynak elde etmenin zorlaştığının göstergesidir (Altın, 2003). Oranın yüksek olması ülkeler açısından olumsuz, düşük olması ise olumlu karşılanır.

2.3.7. Uluslararası Rezervler/Dış Borç Stoku

Bilindiği üzere, uluslararası borç ödemelerinde kabul edilen her türlü aktife uluslararası rezerv denilmektedir. Uluslararası rezerv kapsamına; para otoritesinin elinde bulunan uluslararası standarttaki, altın, konvertibl döviz, uluslararası ödemelerde kabul gören kısa süreli özel ve resmi alacak senetleri, bonolar ve tahviller ile IMF nezdinde ki özel çekiş hakları ve diğer çekiş kolaylıkları girmektedir. Uluslararası net rezerv miktarını bulmak için; gayrisafı uluslararası rezervlerden, kısa vadeli dış borçların çıkarılması gerekir (Evgin, 2000).

Oranın büyük olması ülkeler açısından olumludur. Çünkü ülke dış borç ödemelerini daha kolay yapacaktır. Oranın küçük olması ise ülkenin dış ödemelerde sıkıntılı olduğunu gösterir.

2.3.8. Dış Kaynak İhtiyacı Rasyosu

Dış Kaynak İhtiyacı Oranı = Ödemeler Dengesi Cari İşlemler Açığı / GSMH , olarak formüle edilen rasyo, bir ülkenin yabancı sermayeye olan bağımlılığının en önemli göstergelerinden biridir. Oranın yükselmesi, ülkenin yabancı sermayeye olan bağımlılığının artmakta olduğunu gösterir ve ülkenin diğer ülkeler odaklı krizlerden daha hızlı bir şekilde etkilenme olasılığının yüksek olduğunu gösterir. Gelişmekte olan ülkeler için bu oran 1993 yılında % -7.8 iken gelişmiş ülkelerde % 2 civarındadır (Yavuz ve Çiçek, 2006).

2.3.9. Dış Borç Servisi/GSMH

Belirli bir dönemde bir ekonomide yaratılan kaynakların ne kadarının dış borç ödemeleri için ayrıldığını gösterir. Oranın yükselmesi bir anlamda, ülkenin dış borç ödemesi için dışarıya aktardığı kaynak miktarının arttığına işaret eder. Bu oran %5'in altında ise ülke orta derecede borçlu, %5'in üzerinde ise çok borçlu kabul edilir (Bayata, 2008).

2.3.10. İhracat/İthalat

İhracatın ithalatı karşılama oranı olarak da bilinen bu oran, döviz gelirlerimizin en önemli kalemi olan ihracatın ne kadarının dışa transfer edildiğini gösteren bir rasyodur. Bu oranın yükselmesi olumlu olarak alınmaktadır.

2.3.11. Dış ticaret dengesi/İhracat

Dış ticaret dengesinin sürekli olarak açık vermesi uluslararası likidite sorununa neden olmaktadır.

2.3.12. Cari İşlemler Dengesi/İhracat

Bu oranın azalması, yani cari işlemler açığının düşerek ihracat gelirlerinin artması ödemeler dengesi üzerinde olumlu gelişmeler göstermektedir.

2.4. DIŞ BORÇLANMANIN SINIRI

Dünyada gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere bir çok ülkenin, her geçen yıl büyük miktarlarda borçlanma yaptıkları bilinmektedir. Peki ülkeler borçlarının miktarlarını ve enstrümanlarını neye göre belirlemektedirler? Bugün borçlanmanın bir sınırı olması gerektiği hususunda görüş birliği olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu sınırı belirleyen başlıca faktörler; milli gelir düzeyi, vergilendirilebilir kaynaklar, finansal piyasaların derinliği, kamu harcamaları ve faizlerdir (Ulusoy, 2001).

Gelişmekte olan ülkelere sağlanan dış kaynakların verimli şekilde kullanılabilirdiği bir üst sınırdan da söz edilmektedir. Buna göre, ekonominin verimliliğini arttırdığı sürece dış borçlanmaya gidilmelidir. Fakat, dış borçlanma yoluyla sağlanan yatırım artışları "Azalan Verimler Kanunu'na" tabi olabilir. Yani her yeni yatırımın üretim hacminde sağladığı artışlar giderek azalır ve bir noktada bu artışlar dış borcun ödenmesi için gereken anapara ve faizlerin altına inebilir. Bu sınırın ötesinde borçlanmayı sürdürmek ekonomik açıdan net bir kayıptır (Sarı, 2004).

2.5. DIŞ BORÇ YÖNETİMİ

Borç yönetimi belli ekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla devletin, borç miktarında ve bünyesinde değişiklikler yapması olup, bir borcun alınmasından ödenmesine kadar yapılan işlemlerin tümünü kapsamaktadır (Bayata, 2008). Buradaki temel unsunlar; borçlanmadan beklenen amaçların sağlanması için gereken borç portföyünün oluşturulması ve portföyün çeşitli stratejilerle yönetimidir. Bu anlamda borç yöneticilerinin görevi, piyasa koşullarını belirlemek ve ekonomik koşullar kadar mali ve hukuki engelleri de dikkate alarak bütçe açıklarının kapatılması ve borçlanmadan beklenen diğer amaçların sağlanmasını mükellefler için mümkün olduğunca düşük maliyetle finanse etmek, söz konusu finansmanı sağlayan kamu kağıtlarını çıkarmak ve piyasa çeşitlerini oluşturmaktır (Çaşkurlu, 2007).

Borç yönetimi ve borç yönetiminin ekonomi politikaları arasında yer almasının gerekip gerekmediğine dair farklı görüşlerin irdelenmesi önemlidir. Çaşkurlu'ya göre (2007: 29) borç yönetimiyle ilgili farklı görüşler şöyle sıralanabilir:

- Ricardocu eşitlik dünyasında optimal borç yönetimi problemi yoktur. Kamu borcunun yalnız şekli değil, miktarı da etkisizdir.
- Tobin' e göre borç yönetimi öncelikli olarak makroekonomik istikrar için bir araçtır. Faiz maliyetinin minimize edilmesi ikinci sıradadır. Risk minimizasyonu ise hiçbir rol oynamamaktadır. Böylece ekonominin genişleme dönemlerinde yeni çıkarılacak borçlanma araçları uzun vadeli, uzun dönem faiz oranlı olmalı ve bununla ekonomiyi soğutmaya katkı sağmalıdır.
- Barro'nun görüşlerinde optimal borç yönetimi anlayışı; devlet borç yönetiminin, borçlanma sorucu oluşan maliyetin gelecek dönem vergilerle karşılanacağı düşünöldüğünde ortaya çıkacak ekonomik anlamda bozucu etkilerin beklenen şimdiki değerinin minimize edilmesi üzerine kurgulanmasına dayanmaktadır.
- Missale'ye göre borç yönetiminin temel amacı bütçe açığındaki istikrardır.
- Avrupa Birliği ölkelerinde borç yönetimine bakış ise; mümkün olan en düşük maliyet ise katlanılabilir risklerle yıllık borçlanmanın finansmanının sağlanmasıdır. Bu amaçla söz konusu ölkelerde faiz ödemelerinin azaltılması ve bu ödemelerdeki büyük dalgalanma riskinden kaçınmak temel amaçtır.

Tüm görüş ve açıklamaların ardından borç yönetimini dar ve geniş anlamda ele almak mümkündür. Dar anlamda borç yönetimi; mevcut borçların ve gelecekte olması

muhtemel borçların bazı geleneksel ya da modern borç yönetim teknikleri kullanılarak yönetilmesidir (Sarı, 2004).

Geniş anlamda dış borç yönetimine geçtiğimizde, dış borçların makro ekonomik çerçevede yönetilmesi boyutuna ulaşmış oluruz. Dış borçların makro ekonomik boyutta ele alınmasını gerekli gören bu anlayış, dış borçların temelde uygulana gelen makro ekonomik politikaların bir sonucu olduğu ve etkin bir borç yönetimi için ülkede uygulanan makro ekonomik politikalara ilişkin bazı önlemlerin alınmasının da zorunlu olduğunu ifade eder (Sarı, 2004).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİ AÇISINDAN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERLE DIŞ BORÇ SORUNUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

Çalışmanın üçüncü bölümde, Türkiye'nin dış borçlanması tarihsel gelişim süreci içerisinde ele alınmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de dış borçların gelişimi 1980 öncesi dönem ve 1980 sonrası dönem olmak üzere iki ana dönem halinde ele alınmıştır. Bu temel ayrımın nedeni, 24 Ocak 1980 Ekonomik Önlemler Paketi ile Türkiye ekonomisinde devletçi ekonomi politikalarının yerini, ihracata yönelik yani dışa açık sanayileşme stratejisine bırakmasıdır. 1980 sonrası dönemde Türkiye'de dış borçlanma konusuna ise daha ayrıntılı olarak değinilmiştir. Bu kapsamda 1980 sonrası dönem alt dönemler halinde ve temel sürdürülebilirlik göstergeleri aracılığıyla analiz edilerek, Türkiye'nin dış borçluluk durumu değerlendirilmiştir.

3.1. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE DIŞ BORÇLARIN GELİŞİMİ

Türkiye Cumhuriyeti daha kuruluşunun ilk yıllarında itibaren Osmanlı Devleti'nden devraldığı dış borçların yükümlülüğü altına girmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu borçların ve ulaştırma ağırlıklı yatırımların finansmanı için dış borçlanmaya gidilmiştir. Dış borçlanmada asıl yoğun dönem 1950'den sonra başlamıştır.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra yüzünü batıya çevirmesi, OECD ve NATO'ya üye olması gibi faktörlerle Truman Doktrini çerçevesinde uygulamaya konulan Marshall Planı'ndan yararlanma çabalarının yanı sıra, ikili ve çok yanlı finansman arayışlarının bu dönemde yoğunlaştığı ve önemli miktarlarda dış kredi teminine gidildiği görülmektedir (Özkan, 2006). 1950'li yıllardan sonra ödemeler dengesinde meydana gelen açıkların büyümesi dış borçlanmayı bir soruna dönüştürmüştür. 1957 yılında Türkiye vadesi gelen borçlarını ertelemek ve 350 milyon dolarlık yeni kredi teminine gitmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin dış borçları 1930 ile 1960 arasında % 410 gibi ciddi bir artış göstermiştir (Karagöz, 2007).

Planlı dönemin başlaması ile birlikte yurtiçi tasarruf eksikliğini gidermek amacıyla da borçlanmaya gidilmiştir. Bu da daha çok 1962 yılında kurulmuş olan ve çeşitli gelişmiş batılı ülkelerin katıldığı "Konsorsiyum" kanalıyla aktarılmıştır. Bu kanalla sallanan krediler, devletler ya da uluslararası kuruluşlar tarafından verilmiştir. Bu krediler; program kredisi, proje kredisi, borç ve refinansman kredisi şeklinde olmaktadır. Bunlarda vade genellikle 20-30 yıl, ödemesiz dönem 5-7 yıl ve faiz oranının da %2-2 olduğu görülmektedir (Dönek, 1995).

Dışarıya bağımlılığın azaltılmaya çalışıldığı ilk üç planda başarıya ulaşılamamıştır. 1973-1974 yıllarında yaşanan petrol krizi, önemli bir petrol ithalatçısı olması nedeniyle Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir.

Bu dönemde ilk defa Avrupa para piyasalarından da borçlanılmış, fakat kısa vadeli ve yüksek faizli olmaları nedeniyle bu piyasalardan borçlanmaya son verilmiştir. 1970'li yılların sonlarına gelindiğinde üç ayrı dış borç erteleme anlaşması yapılmış ve 5,5 milyar dolarlık borç ertelemesine gidilmiştir. Bu dönemde hızla kötüye giden dış dengenin düzeltilmesi amacıyla 1979 yılında 16 OECD ülkesi tarafından Türkiye'ye 962 milyon dolarlık yardım taahhüdünde bulunulmuş, 1 milyar dolarlık dış borç ertelemesi de karara bağlanmıştır (Karagöz, 2007).

Ele alınan konu bakımından üzerinde en çok durulması gereken dönem ise 1980 sonrası dönemdir. Çünkü bu dönemde, gereken bir dönemdir. Zira bu dönemde, 24 Ocak 1980 tarihinde alınan Ekonomik Önlemler Paketi ile birlikte Türkiye'nin "ithal ikameci" sanayileşme politikası terkedilmiş, onun yerine "ihracata dayalı" sanayileşme politikası benimsenmiştir. Bu dönem aşağıda ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

3.2. 24 OCAK KARARLARI VE DIŞ BORÇ SORUNU

Türkiye ekonomisi 1980 yılına ciddi boyutlardaki kamu açığı ve cari açığın finansmanı sorunları girmiştir. Fakat mevcut finansman sorunlarını dış borçlanma ile çözme şansını yitirme noktasına gelmiş bulunmaktaydı.

Nitekim artan borç oranları ekonominin alarm zillerinin yeniden çalmasına neden olurken dönemin ekonomi yönetimini yeni bir istikrar programının uygulamaya sokulmasına ve beraberinde birtakım ciddi önlemlerin alınmasına ve de köklü değişimlere zorluyordu. 24 Ocak 1980 kararları bu amaçlar çerçevesinde serbestleşme ekseninde şekillenen bir paket olma özelliği taşımaktadır (Kat, 2008).

1980 yılına gelinen süreçte Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu bir diğer sorunda enflasyondur. Bu bağlamda 24 Ocak kararlarının bütünüün öncelikle azgın enflasyonu denetim altına almayı, içerde arz talep dengesini, dışarıda ödemeler dengesini sağlamayı amaçladığı ortadaydı. Ancak bu amaçlara yönelirken benimsenen temel yaklaşım, ekonomik yapının kendisini ve işleyiş biçimini değiştirmeyi amaçlayan bazı köklü düzenlemelerin de gündemde olduğunu gösteriyordu. Bunların başlıcaları şunlardır (Ögeç vd. , 2010):

- İç pazara dönük “ithal ikamesi” modeli yerine “ihracata yönelik sanayileşme” modelinin benimsenmesi,
- Aşırı değerlenmiş döviz kuru yerine “gerçekçi kur” politikasının benimsenmesi ve bunu sağlamak için radikal devalüasyonlardan kaçınılması,
- Faiz hadlerinin devletin değil, piyasadaki fon arz ve talebinin belirlemesi,
- Yüksek faizin yanısıra sınırlı para-kredi politikasının da iç talebi, dolayısıyla enflasyonu denetleyici bir araç olarak kullanılması,
- Fiyat denetimlerinin mümkün mertebe kaldırılması fiyatların arz-talebe göre piyasada belirlenmesinin sağlanması,
- Kamu kesimince üretilen temel mallarda sübvansiyonların kaldırılması ya da azaltılması, böylece bu mallarda hatırı sayılır zamların çekinmeden yapılması,
- KİT reformu yapılarak bu kuruluşların karsız istihdam depoları olmaktan kurtarılması,
- Bir yandan kamu harcamaları kısılrken diğer yandan kapsamlı bir vergi reformuyla bütçe denkliğinin sağlanması,
- Yabancı sermayeyi özendirmek için yeni önlemler alınması, bu arada devlet tekelindeki kimi üretim alanlarının da yerli ve yabancı özel sermayeye açılması.

3.3. TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI DÖNEMDE DIŞ BORÇLARIN GELİŞİMİ

Çalışmada, Türkiye’nin 1980 sonrası dönemde dış borçlarındaki gelişmeler 1980–1990 dönemi ve 1990 sonrası dönem olmak üzere iki ana dönem çerçevesinde ele alınmıştır. Bu temel ayrımın yapılmasının nedeni, özellikle 1980’li yılların sonlarından itibaren Türkiye’nin iç ekonomik dengelerinin önemli ölçüde bozulması, dış ticaretteki dengesizlikler ve bunun dış kaynak ihtiyacını da olumsuz yönde etkilemesi olmuştur. Bunun yanı sıra, 1989 yılında Türkiye ekonomisinde kambiyo rejimi liberalleştirilmiş

ve Türkiye tam anlamıyla dışa açık bir ekonomik sisteme geçmiştir. Dolayısıyla 1990 sonrası dönemde Türkiye ekonomisindeki önemli yapısal dönüşümlerin yansımaları gerçekleşmiştir.

3.3.1. 1980–1990 Döneminde Dış Borçlar

Bu başlık altında ele alınan dönem kendi içerisinde 1980–1985 ve 1986–1990 olmak üzere iki alt dönem halinde incelenmiştir. Bu ayrımın yapılmasının sebebi, 1980–1990 döneminde Türkiye'nin dış borçlarındaki gelişmeler hakkında daha ayrıntılı analizler yapılmasını sağlamaktır.

3.3.1.1. 1980–1985 Dönemi

1980 – 1985 dönemi, Türkiye ekonomisinde dış borç krizinden çıkılması yönünde adımların atıldığı bir geçiş sürecidir. Bu dönemde dış kaynak kullanımının ekonomik sorunların giderilmesinde en etkili yol olduğu görüşünün benimsenmesi dış borç kullanımı ve yabancı sermaye yatırımlarına öncelik verilmesini sağlamıştır.

3.3.1.1.1. Dış Borçların Gelişimi

Türkiye, bu dönemde ihracata ve piyasa ekonomisine dayalı bir ekonomik yapıya geçerek ekonomisini dışa açmıştır. Ekonomisini dışa açan Türkiye OECD, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların desteğini almıştır. Bu bağlamda Dünya Bankası, şartlı yapısal uyum kredileri çerçevesinde Türkiye'ye beş ayrı dönemde kredi sağlamıştır.

Tablo 3.1.'de 1980–1985 döneminde Dünya Bankası şartlı yapısal uyum kredilerinden ülkelerin aldıkları tutarlar gösterilmiştir. Tablo 3.1.'den görülebileceği gibi, Türkiye bu dönemde şartlı yapısal uyum kredisi alan ülkeler arasında 1.600 milyon dolarla ilk sırada yer almıştır.

Tablo 3.1: 1980–1985 Dönemi Dünya Bankası Şartlı Yapısal Uyum Kredileri (Milyon Dolar)

Türkiye	1.600
Brezilya	1.555
Fildişi Sahili	650
Fas	600
Filipinler	652
Kolombiya	550
Yugoslavya	365
Meksika	350
Arjantin	350
Şili	250
Nijerya	250
Bolivya	105

Kaynak: Öniş, Ziya 1989’ dan aktaran, Altın, S. (2003) Türkiye Ekonomisinin Gelişimi Açısından Dış Kaynakların Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniv. SBE: Isparta s. 103.

IMF’den de dış kaynak desteği gören Türkiye, ilk olarak 1980’de IMF ile üç yıllık bir stand-by anlaşması imzalamıştır. 1980–1983 yılları arasında yürürlüğe konan ve IMF ile imzalanan “stand-by” anlaşması çerçevesinde belirlenen önlemlerin başlıcaları şöyleydi (Tokgöz, 2001):

- Para arzının kısılması ve “serbest faiz”e geçilmesi,
- Türk Lirasının yüksek oranda devalüe edilmesi,
- Kamu harcamalarının kısılması, bütçe açığının küçültülmesi,
- KİT ürünlerine açıklarını kapatmaları için zam yapma yetkisinin verilmesi,
- Sübvansiyonların asgariye indirilmesi ve fiyat kontrollerinin azaltılması,
- Esnek kur, günlük döviz kuru uygulamasına geçilmesi,
- Yabancı sermaye girişini hızlandıracak önlemlerin alınması,
- İhracata dayalı sanayileşmeyi özendirirken, ihracata (vergi, ucuz kredi ve döviz kullanım kolaylıkları) sürekli destek verilmesi

Bunu Haziran 1983 ve Nisan 1984 tarihlerinde yapılan birer yıllık iki yeni stand-by anlaşması takip etmiştir. 1985 yılına kadar kullanılan IMF kredilerinin toplamı 1.474 milyon SDR’ ye ulaşmıştır (Altın, 2003).

Tablo3.2’ de söz konusu dönemde Türkiye ile birlikte diğer bazı gelişmekte olan ülkelerin IMF kredilerinin kullanım miktarları gösterilmiştir. Türkiye bu dönemde IMF kredisi kullanan ülkeler arasına ön sırada yer almaktadır. 1980 yılında 275.5 milyon dolar seviyesinde olan kredi miktarı 1981 yılında 378.5 milyon dolar seviyesine

ulaşmıştır. 1982 yılında daha da artarak 439.7 milyon dolara ulaşan IMF kredisinin 1983 yılında 248.9 milyon dolar 1984'te 339.1 milyon dolar ve 1985 yılında da 281.4 milyon dolar seviyesine gerilediği görülmektedir. Meksika, Brezilya, Arjantin gibi Latin Amerika Ülkelerine baktığımızda 1980 ve 1981 yılında hiç IMF kredi kullanmadığı görülmektedir. Bu ülkelerin IMF kredilerini 1982 yılında kullanılmaya başladığı görülmektedir. Güney Kore ise dönem boyunca IMF kredilerinin kullanımı bakımından Türkiye'nin kullandığı kredi miktarına yakın tutarlarda kredi kullanmıştır.

Tablo 3.2: 1980–1985 Dönemi IMF Kredilerinin Kullanım Miktarları (Milyon Dolar)

ÜLKELER	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Türkiye	275,5	378,5	439,7	348,9	339,1	281,4
Meksika	-	-	25,0	103,3	206,6	23,9
Brezilya	-	-	50,0	172,8	292,2	287,8
Arjantin	-	-	-	100,7	100,7	189,1
Şili	29,6	12,8	1,7	131,4	180,5	224,9
G. Kore	209,2	418,4	446,1	279,3	345,5	296,7

Kaynak: Öniş, Ziya, 1989'dan aktaran, Altın, S. (2003) Türkiye Ekonomisinin Gelişimi Açısından Dış Kaynakların Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE: Isparta, s. 103.

3.3.1.1.2. Dış Borç Stokundaki Gelişmeler

Bu dönemde Türkiye'nin dış borçları sürekli olarak artmıştır. 1980–1985 döneminde Türkiye'nin dış borç stokundaki gelişmeler Tablo 3.3'te yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi, 1980 yılında 15.734 milyon dolar olan Türkiye'nin dış borçları 1981 yılında %5,7'lik artışla 16.627 milyon dolara ulaşmıştır. Takip eden yıllarda da dış borçlardaki artış devam etmiş; ve en son 1985 yılında %23,2'lik artışla 25.660 milyon dolara ulaşmıştır. Dikkat çekici bir diğer nokta da 1981 yılında %5,7 olan dış borç artış hızının, 1985 yılında yaklaşık 5 katlık bir artış göstererek %23,8 gibi yüksek bir seviyeye çıkmasıdır. Bu da, Türkiye'nin dış borçlarının bu dönemde giderek daha yüksek bir hızda arttığını göstermektedir.

Tablo 3.3: 1980–1985 Dönemi Dış Borç Stokundaki Gelişmeler (Milyon Dolar)

YILLAR	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Toplam Dış Borç Stoku	15.734	16.627	17.858	18.814	20.823	25.660
Toplam Dış Borç Stoku Artış Hızı (%)	-	5,7	7,4	5,3	10,6	23,2

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler(1923–2006)

Söz konusu dönemde dış borç stoklarının artmasında etkili olan diğer nedenler garantisiz ticari borçlarla ilgili ayarlama ve dış borç stoklarında 1984 yılında yapılan ayarlamalardır (Altın, 2003).

Türkiye'nin 1970'li yıllarda yaşadığı dış borç krizi nedeniyle ödenemeyen garantisiz dış borçları 24 Ocak Kararları içinde yayınlanan bir kararname çerçevesinde ödeme planına alınmış ve ödenmiştir. 1980'li yıllarda ilk olarak Latin Amerika ülkelerinde uygulanan ve borç – hisse senedi değişimi programı adını alan bu yöntemle 1.4 milyar dolar olan dış borç 1.050 milyon dolar olarak alacaklılara geri ödenmiştir. Dolayısıyla dış borç stoklarında bu tutar kadar azaltma yapılmıştır.(Evgin, 2000)

Dış borç stokunda yapılan bu ayarlama ile ilgili gelişmeler Tablo 3.4'de gösterilmiştir.

1978, 1979 ve 1980 yıllarında yapılan dış borç ertelemeleri nedeniyle serilerde sapmalar meydana gelmiş ve 1984 yılında bilgisayar sistemine geçen Hazine aynı yıl sapmalarla ilgili düzeltmeleri yapmıştır. Sapmalar nedeniyle dış borç stoklarında meydana gelen 1.325 milyar dolarlık fark stoklara dahil edildiği için bu yılda dış borç stokları artış göstermiştir(Evgin, 2000).

Üye ülkelere kredi verirken genelde uluslararası para piyasalarını kullanmaktadır. Dünya Bankası, ABD piyasasından dolar olarak borçlanmasının kısıtlı olduğu durumlarda diğer ülkelerden İsviçre Frangı, Japon Yeni, Alman Markı ve İngiliz Sterlini gibi paralarla diğer ülkelerden borçlanmaktadır. Dünya Bankası'nın kredi anlaşmaları ise ABD doları cinsinden yapılmakta, yani banka elinde bulunduğu dolar dışı dövizleri ABD dolarına çevirip ülkelere vermektedir. Ancak geri ödemelerde, ödemenin yapıldığı para cinsleri ülkelere talep edildiğinden, Dünya Bankası çapraz kur değişmelerinden kaynaklanabilecek riski borç alan ülkelere bırakmaktadır. Bu riski nedeniyle dış borç stokunda meydana gelen farka, "Dünya Bankası Pool Farkları" denir (Bayata, 2008). Tablo 3.4'de de görüldüğü gibi, Dünya Bankası Pool Farkları'ndan

dolayı dış borç stokunda 1984 yılında 466 milyon dolar azalma yönünde düzenleme yapılmış, 1985 yılında ise 139 milyon dolar artış yönünde düzenleme yapılmıştır.

Tablo 3.4: 1980–1985 Dönemi Dış Borç Stokunda Yapılan Ayarlamalar (Milyon Dolar)

Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Garantisiz Ticari Borçlarla İlgili Ayarlama	-600	-200	-250			
1984 Yılında Yapılan Ayarlama	178	55	16	1.076		
Dünya Bankası Pool Farkları					-466	139
Toplam	-422	-145	-234	1.076	-466	139

Kaynak: Erçel, G. (1992) “Türkiye’nin Dış Borç Birikiminin Kaynakları”, *Maliye Yazıları Dergisi*,s. 18.

3.3.1.1.3.Dış Borçların Vade Yapısı

1980-1985 döneminde Türkiye’nin dış borç stokunun vade yapısındaki gelişmeler Tablo 3.5’de yer almaktadır.

Tablo 3.5: 1980–1985 Dönemi Dış Borç Stokunun Vade Yapısı

Yıllar	Toplam Dış Borç Stoku	Orta-Uzun Vadeli	Kısa Vadeli Borçlar	Kısa Vadeli Borçların Toplam İçindeki Payı(%)	Orta-Uzun Vadeli Borçların Toplam İçindeki Payı(%)
1980	15.734	13.229	2.505	15,9	84,0
1981	16.627	14.448	2.179	13,1	86,8
1982	17.858	16.094	1.764	9,8	90,1
1983	18.814	16.533	2.281	12,1	87,8
1984	20.823	17.643	3.180	15,2	84,7
1985	25.660	20.901	4.759	18,5	81,4

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler(1923–2006)

Tablo 3.5’ de görüleceği gibi, 1980 – 1985 döneminde Türkiye’nin dış borçları sürekli artmıştır. 1980 yılında 15.734 milyon dolar olan toplam dış borçlar içindeki orta ve uzun vadeli borç miktarı 13.229 milyon dolar, kısa vadeli borç miktarı ise 2.505 milyon dolardır. 1981 yılında % 5.7’lik bir artış göstererek 16.627 milyon dolara ulaşan dış borç miktarı 1982 yılında % 7.4’lük artışla 17.858 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu artışlar birbirini izleyen yıllarda da devam etmiş; 1983 yılında % 5.3’lük artışla 18.814 milyon dolara, 1984 yılında % 10.6’lık artışla 20.823 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 1985 yılına gelindiğinde ise dış borç artış hızı % 23.2’lik artış hızı ile 25.660 milyon dolarlık en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu bağlamda dış borç artış hızının 1981 yılında % 5.7 iken 1985 yılında % 23.2’e yükselmesi oldukça dikkat çekicidir. Tablo 3.5’de görüldüğü gibi kısa vadeli borçlar 1982 yılı dışında sürekli olarak artmıştır. 1980 yılında 2.505 milyon dolar olan kısa vadeli dış borç miktarı 1982 yılında 1.764 milyon dolara gerilemiş ve 1983 yılında artarak 2.281 milyon dolara ulaşmıştır. 1984 yılında 3.180 milyon dolarken, 1985 yılında ise 4.759 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Orta ve uzun vadeli borç miktarlarına baktığımızda ise 1980 yılında 13.229 milyon dolar seviyesindeki borç miktarı 1981’de 14.448 milyon dolar, 1982’de 16.094 milyon dolar, 1983’de 16.533 milyon dolar, 1984’de 17.643 milyon dolar ve son olarak 1985’de 20.901 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır.

3.3.1.1.4. Dış Borçların Borçlulara Göre Dağılımı

Tablo 3.6 1980-1985 döneminde Türkiye’nin dış borçlarının borçlulara göre dağılımını göstermektedir.

Bu dönemde dış borçların borçlulara göre dağılımını sektörel bazda ve vadeleri itibariyle incelediğimizde kamunun kısa vadeli dış borç kullanmadığı göze çarpmaktadır. Ayrıca Merkez Bankası’nın kısa vadeli dış borçlarındaki artış sınırlı kalırken, özel sektörün kısa vadeli dış borçlarının önemli ölçüde arttığı görülmektedir.

Tablo 3.6: 1980–1985 Dönemi Dış Borçların Borçlulara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Kısa Vadeli	2.505	2.179	1.764	2.281	3.180	4.759
Kamu				0	0	0
Merkez Bankası				1.369	1.125	1.646
Özel sektör				912	2.055	3.113
Bankalar				83	544	1.021
Diğer Sektörler				829	1.511	2.092
Orta-Uzun Vadeli	13.229	14.448	16.094	16.533	17.643	20.901
Kamu	8.670	9.939	11.703	11.906	12.431	14.971
Merkez Bankası	3.229	3.337	3.485	3.867	4.442	5.036
Özel Sektör	1.330	1.172	906	760	770	894
Toplam	15.734	16.627	17.858	18.814	20.823	25.660
Kamu				11.906	12.431	14.971
% pay				63,2	59,6	58,3
Merkez Bankası				5.236	5.567	6.682
% pay				27,8	26,7	26,0
Özel Sektör				1.672	2.825	4.007
% pay				8,8	13,5	15,6

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler(1923–2006)

Tablo 3.6’da görüldüğü gibi, 1983 yılında 912 milyon dolar olan özel sektörün kısa vadeli dış borçları 1985 yılında 3.113 milyon dolara yükselmiştir. Özel sektörün 1985 yılında 3.113 milyon dolar olan kısa vadeli dış borcunun 1.021 milyon doları ticari bankalar, 2.092 milyon doları ise diğer özel sektör kuruluşları tarafından kullanılmıştır. Orta ve uzun vadeli dış borçların borçlulara göre dağılımı incelendiğinde, kamunun ve Merkez Bankası’nın dış borçları artarken özel sektörün kullandığı dış borç miktarının ise azaldığı görülmektedir. 1980 yılında 8.670 milyon dolar olan kamunun orta-uzun vadeli dış borçları artarak 1985 yılında 14.971 milyon dolara ulaşmıştır. Merkez Bankası’nın orta ve uzun vadeli dış borçları ise 1980 yılında 3.229 milyon dolar iken, ilerleyen yıllarda artmış ve 1985 yılında 5.036 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Bununla beraber, özel sektörün orta ve uzun vadeli dış borç stoku ise 1980 yılında 1.330 milyon dolar iken, 1985 yılında 894 milyon dolara düşmüştür. Toplam dış borç stokunun borçlulara göre dağılımı incelendiğinde, kamunun dış borçlarının toplam dış borçlar içerisindeki payı azalmış, özel sektörün payının ise artmış olduğu görülmektedir.

Kamunun toplam dış borçlar içerisindeki payı ise 1983 yılında %63,2 iken 1985 yılında %58,3'e düşmüştür. Özel sektör dış borçlarının toplam dış borçlar içerisindeki payı 1983 yılında %8,8 iken, 1985 yılında %15,6'ya yükselmiştir. Orta ve uzun vadeli dış borçları 6.301 milyon dolar artan kamunun toplam dış borçlar içerisindeki payının azalması, kamunun bu dönemde kısa vadeli dış borç kullanmamasından kaynaklanmıştır. Sonuç olarak 1985 yılı itibarıyla 25.660 milyon dolar olan toplam dış borç stokunun %58,3'ü kamunun, %26'sı Merkez Bankası'nın ve %15,6'sı özel sektörün dış borçlarından oluşmaktadır.

3.3.1.1.5. Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı

Vadeleri itibarıyla incelenen dış borçların alacaklılara göre dağılımı Tablo 3.7'de gösterilmiştir.

Tablo 3.7: 1980–1985 Dönemi Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Kısa Vadeli	2.505	2.179	1.764	2.281	3.180	4.759
Ticari Banka Kredileri				486	1.006	1.495
% pay				21,3	31,6	31,4
Özel Kesim Kredileri				1.795	2.174	3.264
% pay				78,7	69,4	69,6
Orta-Uzun Vadeli	13.229	14.448	16.094	16.138	17.643	20.901
İkili Anlaşmalar	5.957	6.737	7.409	7.700	7.384	8.377
% pay	45,02	46,6	46,03	47,7	41,8	40,07
Çok Uluslu Kuruluşlar	3.299	4.037	4.753	3.823	5.074	6.295
% pay	24,9	27,9	29,5	23,6	28,7	30,1
Özel Kreditorler	3.973	3.674	3.932	4.615	5.185	6.229
% pay	30,08	25,46	24,44	28,7	29,5	29,8

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Bu dönemde Türkiye'nin kısa vadeli dış borçları ticari banka kredileri ve özel kesim kredilerinden oluşmaktadır. 1983 yılında 486 milyon dolar olan ticari bankalardan alınan kısa vadeli dış borçlar artarak 1985 yılında 1.495 milyon dolara yükselmiştir. Bunun yanında bankacılık kesimi dışında özel kesim kredileri de artmıştır. 1983 yılında 1.795 milyon dolar olan özel kreditorlerden sağlanan dış borçlar 1985 yılında 3.264 milyon dolara yükselmiştir. Kısa vadeli dış borçların alacaklılara göre yüzde dağılımı incelendiğinde ise, bu dönemde ticari banka kredilerinin payının arttığı, özel kreditorlerden sağlanan kredilerin payının ise azaldığı görülmektedir. Ticari bankalardan sağlanan kısa vadeli dış borçların toplam dış borçlar içerisindeki payı 1983 yılında %21,3 iken, 1985 yılında %31,42'ye yükselmiştir. Özel alacaklılardan sağlanan kısa vadeli dış borçların toplam kısa vadeli dış borçlar içerisindeki payı ise 1983 yılında %78,7 iken, 1985 yılında %69,6'ya düşmüştür. Öte yandan, 1985 yılı itibarıyla 4.759 milyon dolar olan Türkiye'nin kısa vadeli dış borçlarının %31,4'ü ticari banka kredilerinden, %69,6'sı ise özel kreditorlerden sağlanan dış borçlardan oluşmuştur.

Türkiye'nin orta ve uzun vadeli dış borçları ise ikili anlaşmalar, çok uluslu kuruluşlar ve özel kreditorler yoluyla sağlanan dış borçlardan oluşmaktadır. Bu dönemde bütün alacaklılardan sağlanan orta ve uzun vadeli dış borçlar artmıştır. İkili anlaşmalar yoluyla sağlanan dış borçlar 1980 yılında 5.957 milyon dolar iken, 1985 yılında 8.377 milyon dolara yükselmiş, çok uluslu kuruluşlardan sağlanan orta ve uzun vadeli dış borçlar 3.299 milyondan 6.295 milyona yükselmiş ve özel kreditorlerden sağlanan orta ve uzun vadeli dış borçlar ise 3.973 milyondan 6.229 milyon dolara yükselmiştir.

Bu dönemde orta ve uzun vadeli dış borçların alacaklılara göre yüzde dağılımı da tabloda gösterilmiştir. İkili anlaşmalar yoluyla sağlanan orta ve uzun vadeli dış borçların toplam orta ve uzun vadeli dış borçlar içerisindeki payı 1980 yılında %45 iken 1985 yılında %40'a düşmüştür. Bununla beraber, çok uluslu kuruluşlardan sağlanan orta ve uzun vadeli dış borçların toplam orta ve uzun vadeli dış borçlar içerisindeki payı 1980 yılında %24,9 iken, 1985 yılında %30'a yükselmiştir. Resmi kredilerin payı azalmış ve çok uluslu kuruluşlardan sağlanan dış kredilerin payı ise artmıştır. Özel kreditorlerden sağlanan orta ve uzun vadeli dış borçların payı ise hemen hemen aynı seviyesini korumuştur.

Sonuç olarak, 1985 yılında 20.901 milyon dolar orta ve uzun vadeli dış borç stokuna sahip olan Türkiye, bunun %40'ını yabancı devletlere, %30'unu uluslararası kuruluşlara ve %29,8'ini ise özel kreditorlere borçlanmıştır.

3.3.1.1.6. İç ve Dış Makroekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler

Türkiye'nin iç ve dış makroekonomik göstergelerindeki gelişmeler Tablo 3.8' de gösterilmiştir.

Tablo 3.8: 1980–1985 Döneminde İç ve Dış Makroekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler

	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Reel GSMH(1) (milyar TL)	50.870	53.317	54.963	57.279	61.350	63.989
Reel GSMH Büyüme Hızı (%)	-2,8	4,8	3,1	4,2	7,1	4,3
Nominal GSMH (milyon \$)	69.749	72.775	65.937	62.193	60.759	68.199
İhracat (milyon \$)	2.910	4.702	5.745	5.727	7.133	7.958

İthalat (milyon \$)	7.909	8.933	8.842	9.235	10.756	11.343
Dış ticaret dengesi (milyon \$)	-4.999	-4.230	-3.096	-3.507	-3.623	-3.385
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	36,8	52,6	65	62	66,3	70,2
Cari işlemler dengesi (milyon \$)	-3.408	-1.936	-952	-1.923	-1.439	-1.013
Cari İşlemler Dengesi/GSMH (%)	-4,98	-2,71	-1,48	-3,18	-2,43	-1,51
Turizm Gelirleri	326	380	373	420	548	1.094
İşçi Gelirleri	2.071	2.490	2.140	1.513	1.807	1.714
Toplam Döviz Gelirleri (2)	5.307	7.573	8.450	7.879	9.818	11.123
Uluslararası Rezervler (milyon \$)	1.463	1.726	2.077	2.257	3.899	3.655
Dış Borç Servisi (milyon \$)	2.766	2.732	3.168	3.647	3.493	3.961
Anapara	1.628	1.289	1.603	2.136	1.907	2.208
Faiz	1.138	1.443	1.565	1.511	1.586	1.753
Dış Borç Stoku (milyon \$)	15.734	16.627	17.858	18.814	20.823	25.660

Kaynak: Evgin, T. (1996) "Dış Borçlarımız", Hazine Dergisi, s. 4, ss. 8.

TÜİK, İstatistik Göstergeler(1923–2006)

(1) 1987 yılı fiyatlarıyla reel GSMH' ye göstermektedir.

(2) Toplam Döviz Gelirleri=İhracat+Turizm Gelirleri+İşçi Gelirleri

Tablo 3.8'de görüldüğü gibi, bu dönemde reel GSMH düzenli olarak her yıl artış göstermiştir. Fiyatlardaki değişmelerinden arındırılarak hesaplanan reel GSMH'nin üretim miktarındaki artışı yansıttığı dikkate alınır, bu dönemde üretimin arttığı anlaşılmaktadır.

Bu dönemde dış ticaretteki gelişmeler olumlu olmuştur. Tablo 3.8'de de görüldüğü gibi, 1980 yılında 5 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1985 yılında 3,3 milyar dolara gerilemiş; dolayısıyla buna paralel olarak da 1980 yılında %36,8 olan ihracatın

ithalatı karşılama oranı 1985 yılında %70,2' ye yükselmiştir. Cari işlemler dengesi açığı 1980 yılında 3,4 milyar dolar iken, 1985 yılında 1 milyar dolara gerilemiştir. Cari işlemler açığı/GSMH oranı da 1980 yılında %4,98 iken 1985 yılında %1'e gerilemiştir.

Sonuç olarak bu dönemde dış borç stoku artmasına karşın, döviz gelirlerinde de artış meydana gelmiştir. Dış borçların sürdürülebilirliği ve dış borç ödeme kapasitesi bu tablodan olumlu yönde etkilenmiştir.

3.3.1.1.7. Dış Borçluluk Göstergelerindeki Gelişmeler (Dış Borç Rasyoları)

Dış borçluluk göstergelerinde meydana gelen gelişmeler ise, Tablo 3.9'da yer almaktadır.

Tablo 3.9: 1980–1985 Dönemi Dış Borçluluk Göstergeleri (%)

Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Toplam Dış Borç/GSMH	27,5	28,4	33,8	37,5	42,5	48,8
Toplam Dış Borç/İhracat	540	353	303	326	282	311
Dış Borç Servisi/İhracat	95	58	54	62	47	48
Faiz Servisi/İhracat	39	31	27	26	21	21
Toplam Dış Borç Servisi/Toplam Döviz Gelirleri	52	36	37	46	36	42
Uluslararası Rezervler/Toplam Dış Borçlar	9	10	11	12	19	14
Toplam Döviz Gelirleri/İthalat	71	88	99	89	95	99
İhracat/İthalat	39	55	69	66	72	74
Cari İşlemler Dengesi/GSMH	-5,8	-3,2	-1,7	-3,7	-2,3	-1,4
Dış Ticaret Dengesi/İhracat	158	82	45	51	40	36
Cari İşlemler Dengesi/İhracat	117	41	16	33	19	12

Kaynak: Evgin, T. (1996) "Dış Borçlarımız", Hazine Dergisi, s. 4, ss. 71–88.

TÜİK, İstatistik Göstergeler(1923–2006)

- **Toplam Dış Borç/GSMH Oranı:** Bu oranın %30–50 aralığında olması, ülkenin orta derecede borçlu; %50'yi aşması ise çok borçlu olduğunu göstermektedir. Bu oranın 1980–1985 yılları arasındaki değerlere bakıldığında, 1980 yılında %27,5 iken, 1985 yılında %48,8 gibi yüksek bir seviyeye çıktığı görülmektedir. Buna göre, Türkiye'nin söz konusu dönemde borçluluk seviyesi giderek artarak kritik bir seviyeye ulaşmıştır.

1980–1985 döneminin ortalamasına bakıldığında bu oran % 36,4 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu oran ülkemizin orta derecede borçlu olduğunu göstermekle beraber dış borç yükünün bu dönemde giderek artış gösterdiği görülmektedir. Fakat bu oran tek basına bir anlam taşımamakta; bu oranın yanı sıra dış borç ödeme kapasitesine ilişkin oranların sonucuna göre değerlendirme yapmak gerekmektedir (Bayata, 2008).

- **Toplam Dış Borç/İhracat Oranı:** Bu oranın %165–275 aralığında olması durumunda ülke orta derecede borçlu; %275’i aşması durumunda ise çok borçlu olarak kabul edilmektedir. Söz konusu dönemde 1980 yılı itibariyle %540,6 gibi oldukça yüksek seyreden bu oran izleyen yıllarda düşme göstermesine rağmen, sürekli olarak %275’in üzerinde seyretmiştir. Dolayısıyla 1980–1985 döneminde Türkiye çok borçlu ülke olma konumundan kurtulamamıştır.
- **Toplam Dış Borç Servisi/İhracat Oranı:** Dış borç karşılama oranı olarak da adlandırılan bu oran %18–30 arasında ise, ülke orta derecede borçlu, %30’ u aşması halinde ise çok borçlu kabul edilmektedir. Bu dönemde bu oran ortalama %60 olarak gerçekleşmiştir. Yıllar itibariyle incelendiğinde, 1980 yılında %95 olan bu oran 1985 yılına gelindiğinde %48’e gerilemiştir. Sonuç olarak bu oran Türkiye’nin 1980–1985 döneminde çok borçlu bir ülke olduğunu göstermekle beraber, 1980 yılına göre nispi bir iyileşme olduğunu da ifade etmektedir.
- **Toplam Dış Borç Servisi/Toplam Döviz Gelirleri:** Dış borç ödeme kapasitesinin ölçülmesinde kullanılan en önemli göstergelerden biridir. Bu oranın yükselmesi borçlu ülkeler açısından olumsuz, düşmesi ise olumlu bir gelişmedir. Tablo 3.9’da görüldüğü gibi, 1980 yılında %52 olan bu oran, 1985 yılında %42’ye gerilemiştir. Dolayısıyla 1980 yılını izleyen yıllarda Türkiye’nin dış borç ödeme kapasitesinde iyileşme gerçekleşmiştir.
- **Faiz Servisi / İhracat Oranı:** Bu oranın %12–20 arasında olması durumunda ülke orta derecede borçlu, %20’yi aşması halinde ise çok borçlu kabul edilmektedir. Bir başka deyişle bu oranın küçülmesi borçlu ülkeler açısından olumlu bir gelişme iken, yükselmesi ise olumsuz bir gelişmedir. Ancak 1980–1985 döneminde bu oran ortalama %27,5 seviyesinde gerçekleşmiştir. Yıllar itibariyle incelediğimizde, 1980 yılında %39 olan bu oran, 1985 yılına gelindiğinde %21’e gerilemiştir. Sonuç olarak, Türkiye’nin 1980–1985

döneminde çok borçlu bir ülke olduğunu göstermektedir. 1980 yılını takip eden yıllarda ise çok borçluluğun giderek azaldığını da ortaya koymaktadır.

- **Cari İşlemler Açığı / GSMH Oranı:** Bu oranın değerinin küçülmesi ülkenin dış kaynaklara olan bağımlılığının azaldığını, değer büyümeye ise dış kaynaklara olan bağımlılığın arttığını göstermektedir. 1980 yılında %5,8 seviyesindeki bu oranın 1985 yılında %1,4'e düşmesi, bu dönemde Türkiye'nin dış kaynaklara olan bağımlılığının azaldığını göstermektedir.
- **İhracat / İthalat Oranı:** Bu oranın yükselmesi ülkenin döviz ihtiyacını ve dış borçlanma gereksinimini azaltarak, dış borçların sürdürülebilirliğini olumlu yönde etkilemektedir. 1980 yılında %39 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1985 yılına gelindiğinde %70'e yükselmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye'nin ihracatı ithalatından daha hızlı artmıştır. Ve sonuç olarak Türkiye'nin dış kaynağa olan bağımlılığını azaltmıştır.
- **Uluslararası Rezervler / Toplam Dış Borçlar Oranı:** Uluslararası rezervlerin toplam dış borç stokuna oranının yükselmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Tablo 3.9'da görüldüğü gibi, 1980 yılında % 9 olan bu oran, 1985 yılına gelindiğinde % 14'e yükselmiştir.
- **Dış Ticaret Açığı / İhracat Oranı:** Bu oranın değerinin azalması olumlu bir gelişmeyken artması ise olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilir. Tablo 3.9'da görüldüğü gibi, 1980 yılında % 158 olan bu oran, 1985 yılında ise gerileyerek, % 36'ya düşmüştür. Yani, bu dönemde dış borçlar verimli bir biçimde kullanılmış, bu gelişme de dış ticaret açıklarının kapanmasına ve ihracatın artmasına katkıda bulunarak Türkiye'nin dış kaynak ihtiyacını azaltmıştır.
- **Cari İşlemler Açığı / İhracat Oranı:** Bu oranın değerinin azalması olumlu, artması ise olumsuz bir gelişme olarak kabul edilir. 1980–1985 döneminde bu oranın gelişimine bakıldığında, farkedilir bir iyileşme göze çarpmaktadır. 1980 yılında % 117 olan bu oran, 1985 yılına gelindiğinde % 12'ye gerilemiştir. Dolayısıyla, bu dönemde dış borçlar sermaye birikimini ve döviz gelirlerini artırıcı etki yaratarak, Türkiye'nin dış kaynak ihtiyacını azalmasını sağlamıştır.

Sonuç olarak bu dönemde dış borçluluk göstergelerinde iyileşmelerin olduğunu fakat yeterli olmadığını, bu nedenle dış borçluluk göstergelerindeki iyileşmelerin istikrarlı bir şekilde devam ettirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

3.3.1.2. 1986–1990 Dönemi

Bu dönem 1984–1989 dönemini kapsayan V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulandığı bir dönem olmuştur.

V. Plan aynı zamanda 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri ile uygulamaya konan serbest piyasa ekonomisinin ve ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin geliştirilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır (Bayata, 2008).

V. Planın üç ana hedefi vardı. Bunlar enflasyonun düşürülmesi, dış ödemeler bilançosu sorununun çözülmesi ve devlet müdahalelerinin azaltılması suretiyle serbest piyasa ekonomisinin geliştirilmesi idi. Bu hedeflerle hazırlanan V. Plan kapsamında uygulanan iktisat politikaları şunlardı (Tokgöz 2007).

- Sıkı para politikası ve mevduata pozitif reel faiz verilmesi,
- Özel yabancı sermayenin tüm faaliyet alanlarına girişinin serbest bırakılması,
- KİT'lerin özelleştirilmesine başlanması,
- Kamu yatırımlarının alt yapı alanlarında yoğunlaştırılması,
- Günlük döviz kuru ilanına geçilmesi,
- Döviz işlemlerinde büyük ölçüde serbestiye geçilmesi,
- İthalatta liberalizasyona geçilmesi çerçevesinde, yasakların ve miktar kısıtlamalarının istisnai kılınması,
- İhracatın çok yönlü olarak teşvik edilmesinin sürdürülmesi,
- Altın ithalinin ve ihracının serbest bırakılması,
- İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın açılması ve işlemeye başlaması.

Çalışmada öncelikle borç stokundaki gelişmeler incelenecektir. Daha sonra sırasıyla dış borçların vade yapısında meydana gelen gelişmeler, dış borçların borçlulara ve alacaklılara göre dağılımı değerlendirilmiştir. Son olarak ise dış borç sürdürülebilirlik göstergeleri incelenerek Türkiye'nin bu dönemde dış borçluluk bakımından ne durumda olduğu açıklanacaktır.

3.3.1.2.1. Dış Borç Stokundaki Gelişmeler

Tablo 3.10'da, 1986–1990 döneminde Türkiye'nin dış borç stokundaki gelişmeler gösterilmiştir.

Tablo 3.10: 1986–1990 Dönemi Dış Borç Stokundaki Gelişmeler (Milyon Dolar)

YILLAR	1986	1987	1988	1989	1990
Toplam Dış Borç Stoku	32.206	40.326	40.722	41.751	49.035
Toplam Dış Borç Stoku Artış Hızı (%)	-	25,2	0,98	2,6	17,4

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler(1923–2006)

Tablo 3.10’da görüldüğü gibi, Türkiye’nin dış borç stoku 1986 yılında 32.206 milyon dolar iken, 1990 yılında 49.035 milyon dolara ulaşmıştır. Dış borç stokunun artış hızına baktığımızda ise, 1987 yılında %25,2 iken, 1988 yılında bu oran %0,98 ve 1989’ da %2,6 olarak gerçekleşmiştir.1990 yılında ise bu oran tekrar yükselerek %17,4 olarak gerçekleşmiştir.

1988 – 1989 yıllarında dış borç artış hızının yavaşlamasında doların diğer yabancı paralar karşısında değer kazanması etkili olmuştur.

Bu yıllarda Türkiye’nin dış borç stokunun üçte ikisini dolar dışı yabancı paralarla yapılan borçlanmaların oluşturması nedeniyle doların değerindeki artış toplam borçların dolar cinsinden değerinin azalmasına yol açmıştır. Ancak 1990 yılında doların İsviçre Frangı, Japon Yeni ve Alman Markı karşısında değer kaybına uğraması dış borçların dolar cinsinden değerini artırmıştır. 1990 yılında dış borç stokundaki % 17.4’lük artışın büyük bölümü, doların değer kazanması ile ilgilidir (Altın, 2003).

Bu dönemde dış borç stokunun artışında döviz kurunda meydana gelen gelişmelerin dışında FMS (Yabancı Askeri Satışlar) Refinansmanı ve Dünya Bankası Pool Farkları gibi nedenler de etkili olmuştur. 1986–1990 döneminde Türkiye’nin dış borç stokunda yapılan ayarlamalar Tablo 3.11’de gösterilmiştir.

Tablo 3.11: 1986–1990 Dönemi Dış Borç Stokunda Yapılan Ayarlamalar (Milyon Dolar)

Yıllar	1986	1987	1988	1989	1990
Dünya Bankası Pool Farkları	938	2.000	1.341	1.066	-
FMS Re-finansmanı	-	-	1.503	403	-
Diğer	-	-76	184		-
Toplam	938	1924	3.028	1.469	-

Kaynak: Erçel, G. (1992) “Türkiye’nin Dış Borç Birikiminin Kaynakları”, Maliye Yazıları Dergisi, s. 19.

Tablo 3.11’de görüldüğü gibi, Dünya Bankası Pool farkları nedeniyle 1986 yılında 938 milyon dolar, 1987 yılında 2 milyar dolar, 1988 yılında 1,3 milyar dolar ve 1989 yılında 1 milyar dolar dış borç stokunda artış meydana gelmiştir. FMS kredilerinin re-finansmanı da dış borç stoklarının artısında etkili olmuştur.

Türkiye geçmişte askeri harcamalarının finansmanı için ABD’den kredi sağlamıştır. Aslında askeri amaçla alınan krediler dış borç stokuna dahil edilmemesi yönünde bir görüş birliği vardır. Fakat Türkiye’nin ABD hükümeti ve kurumlarından askeri amaçlarla almış olduğu kredilerin faiz oranı özellikle 1980’li yılların başında %18 gibi yüksek düzeylere ulaşması nedeniyle Türk hükümeti uluslararası piyasalardan kredi alıp askeri borçlarını geri ödeme ve bu borçların maliyetini düşürme yoluna başvurunca, askeri borçlar ticari borç haline gelmiştir. Dolayısıyla 1988 yılında 1,5 milyar dolar ve 1989 yılında 403 milyon dolar olmak üzere toplam 1,9 milyar dolarlık askeri borç ticari borç haline dönüşmüş ve dış borç stokuna ilave edilmiştir (Erçel, 1992)

3.3.1.2.2.Dış Borçların Vade Yapısı

1986–1990 döneminde hem uzun vadeli hem de kısa vadeli dış borçlarda artış yaşanmıştır. Orta ve uzun vadeli dış kredilerin artmasında etkili olan faktör, kamunun kaynak ihtiyacı olmuştur. Kısa vadeli dış borçların artmasında etkili olan faktörler ise, kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi ve ticari bankaların döviz tevdiat hesabı açabilmelerine izin verilmesi olmuştur (Bayata, 2008).

1986–1990 döneminde Türkiye'nin dış borç stokunun vade yapısındaki gelişmeler Tablo 3.12'de gösterilmiştir.

Tablo 3.12: 1986–1990 Dönemi Dış Borç Stokunun Vade yapısı

Yıllar	Toplam Dış Borç Stoku	Orta-Uzun Vadeli	Kısa Vadeli Borçlar	Kısa Vadeli Borçların Toplam İçindeki Payı(%)	Orta-Uzun Vadeli Borçların Toplam İçindeki Payı(%)
1986	32.206	25.857	6.349	19,8	80,2
1987	40.326	32.703	7.623	18,9	81,0
1988	40.722	34.305	6.417	15,7	84,2
1989	41.751	36.036	5.745	13,7	86,2
1990	49.035	39.535	9.500	19,3	80,6

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler(1923–2006)

Tablo 3.12'de görüldüğü gibi orta ve uzun vadeli dış borç miktarı 1986 yılında 25.857 milyon dolar iken 1990 yılında 39.535 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. Orta ve uzun vadeli dış borçların toplam dış borçlar içerisindeki payına baktığımızda ise 1986 yılında %80,2 iken, 1990 yılında %80,6'ya yükselmiştir. Orta ve uzun vadeli borçlar içinde özel sektör borçlarının miktarı sürekli olarak artmıştır. 1986 yılında 951 milyon dolar olan bu borçlar 1988 yılında 1.525 milyon dolar, 1990 yılında ise 1.798 milyon dolar seviyesine yükselmiştir.

Kısa vadeli borçlar ise 1986 yılında 6.349 milyon dolar seviyesinde iken 1990 yılı itibariyle 9.500 milyon dolara ulaşmıştır. Kısa vadeli dış borçların toplam dış borçlar içindeki payı 1986 yılındaki %19,7'lik seviyesinden 1989 yılında %13,7 seviyesine gerilemiş ve 1990'da artış göstererek %19,3 seviyesine yükselmiştir. Bunun sebebi 1989 yılında kambiyo rejiminin serbestleştirilmesidir. Aynı dönemde orta ve uzun vadeli borçların payı 1989 yılında % 86,2 seviyesinden 1990 yılında %80,6 seviyesine gerilemiştir.

3.3.1.2.3. Dış Borçların Borçlulara Göre Dağılımı

Dış borçların borçlulara göre dağılımı Tablo 3.13'te gösterilmiştir. Tabloda dış borçların borçlulara göre dağılımı kısa vadeli ve orta-uzun vadeli olmak üzere ayrı ayrı gösterilmiştir. Ayrıca kamu, merkez bankası ve özel sektörün toplam dış borçlar içerisindeki payları da yıllar itibarıyla sunulmuştur.

Tablo 3.13: 1986–1990 Dönemi Dış Borçların Borçlulara Göre Dağılımı (Milyon Dolar

Yıllar	1986	1987	1988	1989	1990
Kısa Vadeli	6.349	7.623	6.417	5.745	9.500
Kamu	0	0	0	0	0
Merkez Bankası	1.757	2.539	1.830	799	855
Özel sektör	4.592	5.084	4.587	4.938	8.645
Bankalar	1.937	2.873	2.767	3.118	5.373
Diğer Sektörler	2.655	2.211	1.820	1.828	3.272
Orta-Uzun Vadeli	25.857	32.703	34.305	36.006	39.535
Kamu	19.046	24.340	26.234	27.425	30.416
Merkez Bankası	5.860	7.090	6.546	6.975	7.321
Özel Sektör	951	1.273	1.525	1.606	1.798
Toplam	32.206	40.326	40.722	41.751	49.035
Kamu	19.046	24.340	26.234	27.425	30.416
% pay	59,1	60,3	64,4	65,6	62,02
Merkez Bankası	7.617	9.629	8.376	7.774	8.176
% pay	23,6	23,8	20,5	18,6	16,6
Özel Sektör	5.543	6.357	6.112	6.544	10.443
% pay	17,2	15,7	15	15,6	21,2

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler(1923–2006)

Dış borçların borçlulara göre dağılımı incelendiğinde 1980–1985 döneminde olduğu gibi, bu dönemde de kamunun kısa vadeli dış borç kullanmadığı yalnızca orta-uzun vadeli dış kredi temin ettiği görülmektedir. Bu dönemde kısa vadeli dış borçların borçlulara göre dağılımı incelendiğinde özel sektörün kısa vadeli dış borçlarının, özellikle 1989 yılından kambiyo rejiminin serbestleştirilmesinin etkisiyle önemli ölçüde arttığı görülmektedir.

Tablo 3.13 incelendiğinde görüldüğü gibi, 1986 yılında 4.592 milyon dolar olan özel sektörün kısa vadeli dış borçları 1989 yılında 4.938 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1989 yılında kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi sonucu özel sektörün kısa vadeli dış borçları 1 yıl içinde yaklaşık olarak iki kat artarak 1990 yılında

8.645 milyon dolara yükselmiştir. Özel sektörün kısa vadeli dış borçlarının dağılımı incelendiğinde ise, 8.645 milyon dolarlık dış kredinin 5.373 milyon dolarını ticari bankalar, geriye kalan 3.272 milyon dolarlık kısmını ise diğer özel sektör kuruluşları kullanmıştır. Dikkat çeken bir diğer husus ise, özel sektörün kısa vadeli dış borçlarının dağılımı 1986 yılında bankacılık dışı özel sektörün lehine iken, bu yapı 1990 yılına geldiğinde değişmiş ve kısa vadeli özel sektör dış borçlarının içerisinde bankacılık kesiminin payı daha yüksek gerçekleşmiştir. Bunun sebebi, kambiyo rejiminin serbestleştirildiği 1989 yılından sonra bankaların döviz tevdiat hesabı açabilmelerine izin verilmesidir.

Bu dönemde Merkez Bankası'nın kısa vadeli dış borçları ise 1986 yılında 1.757 milyon dolar iken, 1990 yılında 855 milyon dolara gerilemiştir. Öte yandan bu dönemde kısa vadeli dış borçlar içerisinde özel sektörün ağırlığı dikkat çekmektedir.

Orta ve uzun vadeli dış borçların borçlulara göre dağılımı incelendiğinde, kamu sektörün ağırlığı dikkat çekmektedir. Tablo 3.13'te görüldüğü gibi, 1986 yılında 25.857 milyon dolarlık toplam orta-uzun vadeli dış borcun 19.046 milyon dolarlık kısmı kamuya aittir. Bu yapı izleyen yıllarda da devam etmiş 1990 yılında kamunun orta ve uzun vadeli dış borçları 30.416 milyon dolar seviyesine yükselmiş ve toplam orta-uzun vadeli dış borç tutarı olan 39.535 milyon doların %76'sını oluşturmuştur. 1986 yılında ise bu oran %73 olarak gerçekleşmiştir. Yani bu dönemde kamunun orta ve uzun vadeli dış borçlar içerisindeki payı %73'ten %76'ya yükselmiştir. Bu dönemde merkez bankası ve özel sektörün orta ve uzun vadeli dış borçları da artmış; fakat bu artışlar sınırlı olmuştur. Tablo 3.13'de görüldüğü gibi, 1986 yılında 951 milyon dolar olan özel sektörün orta-uzun vadeli dış borçları 841 milyon dolar artmış ve 1990 yılı itibarıyla 1.798 milyon dolar olarak gerçekleşerek toplam orta ve uzun vadeli dış borçların sadece %5,9'unu oluşturmuştur.

Bu dönemde Merkez Bankası'nın orta ve uzun vadeli dış borçları da sınırlı ölçüde artmıştır. Tablo 3.13 incelendiğinde görüldüğü gibi, 1986 yılında 5.860 milyon dolar olan Merkez Bankası'nın orta ve uzun vadeli dış borçları sadece 1.461 milyon dolar artmış ve 1990 yılı itibarıyla 7.321 milyon dolar olarak gerçekleşerek toplam orta ve uzun vadeli dış borçların %18,5'ini oluşturmuştur.

1990 yılı itibarıyla orta-uzun vadeli dış borçlar içerisindeki özel sektörün payı %5,9 iken kısa vadeli dış borçlar içerisindeki payı ise %91 olarak gerçekleşmiştir.

Bundan çıkarmamız gereken sonuç, özel sektör orta ve uzun vadeli dış borç kullanmak yerine kısa vadeli dış borç kullanmayı tercih etmiştir. Özel sektörün yoğunlukla kısa vadeli dış borç kullanmasının bir diğer anlamı ise özel kesimin ekonomik büyümeye katkı yapacak üretime dönük fiziki yatırımlardan daha ziyade, kısa vadeli mali yatırımlar yapmasıdır. Özellikle 1989 yılında kambiyo rejiminin liberalleştirilmesi ile döviz transferlerinin serbest hale getirilmesi ve bankaların döviz tevdiat hesabı açabilmeleri önündeki engellerin kaldırılması ve bunların sonucu olarak bankaların dışarıdan düşük faiz oranıyla borçlanıp yurtiçinde nispeten daha yüksek faiz oranıyla kredi verme imkânları artmış ve bu durum kısa özel sektörün kısa vadeli dış borçlarının önemli ölçüde artmasında ana etken olmuştur.

Toplam dış borç tutarı açısından incelendiğinde ise diğerlerine göre kamunun payının ağır bastığı görülmektedir. Tablo 3.13'te görüldüğü gibi, toplam dış borçlar içerisinde kamunun payı 1990 yılı itibariyle %62,02, özel sektörün payı %21,2 ve son olarak Merkez Bankası'nın payı %16,6 olarak gerçekleşmiştir. Toplam dış borçlar içerisinde Merkez Bankası'nın payı azalmış; özel sektörün payı ise artmıştır. Tablo 3.13'de de görüldüğü gibi, 1986 yılında merkez bankasının toplam dış borçlar içerisindeki payı %23,6 iken, bu oran 1990 yılında %16,6'ya gerilemiştir. Özel sektörün toplam dış borçlar içerisindeki payı ise bu dönemde %17,2'den %21,2'ye yükselmiştir.

3.3.1.2.4. Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı

Ele alınan dönemde dış borçların alacaklılara göre dağılımı vadeleri itibariyle Tablo 3.14'de gösterilmiştir.

Tablo 3.14: 1986–1990 Dönemi Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Yıllar	1986	1987	1988	1989	1990
Kısa Vadeli	6.349	7.623	6.417	5.745	9.500
Ticari Banka Kredileri	2.673	3.725	2.950	1.841	3.845
% pay	42,1	48,8	45,9	32,04	40,4
Özel Alacaklılar	3.676	3.898	3.467	3.904	5.655
% pay	57,8	52,2	54,1	67,9	59,6
Orta-Uzun Vadeli	25.857	32.703	34.305	36.006	39.535
İkili Anlaşmalar	9.885	11.759	11.382	11.431	12.984
% pay	38,2	35,9	33,1	31,7	32,8
Çok Uluslu Kuruluşlar	7.827	9.778	9.192	8.740	9.564
% pay	30,2	29,8	26,7	24,2	24,1
Özel Alacaklılar	8.145	11.166	13.731	15.835	16.987
Tic. Bankalar	4.630	5.722	5.570	5.043	4.843
Tahvil İhraçları	217	712	3.321	5.226	5.877
Diğer Özel Alac.	3.298	4.732	4.840	5.566	6.267
% pay	31,5	34,1	40	43,9	42,9

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

1986 yılında 2.673 milyon dolar olan ticari bankalardan sağlanan kısa vadeli krediler, 1990 yılında 3.845 milyon dolara yükselmiştir. Özel alacaklılardan sağlanan kısa vadeli dış borçlar da 1986 yılında 3.676 milyon dolar iken, 1990 yılında 5.655 milyon dolara yükselmiştir. Tablo'3.14 de aynı zamanda kısa vadeli dış borçlar içerisinde ticari bankalar kaynaklı dış borçlar ile özel alacaklılardan sağlanan dış borçların toplam içerisindeki payları da yıllar itibarıyla gösterilmiştir. 1986 yılında %42,1 olan kısa vadeli ticari banka kredilerinin toplam kısa vadeli dış borçlar içerisindeki payı 1990 yılında %40,4'e gerilemiştir. Özel alacaklılardan sağlanan kısa vadeli dış borçların toplam kısa vadeli dış borçlar içerisindeki payı ise %57,8' den %59,6'ya yükselmiştir.

Orta-uzun vadeli dış borçların alacaklılara göre dağılımına bakıldığında ise, bütün alacaklı gruplardan sağlanan orta-uzun vadeli dış borç tutarlarının arttığı

görülmektedir. Tablo 3.14’de görüldüğü gibi, bu dönemde ikili anlaşmalar yoluyla, yani yabancı devletlerden sağlanan orta-uzun vadeli dış borçlar 9.885 milyon dolardan 12.984 milyon dolara; çok uluslu kuruluşlardan sağlanan orta-uzun vadeli dış borçlar 7.827 milyon dolardan 9.564 milyon dolara ve özel alacaklılardan sağlanan orta-uzun vadeli dış borçlar 8.145 milyon dolardan 16.987 milyon dolara yükselmiştir.

Burada özellikle özel alacaklılardan sağlanan orta-uzun vadeli dış borçlardaki artış dikkat çekmektedir. Özel alacaklılardan sağlanan orta-uzun vadeli dış borçlar iki kat artmıştır. Bu denli yüksek bir artış sonucunda özel alacaklıların orta-uzun vadeli dış borçlarının toplam orta-uzun vadeli dış borçlar içerisindeki payı %31,5’ten %42,9’a yükselmiştir. Bununla beraber orta-uzun vadeli dış borçlar içerisinde ikili anlaşmalar yoluyla sağlanan kredilerin payı %38,2’den %32,8’e ve çok uluslu kuruluşlardan sağlanan dış kredilerin payı da %30,2’den %24,1’e düşmüştür.

1980 sonrasında IMF ve Dünya Bankası gibi Batılı uluslar arası kuruluşlar eliyle yürütülen ve Türkiye’de de benimsenen liberalleşme ve dışa açılma politikaların dış borçlanmanın da yapısını değiştirdiğini göstermektedir. Önceleri uluslararası kuruluşlardan ve yabancı devletlerden sağlanan dış borçlar ağırlıkta iken, 1980 sonrası bu yapı özel alacaklılardan ya da özel kaynaklardan sağlanan dış borçlar lehine değişerek yapısal bir dönüşüm gerçekleşmiştir (Bayata, 2008).

3.3.1.2.5. İç ve Dış Makroekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler

1986- 1990 döneminde Türkiye’nin iç ve dış makroekonomik göstergelerindeki gelişmeler Tablo 3.15’ de yer almaktadır.

Tablo 3.15: 1986–1990 Döneminde İç ve Dış Makroekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler

Yıllar	1986	1987	1988	1989	1990
Reel GSMH (milyar TL) (*)	68.314	75.019	76.108	77.347	84.591
Reel GSMH Büyüme Hızı (%)	6,8	9,8	1,5	1,6	9,4
Tarım	3,6	0,4	8,0	-7,7	7,0
Sanayi	13,1	9,2	2,1	4,9	9,3
Hizmetler	5,2	13,2	-0,8	3,2	10,1
Nominal GSMH (milyon \$)	76.465	87.671	90.920	108.625	152.314

TEFE Bazlı Enflasyon(%)	29,6	32,1	68,3	63,9	52,3
TÜFE Bazlı Enflasyon(%)	34,6	38,9	73,7	63,3	60,3
İhracat (milyon \$)	7.456	10.190	11.662	11.624	12.959
İthalat (milyon \$)	11.104	14.157	14.335	15.792	22.302
Dış ticaret dengesi (milyon \$)	-3.648	-3.967	-2.673	-4.167	-9.342
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	67,1	72	81,4	73,6	58,1
Cari işlemler dengesi (milyon \$)	-1.465	-806	1.596	961	-2.625
Cari İşlemler Dengesi/GSMH (%)	-1,95	-0,94	1,76	0,89	-1,74
Dolar Kuru (TL/\$)	680.89	872.53	1.427,98	2.142,05	2.637,13
Turizm Gelirleri (milyon \$)	950	1.476	2.355	2.557	3.225
İşçi Gelirleri (milyon \$)	1.634	2.021	1.776	3.040	3.246
Toplam döviz Gelirleri (milyon \$)	10.229	13.900	16.149	17.475	19.576
Uluslararası Rezervler (milyon \$)	4.424	5.494	6.596	9.314	11.411
Dış Borç Servisi (milyon \$)	4.307	5.074	6.726	6.930	7.202
Anapara	2.173	2.687	3.927	4.023	3.938
Faiz	2.134	2.387	2.799	2.907	3.264
Dış Borç Stoku (milyon \$)	32.206	40.326	40.722	41.751	49.035

Kaynak: Evgin, T. (1996) "Dış Borçlarımız", Hazine Dergisi, s. 4, ss. 87.

TÜİK, İstatistik Göstergeler(1923–2006)

(*) 1987 yılı fiyatlarıyla reel GSMH'yi göstermektedir.

Bu dönemde tıpkı geçen dönem (1980–1985 dönemi) olduğu gibi, reel GSMH yıllar itibarıyla artmıştır. Tablo 3.15'de görüldüğü gibi, 1986 yılında 68.314 milyar TL olan Türkiye'nin reel GSMH' si 1987 yılında 75.019 milyar TL'ye, 1988 yılında 76.018 milyar TL'ye, 1989 yılında 77.347 milyar TL'ye ve 1990 yılında 84.591 milyar TL'ye yükselmiştir. Bu dönemde reel GSMH ortalama olarak %5,8 oranında artmıştır.

1988 ve 1989 yıllarında reel GSMH büyüme hızının düştüğü göze çarpmaktadır. 1986 ve 1987 yıllarında sırasıyla %6,8 ve %9,8 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi 1988 ve 1989 yıllarında durgunluk yasayarak sırasıyla %1,5 ve %1,6 oranında

büyümüştür. Bunun nedeni bu dönemde vuku bulan yüksek enflasyon ve yüksek kredi faizlerinin sanayicinin yatırım yapma isteğini olumsuz yönde etkilemesi olmuştur (Tokgöz, 2007).

3.3.1.2.6. Dış Borçluluk Göstergelerindeki Gelişmeler (Dış Borç Rasyoları)

Yukarıda bahsedilen ekonomik gelişmelerin Türkiye'nin dış borçluluk durumunu nasıl etkilediğini görebilmek amacıyla aşağıda temel sürdürülebilirlik göstergelerinde meydana gelen gelişmeler Tablo 3.16'da belirtilmiştir.

Tablo 3.16: 1986–1990 Dönemi Dış Borçluluk Göstergeleri (%)

Yıllar	1986	1987	1988	1989	1990
Toplam Dış Borç/GSMH	42,7	46,7	45	38,8	32,5
Dış Borç Servisi/GSMH	5,7	5,9	7,4	6,4	4,7
Toplam Dış Borç/İhracat	430,5	394,78	349,18	359,16	378,38
Dış Borç Servisi/İhracat	57,7	49,7	57,6	59,6	55,5
Faiz Servisi/İhracat	28	23	23	25	25
Toplam Dış Borç Servisi/Toplam Döviz Gelirleri	42	37	42	40	37
Uluslararası Rezervler/Toplam Dış Borçlar	14	14	16	22	23
Toplam Döviz Gelirleri/İthalat	96	103	118	109	87
İhracat/İthalat	67,1	72	81,4	73,6	58,1
Cari İşlemler Dengesi/GSMH	-1,9	-0,9	1,7	0,8	-1,7
Dış Ticaret Dengesi/İhracat	-41	-31	-15	-36	-73
Cari İşlemler Dengesi/İhracat	-19	8	13	8	-20

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Evgin, T. (1996) "Dış Borçlarımız", Hazine Dergisi, s. 4, ss. 87.

- **Toplam Dış Borç / GSMH Oranı:** Dış borçların GSMH' dan daha hızlı büyümesi bu oranın yükselmesine neden olur ve bu da dış borç yükünün arttığını gösterir. 1986 yılında %42 olan bu oran 1990 yılına gelindiğinde %32'ye gerilemiştir. Bir baksa deyişle bu oran, Türkiye'nin 1986–1990 döneminde dış borç yükünün azalmış olduğunu göstermektedir. 1986–1990 döneminde bu oranın ortalama değeri ise %40,6'dır.
- **Toplam Dış Borç / İhracat Oranı:** Bu oranın yükselmesi, borçlu ülkeler açısından olumsuz bir gelişmedir. Tablo 3.16'da görüldüğü gibi, 1986 yılında

%425 olan bu oran, 1987 ve 1988 yıllarında düşüş göstermiş, 1989 ve 1990 yıllarında ise artış eğilimine girerek, 1990 yılında %376 olarak gerçekleşmiştir. 1986 yılında %425 gibi çok yüksek bir değere sahip olan bu oranın 1990 yılına gelindiğinde %376'ya düşmesi olumlu gibi görünse de, Türkiye'nin kısa dönemde dış borç yükünün çok ağır olduğu açıktır. Çünkü uluslararası standartlara göre bu oranın %275'i aşması çok borçluluğu işaret etmektedir. Bu dönemde bu oranın ortalama değeri ise %377 olup, Türkiye'nin çok borçlu olduğunu ortaya koymaktadır.

- **Toplam Dış Borç Servisi / İhracat Oranı:** Daha önce de ifade edildiği gibi bu oranın %30'u aşması sakıncalıdır. 1986 yılında %57 olan bu oran 1987 yılında %49'a düşmüş ancak 1989 yılında %59 seviyesine yükselmiştir. Oranın 1990 yılında %55'e düşmesi olumlu bir gelişme olarak görülemez. Çünkü 1990 yılında bu oran 1986 yılına göre sadece 2 puan düşmüş ve %30'un üzerinde kalmaya devam etmiştir. Bunun en önemli nedeni ise, bu dönemde dış borç servisinin devamlı olarak artmasıdır.
- **Faiz Servisi / İhracat Oranı:** Bilindiği gibi bu oranın %12–20 aralığında veya daha düşük seyretmesi dış borç maliyetinin de düşmesi anlamına gelmektedir. Ancak 1986–1990 döneminde bu oranın sürekli olarak %20'nin üzerinde seyrettiği görülmektedir. 1986 yılında %28,1 olan bu rakam 1987 ve 1988 yıllarında %23'e düşmüş ancak 1989 ve 1990 yıllarında %25 seviyesinde gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi, bu dönemde de Türkiye'nin dış borç maliyetleri önemli boyutlardadır.
- **Toplam Dış Borç Servisi / Toplam Döviz Gelirleri:** Bu oranın azalması, borçlu ülkeler için olumlu bir gelişmedir. Tablo 3.16'da görüldüğü gibi bu oranın değeri 1986 yılında %42 iken, 1997 yılında %37'ye düşmüştür. Söz konusu dönemde bu oranın ortalama değeri ise %39,6 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum Türkiye'nin geniş kapsamlı dış borç ödeme kapasitesinin yükseldiğini gösteren bir gelişmedir. Bununla beraber, dış borç ödeme kapasitesini gösteren oranların yapısal özellikleri dikkate alındığında, dış borç ödeme kapasitesinde kalıcı bir iyileşme gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.
- **Cari İşlemler Dengesi / GSMH Oranı:** Bu dönem içerisinde cari işlemler dengesi 1986, 1987 ve 1990 yıllarında açık, 1988 ve 1989 yıllarında ise fazla

vermiştir. 1986 yılında 1,4 milyar dolar açık veren cari işlemler dengesi, 1990 yılına gelindiğinde 2,6 milyar dolar açık vermiştir. 1986 yılında -%1,9 olan bu oran, 1987 yılında -%0,9 olarak gerçekleşmiştir. 1988 ve 1989 yıllarında ise bu oran sırasıyla %1,7 ve %0,8 olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılına gelindiğinde cari işlemler dengesinin tekrar açık vermesi sonucu bu oran -%1,7 olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak bu dönemin sonunda Türkiye'nin dış kaynak bağımlılığında önemli bir iyileşme gerçekleşmemiştir.

- **İhracat / İthalat Oranı:** Dönemin başında %67 olan bu oran, 1990 yılında %58'e gerilemiştir. Fakat bu düşüş Türkiye'nin dış borç ödeme kapasitesini kısa dönemde olumsuz etkilememiştir. Çünkü başta turizm gelirleri ve işçi gelirleri olmak üzere toplam döviz gelirlerinde artış yaşanmıştır.
- **Uluslararası Rezervler / Toplam Dış Borçlar Oranı:** Bu oranın artması olumlu, azalması ise olumsuz bir gelişmeyi yansıtır. 1986 yılında %14 olan bu oranın 1989 yılında %22, 1990 yılında ise %23 seviyesine yükselmesi Türkiye açısından olumlu bir gelişmeye işaret etmektedir.
- **Dış Ticaret Açığı / İhracat Oranı:** Borçlu ülkeler açısından bu oranın değerinin yükselmesi olumsuz, düşmesi ise olumlu bir gelişmedir. Bu dönemde dış ticaret açığındaki artışa bağlı olarak, bu oran 1986 yılında %41 iken, 1990 yılında %73'e yükselmiştir. Bu durum, Türkiye'nin dış kaynak bağımlılığının yapısal olarak artmış olduğunu göstermektedir.
- **Cari İşlemler Dengesi / İhracat Oranı:** Borçlu ülkeler açısından bu oranın negatif değerinin (mutlak değer içinde) yükselmesi olumsuz, düşmesi ise olumlu bir gelişmedir. Bu dönemde bu oran dalgalı bir seyir göstermiştir. Dönemin başında -%19 olan bu oran izleyen üç yılda pozitif değerlere ulaşmış, 1990 yılında ise tekrar negatife dönüşerek -%20 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bunda 1989 yılından 1990 yılına gelindiğinde cari işlemler dengesinde meydana gelen ani açığın etkisi büyüktür. Tablo 3.15'de görüldüğü gibi, 1989 yılında 961 milyon dolar fazla veren cari işlemler dengesi 1990 yılına gelindiğinde 2,6 milyar dolar açık vermiştir.

Sonuç olarak, Türkiye bu yıllarda giderek artan miktarlarda dış ticaret açığı vermiştir. Buna rağmen ekonomik büyümeyi sağlayabilmiş ve dolayısıyla dış borçlarını ödeyebilmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken en önemli konu, artan ödemeler

dengesi açıklarının finansmanı için dış kaynak gereksinimlerinin giderek artmasıdır. Bunun sonucu Türkiye giderek dış kaynaklara bağımlı hale gelmektedir.

3.3.2. 1990 SONRASI DÖNEM

Türkiye ekonomisinde 1990'lı yıllarda yaşanan iç ve dış konjonktürdeki olumsuz gelişmeler döneme damgasını vurmuştur.

İç faktörler olarak politik istikrarsızlık, popülist ve kısa görüşlü politikalar, 1994 ekonomik krizi, Marmara depremi ve seçim ekonomisi uygulamaları; dış faktörler olarak Körfez Krizi, Asya ve Rusya Krizleri Türkiye ekonomisinin ekonomik performansını yavaşlatmıştır. Türkiye 1990- 1994 döneminde reel yatırımlardan uzaklaşması, dışa dönük büyüme yerine içe dönük büyümeyi ve ticarete konu olmayan sektörlere yatırımları teşvik etmesi politikası uygulaması sonucu 1990'ların ilk durgunluk dönemini yaşamış ve 1994 krizine sürüklenmiştir (Ay ve Karaçor, 2006).

Yaşanan bu krizin ardından, ekonomik istikrarın yeniden sağlanması amacıyla 5 Nisan 1994 yılında IMF destekli bir istikrar programı uygulamaya konulmuş; ve aşağıda açıklanan üç temel hedefe dayandırılmıştır. Bunlar şu şekilde ifade edilebilir (Güraslan, 2005):

- Enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı, sosyal dengeleri de gözeterek sürdürülebilir bir temele oturtmak,
- Bir taraftan ekonomi hızla istikrara kavuşturulurken, diğer taraftan istikrarı sürekli kılabilecek yapısal reformları gerçekleştirmek,
- Kamu açıkları hızla aşağı çekilirken kamunun ekonomideki rolünün yeniden tanımlanması ve yeniden örgütlenmesini sağlamak; üretim yapan, sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işleyişini sağlayan ve sosyal dengeleri gözeterek bir devlet yapısına geçmektir.

5 Nisan 1994 ekonomik istikrar paketinin uygulamaya girmesinden sonra iç borçlanmalar yönünden, hazine bonolarının sürelerinin uzatılmasına ve faizlerinin düşürülmesine çalışılmış, bu konuda özellikle 1995 yılında başarılı sonuçlar alınmaya bağlanmıştır. Ancak; 1995- 1999 yılları arasında yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, yüksek enflasyon, negatif büyüme, Türk lirasının döviz karşısındaki değer kaybı ve 1997 Güney Kore krizi ekonomiyi olumsuz etkilemiş, bunun sonucunda iç ve dış borç stokunun büyümesi kaçınılmaz olmuştur (Toprak, 2010).

1990 sonrası dönemde Türkiye'nin büyüme-istikrar performansının yetersizliğinin en temel nedeni mali disiplinden uzaklaşılması ve kamu kesiminde tercih edilen büyüme ve gelişme modelinin gerçeklerine uyum sağlayarak yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilememesidir. Bu durum büyüme ve kamu finansmanının iç ve dış şoklara karşı oldukça kırılgan olmasına yol açmıştır. Ekonominin 1990'lı yıllar boyunca içinde bulunduğu kırılgan sürdürülebilir yüksek büyüme ortamının diğer ön koşullarını da olumsuz yönde etkilemiştir (Ay ve Karaçor, 2006).

1990'lı yılların sonunda yukarıda sayılan faktörler sonucu Türkiye ekonomisi yeniden krize sürüklenmiş ve 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleriyle karşı karşıya kalmıştır. 1990 ve 2001 yılları arasında iki büyük ekonomik kriz geçiren Türkiye ekonomisindeki gelişmeleri daha ayrıntılı olarak incelenmek ve konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla bu dönemi 3 başlık halinde inceleyeceğiz.

Bu dönemler:

- 1991–1996
- 1997–2002
- 2003–2009

3.3.2.1. 1991–1996 Dönemi

Bu dönem ekonomide kaynak ihtiyacının artışına yol açan gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Ağustos 1989 tarihli 32 sayılı kararla Türk Lirasının konvertibilitesinin sağlanması, kambiyo rejiminin liberalleştirilmesi ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesine yönelik uygulamalar 1991 yılında daha da genişletilerek uygulanmaya devam etmiştir (Altın, 2003).

Sermaye hareketlerine getirilen geniş serbesti nedeniyle bu dönemde kaynak kullanımları çeşitlenmiş ve tüketici kredileri gibi benzeri finansman imkânları genişlemiştir. Bu dönemde ekonomide seyreden yüksek enflasyon karşısında, ücret ve maaş gelirleri önemli ölçüde arttırılmıştır. Ücret ve maaş artışlarının yanı sıra genişletici para ve maliye politikaları sonucu kamu harcamaları ve kamu finansman açıkları da önemli ölçüde artmıştır (Bal, 2000).

3.3.2.1.1. Dış Borç Stokundaki Gelişmeler

Türkiye'nin dış borç stokundaki gelişmeler Tablo 3.17'de gösterilmiştir.

Tablo 3.17: 1991–1996 Dönemi Dış Borç Stokundaki Gelişmeler (Milyon Dolar)

YILLAR	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Toplam Dış Borç Stoku	50.489	55.592	67.356	65.601	73.278	79.194
Toplam Dış Borç Stoku Artış Hızı (%)	2,9	10,1	21,1	-2,6	11,7	8,0

Kaynak: Altın, S.(2003) Türkiye Ekonomisinin Gelişimi Açısından Dış Kaynakların Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniv. SBE: Isparta, s.131.

TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Tablo 3.17’de görüldüğü gibi, 1991 yılında 50.489 milyon dolar olan Türkiye’nin toplam dış borç stoku 1992 yılında 55.592 milyon dolara ve 1993 yılında 67.356 milyon dolara ulaşmıştır. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle dış borç stoku 65.601 milyon dolara gerilemiştir. İlerleyen yıllarda az miktarda da olsa artmaya devam etmiştir.

Tablo 3.17’de görüldüğü gibi dış borç stokundaki artış hızlarına baktığımızda ise 1991 yılından 1993 yılına kadar yüksek oranlarda artış göstermiş 1994 yılında oldukça gerileyerek % 2,6’ya düşmüştür. Birbirini izleyen yıllarda tekrar yüksek oranlarda artışlar göstermiştir.

3.3.2.1.2. Dış Borç Stokunun Vade Yapısı

1991 – 1996 yılları arasında kamu sektörü ve özel sektör tarafından yoğun bir biçimde orta ve uzun vadeli kredi kullanımının arttığı yıllar olmuştur. Özel sektörün orta ve uzun vadeli dış kredi kullanmaya başlamasında 20.06.1991 tarihinden sonra işletme kredilerinde bir yıl olan vade sınırlamasının kaldırılarak iki yıldan uzun vadeli kredilerin Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu kesintilerinden muaf tutulması etkili olmuştur (Altın, 2003).

Tablo 3.18: 1991–1996 Dönemi Dış Borç Stokunun Vade Yapısı (Milyon Dolar)

Yıl	Toplam Dış Borç Stoku	Orta-Uzun Vadeli			Kısa Vadeli Borçlar	Kısa Vadeli Borçların Toplam İçindeki Payı (%)	Orta-Uzun Vadeli Borçların Toplam İçindeki Payı (%)
		Toplam	Özel Sektör	Kamu Sektörü			
1991	50.489	41.372	2.252	39.120	9.117	18,1	81,9
1992	55.592	42.932	3.184	39.748	12.660	22,8	77,2
1993	67.356	48.823	5.968	42.855	18.533	27,6	72,4
1994	65.601	54.291	6.144	48.147	11.310	17,2	82,8
1995	73.278	57.577	7.619	49.958	15.701	21,4	78,6
1996	79.194	62.122	10.733	51.398	17.072	21,6	78,4

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Tablo 3.18’de görüleceği üzere, kısa vadeli borçlar bu dönemde hızlı bir artış göstererek toplam borç stoku içinde önemli boyutlara ulaşmıştır. 1991 yılında 9.117 milyar dolar olan kısa vadeli borçlar 1992 yılında % 39’luk artışla 12.660 milyon dolara ve 1993 yılında %46’lık artışla 18.533 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde kısa vadeli borçların toplam borçlar içindeki payı da 1991 yılı itibariyle %18 iken 1993’te % 27.6’lık seviyesine ulaşmıştır.

Bu dönemde kısa vadeli borçların artış nedenlerinin başında 32 Sayılı Karar ve bu karar çerçevesinde yapılan uygulamalar gelmiştir. Böylece kısa vadeli sermaye hareketleri ve özellikle sıcak paranın ekonomiye girişi kurların aşırı değerlenmesinde etkili olmaktadır. Bu gelişmeyle birlikte kamu sektörü borçlanma gereğinin de hızlı artışıyla iç piyasa faiz hadlerinin yüksek seyretmesi bu yıllarda dış borç kullanımının artışında temel nedenlerdir (Alkinoğlu, 1999).

Orta ve uzun vadeli kredilerin toplam dış borç stoku içerisindeki payı ise, 1991 yılında %81,9 iken, 1996 yılında %78,4’e gerilemiştir.

3.3.2.1.3. Dış Borçların Borçlulara Göre Dağılımı

Tablo 3.19'da 1991-1996 döneminde dış borçların borçlulara göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 3.19: 1991–1996 Döneminde Dış Borçların Borçlulara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Yıllar	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Kısa Vadeli	9.117	12.660	18.533	11.310	15.701	17.072
Merkez Bankası	557	572	667	828	993	984
% pay	6,10	4,51	3,59	7,32	6,32	5,76
Özel sektör	8.560	12.088	17.866	10.482	14.078	16.088
% pay	93,89	95,48	96,41	92,68	93,68	94,24
Orta-Uzun Vadeli	41.372	42.932	48.823	54.291	57.577	62.314
Kamu	32.590	33.598	36.237	39.550	39.472	40.192
% pay	78,77	78,25	74,22	72,84	68,55	64,49
Merkez Bankası	6.530	6.150	6.618	8.597	10.486	11.389
% pay	15,78	14,32	13,55	15,83	18,21	18,27
Özel Sektör	2.252	3.184	5.968	6.144	7.619	10.733
% pay	5,44	7,41	12,22	11,31	13,23	17,22
Toplam	50.489	55.592	67.356	65.601	73.278	79.386
Kamu	32.590	33.598	36.237	39.550	39.472	40.192
% pay	64,5	60,4	53,7	60,2	53,8	50,6
Merkez Bankası	7.087	6.722	7.285	9.425	11.479	12.373
% pay	14	12,09	10,8	14,3	15,6	15,5
Özel Sektör	10.812	15.272	23.834	16.626	21.697	26.821
% pay	21,41	27,4	35,3	25,3	29,6	33,7

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Bu dönemde hem kamu sektörünün, hem de merkez bankası ve özel sektörün almış olduğu orta ve uzun vadeli dış kredilerin miktarında artış meydana gelmiştir. Bu dönemde kamu sektörünün orta ve uzun vadeli dış borç miktarı 32.590 milyon dolardan

40.192 milyon dolara, merkez bankasının dış borç miktarı 6.530 milyon dolardan 11.389 milyon dolara ve özel sektörün dış borç miktarı 2.252 milyon dolardan 10.733 milyon dolara yükselmiştir.

Diğer taraftan borçluların toplam dış borçlar içerisindeki payı incelendiğinde, kamu sektörünün toplam dış borçlar içerisindeki payının %78,7'den %64,4'e gerilediği gözlemlenmektedir. Bununla beraber, Merkez bankasının toplam dış borçlar içerisindeki payı %15,7'den %18,2'ye ve özel sektörün toplam dış borçlar içerisindeki payı %5,4'ten %17,2'ye yükselmiştir. Görüldüğü gibi, merkez bankası da dahil bu dönemde özel sektörün dış borç miktarı önemli ölçüde artmıştır. Bu gelişmenin en önemli nedeni ise bu dönemde uygulanan aşırı değerli kur politikası olmuştur.

Kısa vadeli dış borçların borçlulara göre dağılımı incelendiğinde ise, geçen dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de Türk kamu sektörünün kısa vadeli dış kredi kullanmamış olduğu görülmektedir. Kısa vadeli dış kredilerin tamamı özel sektör ve Merkez Bankası tarafından alınmıştır. Kısa vadeli dış kredilerin borçlulara göre dağılımında özel kesimin büyük ölçüde ağır bastığı ve bu yapının dönemin sonunda sürdüğü görülmektedir. Şöyle ki, özel kesimin kısa vadeli dış borçlar içerisindeki payı dönemin başında %93,8 iken dönemin sonuna gelindiğinde %94,2 olarak gerçekleşmiştir. Buna paralel olarak merkez bankasının kısa vadeli dış borçlar içerisindeki payı dönemin başında %6,1 iken dönemin sonunda %5,7 olarak gerçekleşmiştir. Kısacası bu dönemde kısa vadeli dış kredi kullanımında büyük ölçüde özel sektörün ağır bastığı ve bu yapının devam ettiği görülmektedir.

Tablo 3.19'da aynı zamanda, toplam dış borçların borçlulara göre dağılımı da gösterilmiştir. Bu dönemde toplam dış borçlar içerisinde özel sektörün borçlarının payı önemli ölçüde artmıştır. Özel sektörün toplam dış borçlar içerisindeki payı 1991 yılında %21,4 iken, bu oran 1996 yılında %33,7'ye yükselmiştir. Buna paralel olarak toplam dış borçlar içerisinde kamunun payı ise azalmıştır. Bu pay 1991 yılında %64,5 iken, bu oran 1996 yılında %50,6'ya gerilemiştir. Bu dönemde özel sektörün toplam dış borçlar içerisindeki payının artmasının nedeni, TL'nin aşırı değerlenmesinin özel sektörün hem orta ve uzun vadeli, hem de kısa vadeli dış borçlarını önemli ölçüde artırmasıdır.

3.3.2.1.4. Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı

Tablo 3.20'de 1991-1996 döneminde Türkiye'nin dış borçlarının alacaklılara göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 3.20: 1991–1996 Döneminde Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı
(Milyon Dolar)

Yıllar	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Kısa Vadeli	9.117	12.660	18.533	11.310	15.701	17.072
Ticari Banka Kredileri	4.144	6.490	9.526	2.901	4.263	6.493
% pay	45,45	51,26	51,40	25,64	27,15	38,03
Özel Alacaklılar	4.973	6.170	9.007	8.409	11.438	10.579
% pay	55,55	48,74	48,6	74,36	72,85	61,97
Orta-Uzun Vadeli	41.372	42.932	48.823	54.291	57.577	62.314
İkili Anlaşmalar	14.587	15.035	18.153	20.678	21.558	9.636
% pay	35,25	35,02	37,18	38,08	37,44	15,46
Çok Uluslu Kuruluşlar	10.069	9.160	8.674	9.183	9.081	8.842
% pay	24,33	21,33	17,76	16,91	15,77	14,18
Özel Alacaklılar	16.716	18.737	21.996	24.430	26.938	43.835
Tic. Bankalar	4.309	3.640	3.083	2.325	2.346	14.734
Tahvil İhraçları	6.683	9.316	12.623	13.788	14.186	13.187
Diğer Özel Alac.	5.724	5.781	6.290	8.317	10.406	15.914
% pay	40,4	43,64	45,05	44,99	46,78	70,34

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Bu dönemde kısa vadeli dış borçlar alacaklılara göre dağılımı incelendiğinde hem ticari banka kredilerinin hem de bankacılık dışı kesimden alınan kredilerin arttığı görülmektedir. Tablo 3.20'ye göre, 1991 yılında 4.144 milyon dolar olan ticari bankalardan sağlanan kısa vadeli krediler 1996 yılında 6.493 milyon dolara yükselmiştir. Özel alacaklılardan sağlanan kısa vadeli dış borçlar da 1991 yılında 4.973 milyon dolar iken, 1996 yılında 10.579 milyon dolara yükselmiştir. Tablo 3.20'de aynı zamanda kısa vadeli dış borçlar içerisinde ticari bankalar kaynaklı dış borçlar ile özel alacaklılardan sağlanan dış borçların toplam içerisindeki payları da yıllar itibarıyla gösterilmiştir. 1991 yılında %45,45 olan kısa vadeli ticari banka kredilerinin toplam kısa vadeli dış borçlar içerisindeki payı 1996 yılında %38'e gerilemiştir. Özel alacaklılardan sağlanan kısa vadeli dış borçların toplam kısa vadeli dış borçlar içerisindeki payı ise %55,5'den %61,9'a yükselmiştir.

Orta-uzun vadeli dış borçların alacaklılara göre dağılımına bakıldığında ise, özel kreditorlerden sağlanan orta ve uzun vadeli dış borçların önemli ölçüde arttığı; fakat çok uluslu kuruluşlardan ve ikili anlaşmalar yoluyla yabancı devletlerden alınan orta ve uzun vadeli dış borçların azaldığı dikkati çekmektedir. Tablo 3.20’de görüldüğü gibi, bu dönemde özel kreditorlerden sağlanan orta ve uzun vadeli dış borçlar 1991 yılında 16.716 milyon dolar iken, 1996 yılında 43.835 milyon dolara yükselmiştir. Öte yandan, ikili anlaşmalar yoluyla yabancı devletlerden sağlanan orta ve uzun vadeli dış borçlar 14.587 milyondan 9.636 milyona; çok uluslu kuruluşlardan sağlanan orta ve uzun vadeli dış borçlar ise 10.069 milyondan 8.842 milyona düşmüştür. Bunun sonucunda orta ve uzun vadeli dış borçlar içerisinde yabancı devletlerin payı %35,25’den %15,46’ya; çok uluslu kuruluşların payı ise %24,3’ten %14,1’e gerilerken, özel alacaklıların payı %40,4’ten %70,3’e yükselmiştir. Bunun yanı sıra kısa vadeli dış borçların da tamamının özel kaynaklardan sağlandığı dikkate alınırsa, 1980’lerin ikinci yarısında başlayan özel kaynak ağırlıklı dış borçlanma süreci daha da hızlanmıştır.

3.3.2.1.5. Temel Sürdürülebilirlik Göstergelerindeki Gelişmeler

Tablo3.21’de 1991-1996 döneminde Türkiye’nin iç ve dış makroekonomik göstergelerindeki gelişmeler gösterilmiştir.

Tablo 3.21: 1991–1996 Döneminde İç ve Dış Makroekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler

Yıllar	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Reel GSMH Büyüme Hızı (%)	0,3	6,4	8,1	-6,1	8,0	7,1
Tarım	-0,6	4,3	-0,8	-0,6	1,3	4,6
Sanayi	2,9	6,2	8,3	-5,7	12,5	6,8
Hizmetler	-0,5	7,1	10,5	-7,6	7,6	7,9
Nominal GSMH (milyon \$)	152.352	160.748	181.994	131.137	171.979	183.601
İç Borç Stoku (milyar TL)	97.647	194.236	357.347	799.309	1.361.006	3.148.984
İç Borç Stoku/GSMH (%)	15,4	17,6	17,9	20,6	17,3	21,0
İç Borç Servisi	91.822	221.423	523.878	1.092.620	1.744.208	4.911.403
Anapara	74.908	187.336	438.460	861.585	1.271.404	3.585.986

Faiz	16.914 (18,4)	34.087 (15,3)	85.418 (16,3)	231.035 (21,1)	472.805 (27,1)	1.325.417 (26,9)
İç Borç. Ort. Bileşik Faiz Oranı (%)	80,5	87,7	87,6	164,4	121,9	135,2
KKBG/GSMH (%)	10,2	10,6	12,0	7,9	5,0	8,6
TEFE Bazlı Enflasyon (%)	55,4	62,1	58,4	120,7	86	76
TÜFE Bazlı Enflasyon (%)	65,9	70,1	66,1	106,3	88	80,4
Dolar kuru (TL/\$)	5.085	8.573	14.487	38.495	61.361	108.045
İhracat (milyon \$)	13.593	14.714	15.345	18.105	21.637	23.224
İthalat (milyon \$)	21.047	22.871	29.428	23.270	35.709	43.626
Dış ticaret dengesi (milyon \$)	-7.453	-8.156	-14.083	-5.164	-14.072	-20.402
İhracat/İthalat (%)	64,6	64,3	52,1	77,8	60,6	53,2
Cari işlem. Den. (milyon \$)	250	-974	-6.433	2.631	-2.339	-2.437
Cari İşlemler Dengesi/GSMH (%)	0,17	-0,62	-3,60	1,99	-1,38	-1,33
Toplam döviz gelirleri (milyon \$)	19.066	21.361	22.223	25.053	29.921	32.416
Uluslararası Rezervler (milyon \$)	12.250	15.252	17.761	16.514	23.317	24.966
Dış Borç Servisi (milyon \$)	7.561	8.733	8.227	9.993	11.897	11.418
Anapara	4.121	5.294	4.653	6.070	7.594	7.218
Faiz	3.440	3.439	3.574	3.923	4.303	4.200
Dış Borç Stoku (milyon \$)	50.489	55.592	67.356	65.601	73.278	79.194

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950–2001).

DPT, Ekonomik Göstergeler (Temel Ekonomik Göstergeler)

Bu dönemde reel GSMH' nın yıllık ortalama büyüme hızı ise %3,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde en düşük büyüme hızı 1991 yılında gerçekleşmiştir. 1990 yılında reel olarak %9,4 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi 1991 yılında ancak %0,3 oranında büyüebilmiştir.

1991 yılında gerçekleşen düşük büyüme hızının ardından 1992 yılında Türkiye'nin GSMH' sı, kamu ve özel tüketim artışlarının etkisiyle %6,4 oranında büyümüştür. Özellikle bankaların tüketim kredileri ile dayanıklı tüketim malları piyasasını desteklemesi bu piyasalarda kapasite kullanım oranlarını arttırarak ekonomik

büyümede önemli rol oynamıştır. Fakat 1992 yılında büyümenin hedeflenen düzeyin üzerinde gerçekleşmesi tüketim artışları kanalıyla gerçekleşmiş ve ekonominin sabit sermaye stoku artmamıştır. 1992 yılında sabit sermaye yatırımlarında artış oranı %1,3 düzeyinde kalmıştır (Tokgöz 2007, 244). 1992 yılında dış ticaret açığı sınırlı düzeyde artmıştır. Tablo 3.21’de görüldüğü gibi, Türkiye’nin dış ticaret açığı 1991 yılında 7,4 milyar dolarken 1992 yılında yaklaşık 500 milyon dolar artışla 8,1 milyar dolara ulaşmıştır 1993 yılında ekonomi büyümeye devam etmiştir. Tablo 3.21 incelendiğinde görüldüğü gibi, tarımdaki gerilemeye rağmen, sanayi ve hizmetler sektörlerinin bir önceki yıla göre daha yüksek oranlarda büyümeleri sonucu 1993 yılında reel GSMH %8,1 oranında büyümüştür. 1993 yılından yüksek bir büyüme hızı sağlanması bankacılık sektörünün reel sektöre açtığı kredilerin ve kamu harcamalarının bu yılda önemli ölçüde artmasıyla yakından ilgilidir.

Tablo 3.21’de görüldüğü gibi iç borç stokuna baktığımızda ise, 1990 yılında 97.647 milyar TL olan iç borç stoku 1993 yılında 357.347 milyar TL’ye yükselmiş ve buna paralel olarak 1990 yılında %80,5 olan iç borçlanma bileşik faiz oranı 1993 yılında %87,6’ya yükselmiştir.

Kamu kesimi nakit açığına bağlı 1994 yılında yıllık ortalama olarak %164,4 seviyesine yükselen iç borçlanma faiz oranının etkisiyle iç borç servisi içerisinde faiz ödemelerinin payı artmıştır. Tablo 3.21’de görüldüğü gibi, 1993 yılında %16,3 olan faiz ödemelerinin iç borç servisi içerisindeki payı 1994 yılında %21,1’e yükselmiştir.

Dolar kurunu değerlendirdiğimizde ise burada 5 Nisan Kararlarının etkisi ortaya çıkmaktadır. Çünkü 5 Nisan Kararları sonrası TL dolar karşısında değer kaybetmiştir. Tablo 3.21’de görüldüğü gibi, 1993 yılında 14.487 TL olan dolar kuru 1994 yılı sonunda 38.495 TL’ye yükselmiştir. Bunun ve ekonominin reel olarak %6,1 oranında küçülmesinin etkisiyle 1994 yılında dış ticaret açığı azalmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı artmıştır. 1993 yılında 14.083 milyon dolar olan dış ticaret açığı 1994 yılında 5.164 milyon dolara gerilemiş ve 1993 yılında %52,1 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı %77,8 düzeyine yükselmiştir. Dış ticaret açığındaki azalmaya bağlı olarak 1994 yılında cari işlemler bilançosu fazla vermiştir. 1993 yılında -6.433 milyon dolar açık veren cari işlemler bilançosu 1994 yılında 2.631 milyon dolar fazla vermiştir. 1994 yılı sonunda cari işlemler bilançosu fazla veren Türkiye’nin dış borç stoku da

azalmıştır. Tablo 3.21’de görüldüğü gibi, 1993 yılında 67.356 milyon dolar olan dış borç stoku 1994 yılı sonunda 65.601 milyon dolara gerilemiştir.

Ekonomi daralırken enflasyon da yükselmiştir. Başka bir deyişle 1994 yılında Türkiye ekonomisinde stagflasyon gerçekleşmiştir. 1994 yılında Türkiye ekonomisinde 12 aylık enflasyon tüketici fiyatlarıyla %125 ve toptan eşya fiyatlarıyla %150’yi aşmıştır (Karlık 2005, 416). Yıllık ortalama enflasyon oranları ise, Tablo 3.21’de gösterilmiştir. 1993 yılında %58,4 olan TEFE bazlı enflasyon 1994 yılında %120,7’ye yükselmiştir. TÜFE bazlı enflasyon ise 1993 yılında %66,1 iken 1994 yılında %106,3’e yükselmiştir.

1994 yılında yüksek gerçekleşen enflasyonun bir diğer olumsuz sonucu dış ticaret bilançosu üzerinde gerçekleşmiştir. Enflasyon dolayısıyla rekabetçi kur ayarlamasının etkisinin kaybolmasıyla dış ticaret açığı artmış ve 1994 yılında fazla veren cari işlemler bilançosu tekrar açık vermiştir (Bayata, 2008). Tablo 3.21’de görüldüğü gibi, 1994 yılında 5.164 milyon dolar olan dış ticaret bilançosu açığı 1995 yılında 14.072 milyon dolara yükselmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %77,8’ten %60,6’ya düşmüştür. 1994 yılında 2.631 milyon dolar fazla veren cari işlemler bilançosu da dış ticaret bilançosundaki artışı etkisiyle 1995 yılında 2.339 milyon dolar açık vermiştir.

Önemli ölçüde artan konsolide bütçe açığının finanse etmek için daha fazla borçlanmak zorunda kalan Türkiye’de iç borç stoku ve iç borçlanma faiz oranı da yükselmiştir. Artan iç borçlanma ihtiyacı ve buna bağlı olarak yükselen iç borçlanma faiz oranı iç borç servisinin de önemli ölçüde yükselmesine neden olmuştur. Tablo 3.21’de görüldüğü gibi 1995 yılında 1.361.006 olan iç borç stoku 1996 yılında 3.148.984 milyar TL’ye ve iç borçlanma faiz oranı da 1995 yılında %121,9 iken 1996 yılında %135,2’ye yükselmiştir. İç borç stokunun GSMH’ye oranı da 1995 yılında %17,3 iken 1996 yılında %2’ye yükselmiştir. Artan iç borç stoku ve yükselen iç borçlanma faiz oranının sonucu olarak 1995 yılında 1.744.208 olan iç borç servisi 1996 yılında 4.911.403 milyar TL’ye yükselmiştir.

Dolayısıyla 1990’lı yılların başında meydana gelen enflasyona dayalı iç talep artışının tekrar enflasyona yol açması sonucu oluşan istikrarsızlaştıran kısır döngü bu dönemde Türkiye’nin istikrarsızlaşarak büyümesine neden olmuştur. İç talebin artışına dayalı olarak büyüyen Türkiye ekonomisinde ithalat önemli ölçüde artmıştır. Tablo

3.21’de görüldüğü gibi, 1996 yılında ihracat 2,3 milyar dolar artarken ithalat 8,9 milyar dolar artmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı yeniden kriz öncesi seviyesine düşerek %53,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığı kriz öncesi seviyesini de aşarak 1996 yılında 20,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 1994 kararlarının başarıyla uygulanamaması sonucu Türkiye’de dış kaynak bağımlılığı da artmıştır.

Tablo 3.22’de 1991–1996 döneminde Türkiye’nin konsolide bütçe dengesine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 3.22: 1990–1996 Dönemi Konsolide Bütçe Deng. (Milyar TL veya Bin YTL)

Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Gelirler Toplamı	55.239	96.747	174.224	351.392	745.116	1.394.023	2.702.034
Vergi gelirleri	45.399	78.642	141.602	264.273	587.760	1.084.350	2.244.094
Vergi dışı gelirler	9.840	18.105	32.622	86.669	157.356	309.673	457.940
Harcamalar Toplamı	68.527 (100)	130.263 (100)	221.658 (100)	485.249 (100)	897.296 (100)	1.710.645 (100)	3.940.162 (100)
Cari har.	33.452 (48,8)	60.403 (46,3)	114.221 (51,5)	204.829 (42,2)	346.469 (38,6)	644.149 (37,7)	1.282.719 (32,5)
Personel har.	26.465	49.291	94.076	169.511	273.062	502.600	974.148
Diğer cari har.	6.987	11.112	20.145	35.318	73.407	141.549	308.571
Yatırım har.	10.055 (14,7)	17.146 (13,2)	29.239 (13,2)	53.161 (11,0)	72.788 (8,1)	91.777 (5,4)	238.085 (6,0)
Transfer har.	25.020	52.714	78.198	227.259	478.039	974.719	2.419.358
Faiz ödemeleri	13.966 (20,4)	24.073 (18,5)	40.298 (18,2)	116.470 (24,0)	298.285 (33,2)	576.115 (33,7)	1.497.401 (38,0)
KİT’lere trans.	1.265 (1,8)	12.191 (9,4)	8.145 (3,7)	25.850 (5,3)	21.029 (2,3)	45.500 (2,7)	50.200 (1,3)
Diğer Trans.	9.789 (14,3)	16.450 (12,69)	29.755 (13,4)	84.939 (17,5)	158.725 (17,7)	353.104 (20,6)	871.757 (22,1)
Harcamalar/GSMH(%)	17,3	20,5	20,1	24,3	23,1	21,8	26,3
Konsolide Bütçe Dengesi	-13.288	-33.516	-47.434	-133.857	-152.180	-316.622	-1.238.128

Bütçe dengesi/GS MH(%)	-3,3	-5,3	-4,3	-6,7	-3,9	-4,0	-8,3
Nakit dengesi	-13.688	-33.426	-59.439	-126.103	151.925	-294.495	-1.267.734

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Tablo 3.22'ye baktığımızda, 1990 yılında 33.452 milyar TL olan cari harcamalar 1993 yılında 114.221 milyar TL'ye ve 1990 yılında 25.020 milyar TL olan transfer harcamaları ise 78.198 milyar TL'ye yükselmiştir. 1993 yılında 78.198 milyar TL olan transfer harcamalarının 40.298 milyar TL'sini ise faiz ödemeleri oluşturmaktaydı. Bunun sonucunda, 1990–1993 döneminde konsolide bütçe açığı 13.288 milyar TL'den 133.857 milyar TL'ye ve konsolide bütçe açığının GSMH'ye oranı %3,3'ten %6,7'ye yükselmiştir. Konsolide bütçe açığındaki artışa paralel olarak nakit dengesi açığı da artmıştır. Tablo 3.22'ye göre, 1990–1993 döneminde nakit dengesi açığı 13.688 milyar TL'den 126.103 milyar TL'ye yükselmiştir. 1993 yılında kamu açığının artmasına paralel olarak iç borç stoku ve iç borçlanma faiz oranı da artmıştır.

Ek vergi alınması ve kamu harcamalarının kısılması gibi önlemler sonucu konsolide bütçe açığının GSMH'ye oranı azalmıştır. Tablo 3.22'de görüldüğü gibi, 1993 yılında %6,7 olan konsolide bütçe açığının GSMH'ye oranı 1994 yılı sonunda %3,9'a düşmüştür

Enflasyonun kontrol altına alınamaması, belirlenen hedefler doğrultusunda alınan kararların ilerleyen yıllarda başarıyla sonuçlanmasını engellemiştir. Enflasyonun artmasıyla yeni KİT zamlarına ihtiyaç duyulmuş ve cari harcamaları öngörülen sınırlar içerisinde tutma olanağı azalmıştır. Enflasyonun artmasıyla genel anlamda harcamaların sınırlandırılması hedefinden sapılmış ve konsolide bütçe açığı artmaya devam etmiştir (Bayata, 2008) Tablo 3.22'de görüldüğü gibi, 1993 yılında 152.180 milyar TL olan konsolide bütçe açığı 1995 yılında iki katlık bir artışla 316.622 milyar TL'ye ulaşmıştır. Konsolide bütçe açığının kontrol altında tutulma hedefinin tersine açığın artmasında enflasyondan etkilenen harcama türleri olan cari harcamalar ve transfer harcamalarının önemli ölçüde artmasının etkisi büyüktür. Yine Tablo 3.22'de görüldüğü gibi, 1994 yılında 346.469 milyar TL olan cari harcamalar 1995 yılında 644.149 milyar TL'ye yükselmiştir. Transfer harcamaları da aynı şekilde yaklaşık iki kat artarak 478.039 milyar TL'den 974.719 milyar TL'ye yükselmiştir.

Konsolide bütçe açığındaki artışa paralel olarak iç borç stoku da önemli ölçüde artmıştır. 1994 yılında 799.309 milyar TL olan iç borç stoku 1995 yılında 1.361.006

milyar TL'ye yükselmiştir. Hem iç borç stokunun önemli tutarlarda artmaya devam etmesi hem de 1994 yılında gerçekleşen yüksek enflasyonun 1995 yılı için enflasyon beklentilerini arttırması sonucu iç borçlanma faizleri azalmasına karşın üç haneli rakamda kalmaya devam etmiştir. İç borçlanma faiz oranı azalmasına karşın %121,9 gibi yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir.

1996 yılına gelindiğinde ise, 1995 yılında devam eden yüksek enflasyon ve yüksek faiz oranlarının etkisiyle kamu harcamaları ve kamu kesimi konsolide bütçe açığı artmaya devam etmiştir. Tablo 3.22'de görüldüğü gibi, 1996 yılında cari harcamalar iki katlık bir artışla 1.282.719 milyar TL'ye ve transfer harcamaları da iki kattan daha fazla bir artışla 2.419.358 milyar TL'ye yükselmiştir. Kamu harcamalarında kontrolsüz bir biçimde artış meydana gelmesi sonucu harcamaların GSMH içerisindeki payı da artmıştır. 1995 yılında %21,8 olan harcamaların GSMH içindeki payı 1996 yılında %26,3'e yükselmiştir.

5 Nisan Kararları sonrası alınan önlemlerin uygulanmasındaki başarısızlık sonucu önlenemeyen yüksek enflasyon ve kontrolsüzce artan kamu harcamaları konsolide bütçe açığının da artmasına yol açmıştır. Tablo 3.22'de görüldüğü gibi, 1995 yılında 316.622 milyar TL olan konsolide bütçe açığı 1996 yılında yaklaşık 4 kat artarak 1.238.128 milyar TL'ye yükselmiştir. Buna paralel olarak konsolide bütçe açığının GSMH içerisindeki payı 1995 yılında %4 iken 1996 yılında %8,3'e yükselmiştir. Önemli ölçüde artan konsolide bütçe açığının finanse etmek için daha fazla borçlanmak zorunda kalan Türkiye' de iç borç stoku ve iç borçlanma faiz oranı da yükselmiştir. Artan iç borçlanma ihtiyacı ve buna bağlı olarak yükselen iç borçlanma faiz oranı iç borç servisinin de önemli ölçüde yükselmesine neden olmuştur. Tablo 3.21'de görüldüğü gibi 1995 yılında 1.361.006 olan iç borç stoku 1996 yılında 3.148.984 milyar TL'ye ve iç borçlanma faiz oranı da 1995 yılında %121,9 iken 1996 yılında %135,2'ye yükselmiştir. İç borç stokunun GSMH' ya oranı da 1995 yılında %17,3 iken 1996 yılında %2'ye yükselmiştir. Artan iç borç stoku ve yükselen iç borçlanma faiz oranının sonucu olarak 1995 yılında 1.744.208 olan iç borç servisi 1996 yılında 4.911.403 milyar TL'ye yükselmiştir.

Dolayısıyla 1990'lı yılların basında meydana gelen enflasyona dayalı iç talep artışının tekrar enflasyona yol açması sonucu oluşan istikrarsızlaştıran kısır döngü bu dönemde Türkiye'nin istikrarsızlaşarak büyümesine neden olmuştur. Dolayısıyla

Türkiye bu dönemde daha önce ifade ettiğimiz gibi enflasyon-toplam talep-enflasyon kısır döngüsü içerisinde üretim kapasitesi artmadan büyümüştür. Bu büyüme trendi 1996 yılında da sürmüştür ve reel GSMH %7,6 oranında artmıştır. İç talebin artmasına dayalı olarak büyüyen Türkiye ekonomisinde ithalat önemli ölçüde artmıştır.

Tablo 3.23’de 1990-1996 döneminde Türkiye’nin konsolide bütçe açığının finansmanına ilişkin gelişmeler gösterilmiştir.

Tablo 3.23: 1990–1996 Dönemi Konsolide Bütçe Açığı Finansmanı (Milyar TL veya Bin YTL)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
FİNANSMAN	13.688	33.426	59.439	126.103	151.925	294.495	1.267.734
Net Dış Borçlanma	41	1.921	4.038	21.062	-67.174	-79.560	-134.410
Kullanım	4.834	9.891	18.835	45.168	34.122	131.110	253.296
Devirli Krediler	655	998	883	972	9.908	28.314	24.390
Ödenen	-5.448	-8.968	-15.680	-25.078	-111.204	-238.984	-412.097
Net İç Borçlanma	9.874	15.068	39.386	52.376	173.878	282.875	1.066.229
Net Kısa Vadeli Avans	331	10.719	17.394	53.010	51.857	94.723	228.954
Diğer	3.442	5.718	-1.380	-345	-6.635	-3.544	106.961
Faiz Dışı Denge	678	-9.443	-7.136	-17.387	146.105	259.493	259.273

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Tablo 3.23’e göre, 1992 yılında 7.136 milyar TL açık veren faiz dışı konsolide bütçe dengesi, 1994 programı çerçevesinde alınan önlemler sonucu 1994 yılı sonunda 146.105 milyar TL fazla vermiştir. 1994 yılı sonunda 151.925 milyar TL açık veren nakit dengesini büyük ölçüde kapatabilen bir faiz dışı fazla verilmesine karşın, vadesi gelen dış borçların ödenmesi için iç borçlanmaya devam edilmiştir. Tablo 3.23’de görüldüğü gibi, 1994 yılında 34.122 milyar TL dış borç kullanılırken, 111.204 milyar TL dış borç ödemesi yapılmıştır. Dolayısıyla 1994 yılında net olarak 67.174 milyar TL tutarında dış borç ödemesi yapılmış ve bu ödemeler iç borçlanma ile karşılanmıştır. Böylece 1994 yılında Türkiye ekonomisi yoğun bir iç borç bakışı altında kalmıştır.

Anlaşıldığı üzere, dış ekonomik istikrar iç ekonomik istikrar ile yakından ilgilidir. İç ekonomik istikrarsızlığa bağlı olarak artan kamu kesimi açıklarının finansmanı için yüksek faiz oranlarıyla iç borçlanmaya başvurulması kısa süreli yabancı sermayenin ülkeye girişini hızlandırmakta, ulusal paranın aşırı değerlenmesine yol açmakta ve ülkenin rekabet gücünü zayıflatarak dış ticaret açıklarının artmasına neden

olmaktadır (Bayata, 2008). Dış ticaret açıklarının artması ülkenin dış borç ödeme kapasitesinin ve dış borç ödeme gücünün orta ve uzun vadede zayıflamasına neden olmaktadır.

1991-1996 döneminde Türkiye'nin dış borçlarının sürdürülebilirliği, Tablo 3.24'de gösterilmiştir.

Tablo 3.24: 1991–1996 Dönemi Dış Borçluluk Göstergeleri (%)

Yıllar	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Toplam Dış Borç/GSMH	33,6	35	37,4	48,2	41,9	43,4
Dış Borç Servisi/GSMH	5,01	5,10	4,4	6,9	5,7	5,3
Toplam Dış Borç/İhracat	371,4	377,8	438,9	362,3	338,6	344,9
Dış Borç Servisi/İhracat	55,3	54,9	51,3	51,7	46,08	42,75
Faiz Servisi/İhracat	25	21,6	23	21,3	19,6	18,1
Toplam Dış Borç Servisi/Toplam Döviz Gelirleri	29,1	29,8	27	30,4	28,7	
Uluslararası Rezervler/Toplam Dış Borçlar	24,2	27,4	26,3	25,1	31,8	31,3
Toplam Döviz Gelirleri/İthalat	92	94	76	112	91	
İhracat/İthalat	64,6	64,3	52,1	77,8	60,6	53,2
Cari İşlemler Dengesi/GSMH	0,17	-0,62	-3,60	2	-1,38	-1,33
Dış Ticaret Den/İhracat	-54	-55	-91	-23	-58	
Cari İşlemler Den/İhracat	2	-7	-41	14	0	

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Evgin, T. (1996) "Dış Borçlarımız", Hazine Dergisi, s. 4, ss. 87.

- **Toplam Dış Borç / GSMH Oranı:** 1991- 1993 yılları arasında %50'nin altında değerler alması olumlu bir gelişmedir. Ancak 1994 yılında yaklaşık olarak % 50'ye yükselmesi ülkenin kredi değerliliğinin düştüğünü göstermektedir. Nitekim 1994 yılında Standart and Poor's ve Moody's gibi uluslar arası kredi derecelendirme kuruluşları da Türkiye'nin kredi notunu düşürmüştür. Bu gelişmeler 1994 yılı başında döviz krizinin yaşanmasına neden olmuştur.

Böylece 5 Nisan 1994'te ekonomide oluşan dengesizliklerin giderilmesi amacıyla yeni istikrar tedbirleri alınmıştır. Bu süreçte aynı gün % 13.6 oranında bir devalüasyon yapılmış bu gelişmeyi 18 Martta yapılan % 11'lik devalüasyon takip etmiştir. Alınan bu kararlar sonucunda üretim ve iç talepteki düşüşle birlikte TL' nin efektif kurunda meydana gelen % 30'luk düşme sonucunda ithalat 30 milyar dolardan 22.6 milyar dolara gerilerken ihracatın 15.7 milyar dolardan 18.3 milyar dolara yükselmesi sonucunda cari işlemler dengesinde 2.6 milyar dolarlık bir fazlalık oluşmuş ve bu gelişmeler dış borç ödemelerinde aksaklık yaratmamıştır (Altın, 2003).

- **Toplam Dış Borç / İhracat Oranı:** 1991 yılında %369,4 olan bu oran, 1993 yılında %431,4'e yükselmiş, ardından düşüş göstererek 1996 yılında %342,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde bu oranın ortalama değeri ise %368,1 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye dış borç ödeme kapasitesi açısından çok borçlu bir ülke konumundadır.
- **Toplam Dış Borç Servisi / İhracat Oranı:** 1991 yılında %55 olan bu oran izleyen yıllarda dalgalı bir gelişme göstererek 1996 yılında %49 olarak gerçekleşmiş; fakat kritik esik olan %30'un üzerinde kalmaya devam etmiştir. Dolayısıyla bu oran da Türkiye'nin bu dönemde dış borç ödeme kapasitesinin sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır.
- **Toplam Dış Borç Servisi / Toplam Döviz Gelirleri Oranı:** Nitekim 1991 yılında %29,1 olan bu oran dönem içinde dalgalı bir seyir göstererek 1994 yılında % 30,4 seviyesine yükselmiştir.
- **Faiz Servisi / İhracat Oranı:** 1991 yılında %25 olan bu oran izleyen 3 yılda dalgalı bir seyir göstermiş, 1995 ve 1996 yıllarında ise düşüş eğilimine girerek sırasıyla %19,6 ve %18,1 olarak gerçekleşmiştir. 1995 ve 1996 yıllarında bu oranın kritik esik olan %20'nin altına inmesi olumlu bir gelişme olmasına rağmen, bu oranın ortalama değeri %21,4 olarak gerçekleşerek kritik esik olan %20'nin üzerinde kalmıştır. Dolayısıyla bu oran da Türkiye'nin dış borç ödeme kapasitesinde belirgin bir iyileşme gerçekleşmediğini göstermektedir.
- **Uluslararası Rezerv / Dış Borç Stoku Oranı:** 1991 yılında 524,2 olan bu oran izleyen yıllarda dalgalı bir seyir göstermesine karşın, 1996 yılında %31,3 seviyesine yükselmiştir. Dolayısıyla uluslararası rezervler artırılarak dış borç

ödeme kapasitesi bu dönemde güçlendirilerek, dışsal şokların ve dış kaynak bağımlılığının doğurabileceği kırılganlıklara karşı dış borç ödeme güçlüğü riski azaltılmaya çalışılmıştır.

- **Cari İşlemler Dengesi / GSMH Oranı:** Tablo 3.21’de görüldüğü gibi, 1991 yılında 250 milyon dolar fazla veren cari işlemler dengesi 1992 ve 1993 yıllarında sırasıyla 974 milyon dolar ve 6.433 milyon dolar açık vermiştir. 1994 yılında gerçekleşen döviz krizini takiben TL’nin art arda devalüe edilmesi cari işlemler dengesinin geçici olarak 2.631 milyon dolar fazla vermesine neden olmuştur. 1995 ve 1996 yıllarında ise cari işlemler dengesi tekrar bozulmaya başlayarak sırasıyla 2.339 milyon dolar ve 2.437 milyon dolar açık vermiştir. Buna paralel olarak cari işlemler dengesinin GSMH’ ya oranı 1991 ve 1994 yılları hariç negatif değerler almıştır. 1991 yılında bu oran 0,17 iken, 1996 yılında -%1,33 seviyesinde gerçekleşmiştir.
- **İhracat / İthalat Oranı:** 1991 ve 1992 yıllarında %64 seviyesinde olan bu oran, 1993 yılında %52 seviyesine düşmüştür. 1993 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranının düşmesi, yani ekonominin dış kaynak ihtiyacının artması, sabit kur sistemini uygulayan Türkiye’nin iç ekonomik istikrarı sağlayamaması sonucu yüksek seyreden enflasyonun TL’nin aşırı değerlenmesine yol açması ve böylece ithalatın aşırı biçimde artması ile açıklanabilir. İhracatın ithalatı karşılama oranının düşmesi ve dış ticaret açığının önemli ölçüde artması sabit kur sisteminde TL’nin devalüasyonu beklentisinin doğurduğu spekülasyon baskıları şiddetlendirmiştir. Bunun sonucunda ise 1994 yılında Türkiye ağır bir döviz krizi yaşamıştır. Kriz sonrası yapılan TL devalüasyonlarının etkisiyle bu oran 1994 yılında geçici olarak tekrar yükselmiş ve %77,8 olarak gerçekleşmiştir. 1995 ve 1996 yıllarında ise bu oran tekrar düşüş trendine girerek sırasıyla %60,6 ve %53,2 olarak gerçekleşmiştir (Bayata, 2008)
- **Dış Ticaret Dengesi / İhracat Oranı:** 1991 yılında -%54 olan bu oran 1992 yılında 1 puan düşerek -%55 olmuştur. Kriz öncesi yıl olan ve ekonominin dış kaynak ihtiyacının arttığı 1993 yılında ise bu oran önemli oranda düşerek - %91 olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılında meydana gelen ekonomik krizi takiben

TL'nin devalüasyonu sonucu bu oran geçici olarak -%23 seviyesine yükselse de 1995 yılında tekrar düşerek -%58 olarak gerçekleşmiştir.

- **Cari İşlemler Dengesi / İhracat Oranı:** 1991 yılında %2 olan bu oran 1992 yılında -%7'ye gerilemiş, kriz öncesi yıl olan 1993 yılında önemli oranda düşerek -%41 seviyesinde gerçekleşmiştir. 1994 yılında ise, TL'nin devalüasyonunun da etkisiyle geçici olarak %14 seviyesine yükselen oran, 1995 yılına gelindiğinde tekrar düşerek %0 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, ekonominin dış kaynak ihtiyacında belirgin bir azalma gerçekleştirilemediğini ortaya çıkmaktadır.

3.3.2.2. 1997–2002 Dönemi

1997 yılında meydana gelen Asya ve 1998 yılında yaşanan Rusya Krizi, Türkiye üzerine ilk aşamada doğrudan bir etki meydana getirmemiş, sonradan bütün yükselen ekonomiler için bir kriz haline dönüşmüştür. Bunun sonucunda da Türkiye'den sermaye çıkışı meydana gelmiştir (Eğilmez, 2009). Gerçekten de, 1998 yılının ortalarında başlayan Rusya Krizi, sermaye çıkışını hızlandırmış; dış borçlanma, iç borçlanma ile ikame edilmeye başlanmıştır. Yine, 1999 yılında yurt dışında başlayan Brezilya Krizi, yurt içinde ise 17 Ağustos depremi sonrası iç borçlanmada reel faizler ve borç/GSMH oranında artış meydana gelmiştir. Bu tablo ile birlikte 1999 yılı Haziran ayında IMF ile yapılan görüşmelerde “Yakın İzleme Anlaşmasının” programa bağlı ve mali destekli bir stand-by anlaşmasına dönüştürülmesi benimsenmiş ve 2000- 2002 yılını kapsayacak şekilde makro ekonomik politikanın çerçevesi belirlenmiştir (Bayraktar, 2010). 9 Aralık İstikrar Kararları ile ortaya konulan 2000-Enflasyonu Düşürme Programı, temelde üç ana başlık üzerine inşa edilmiştir (Yeldan, 2001):

- Kamu kesimi maliye reformu,
- Döviz kuru nominal çapasına dayalı para programı
- Sosyal güvenlik, özelleştirme ve tarım kesimine yönelik yapısal önlemler.

Dolayısıyla bu program ile enflasyonun temel kaynağının kamu kesimi açıkları olduğu kabul edilmiş ve bu açıkların kapatılması için önlem alınmıştır. Bunu gerçekleştirmek amacıyla bir yandan kamu harcamalarının kısılmasına, diğer yandan vergi gelirlerinin arttırılmasına yönelik tedbirler alınmıştır. İlaveten IMF ve Dünya Bankası'ndan sağlanacak uzun vadeli düşük faizli krediler yardımıyla yüksek reel faizli

ve kısa vadeli iç borçlanmanın azaltılması ve bu doğrultuda 7,5 milyar dolar faiz dışı bütçe fazlası verilmesi hedeflenmiştir (Bayraktar, 2010).

2000 yılının son aylarında bankacılık kesiminde istikrarsızlıklar başladı. Merkez Bankası'nın uyguladığı para-kur politikası karşısında yeniden yapılanmaya gidemeyen bankalar sistemin dışına çıkarıldılar. Bu gelişme ile Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nun (TMSF) denetimi ve yönetimine giren banka sayısı Ekim 2000'de 10'a yükseldi (Tokgöz 2007). Bankacılık sistemindeki kırılganlık ve bankaların kötü yönetilmesi özellikle Kasım 2000'de medyanın gündemine taşınınca mali piyasalarda korku ve panik meydana geldi. Sistemin kırılganlığından olumsuz etkilenmek istemeyen bankalar açık pozisyonlarını kapatmak için yoğun bir şekilde döviz toplamaya girişti. Bu gelişme döviz kuru üzerinde devalüasyon baskısını arttırarak yabancı tasarrufluların da kaçışını hızlandırmıştır (Bayata, 2008).

Biriken sorunlar ve hatalı uygulamalar 19-22 Şubat 2001 tarihlerinde, bu kez şiddetli finansal krizin ortaya çıkmasına yol açmış, durumun giderek kontrolden çıkması neticesinde uygulanan politikaya devam edileceği ancak dalgalı kur rejimine geçildiği ilan edilmiştir (Kat, 2008). Bu nedenle mali piyasalara ve döviz piyasalarına güven ve istikrar kazandırmaya yönelik IMF'nin mali desteği kaçınılmaz olmuştur. Krizden çıkış için çözüm yolları arayan hükümet, IMF'nin desteğinde güçlü bir ekonomik reform programı hazırlayıp dış kaynak sağlamak amacıyla Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Dr. Kemal Derviş' in ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak göreve başlamasını kararlaştırdı. 2 Mart 2001'de göreve başlayan Kemal Derviş, hala ana hatlarıyla devam etmekte olan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nı hazırladı (Bayata, 2008).

Programın ana hatları ekonomiye istikrar kazandırmak, enflasyonu tek haneli rakamlara indirmek, gelir dağılımında sosyal adaleti sağlamak ve sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirmek olarak sıralanabilir. Bu amaçların gerçekleştirilmesine yönelik olarak programda belirlenen beş ayrı hedef şunlardır (Tokgöz 2007):

- Sabit döviz kuru rejiminin terk edilmesiyle ortaya çıkan güvensizlik ortamının ve istikrarsızlığın süratle giderilmesi,
- İktisadi etkinliği ve kamu kesiminde mali disiplin sağlayacak yapısal reformları gerçekleştirmek,
- Makroekonomik politikaları enflasyonla mücadelede etkin bir şekilde kullanmak,

- Sürdürülebilir büyüme ortamını yaratmak,
- Kişiler ve bölgeler arasındaki gelir dağılımı dengesizliklerini gidermek,

Hazırlanan bu program 15 Mayıs 2001 tarihi itibarıyla IMF tarafından onaylanmıştır (Bayraktar, 2010).

Yukarıda uygulanan politikaları ve yaşanan ekonomik ve siyasal istikrarsızlıkları anlatılan bu dönem Türkiye ekonomisi açısından dış kaynak ihtiyacının arttığı bir dönem olmuştur.

3.3.2.2.1. Dış Borç Stokundaki Gelişmeler

1997–2002 döneminde Türkiye'nin dış borç stokundaki gelişmeler Tablo 3.25'de gösterilmiştir. Bu dönemde dış borç stokundaki artış hızı ortalama % 8,8 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.25: 1997–2002 Dönemi Dış Borç Stokundaki Gelişmeler (Milyon Dolar)

YILLAR	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Toplam Dış Borç Stoku	84.235	96.264	103.126	118.503	113.593	130.092
Toplam Dış Borç Stoku Artış Hızı (%)	6,1	14,3	7,1	14,9	-4,1	14,5

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Tablo 3.25'de görüldüğü gibi 1997 yılında 84.235 milyon dolar olan toplam dış borç stoku 1998 yılında %14,3'lük artışla 96.264 milyon dolara, 1999 yılında %7,1'lik artışla 103.126 milyon dolara ve 2000 yılında %14,9'luk artışla 118.503 milyon dolara yükselmiştir. 2001 yılında ise dış borç stoku %4,1 oranında azalarak 113.593 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılında dış borç stokunda meydana gelen azalmanın nedeni olarak ekonomik kriz yasayan Türkiye ekonomisinin dış finansman olanaklarının azalması gösterilebilir.

Ayrıca Şubat 2001 krizi sürecinde özel sektör ve özellikle kamu bankaları açık pozisyonlarını kapatmak ve kriz sonucu meydana gelebilecek devalüasyondan zarar görmemek için döviz cinsinden borçlarını ödemeye başlamıştır. Bu da 2001 yılında dış borç stokunda meydana gelen azalmanın bir diğer nedenidir. Çünkü kriz öncesi yıllarda TL'nin aşırı değerlenmesi özel sektörü ve özellikle bankacılık kesiminin dış borçlanmasını teşvik edici yönde etkilemiş ve açık pozisyonlarını arttırmıştır. 2002 yılında ise yeniden artış sürecine giren dış borç stoku %14,5'lik artışla 130.092 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

3.3.2.2.2. Dış Borç Stokunun Vade Yapısı

Dış borç stokunun vade yapısı incelendiğinde bu dönemde orta ve uzun vadeli dış borçlarda hızlı bir artış meydana geldiği göze çarpmaktadır. Bu dönemde dış borç stokunun vade yapısında meydana gelen gelişmeler Tablo 3.26’da gösterilmiştir.

Tablo 3.26: 1997–2002 Dönemi Dış Borç Stokunun Vade Yapısı (Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam Dış Borç Stoku	Orta-Uzun Vadeli Dış Borçlar	Kısa Vadeli Dış Borçlar	Kısa Vadeli Borçların Toplam İçindeki Payı(%)	Orta-Uzun Vadeli Borçların Toplam İçindeki Payı(%)
1997	84.235	66.544	17.691	21,1	78,9
1998	96.264	75.490	20.774	21,6	78,4
1999	103.126	80.205	22.921	22,3	77,7
2000	118.503	90.202	28.301	23,9	76,1
2001	113.593	97.190	16.403	14,5	85,5
2002	130.092	113.668	16.424	12,7	87,3

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Tablo 3.26’ da görüldüğü gibi, 1997 yılında 66.544 milyon dolar olan orta ve uzun vadeli dış borçlar artış trendine girerek 1998 yılında 75.490 milyon dolar, 1999 yılında 80.205 milyon dolar, 2000 yılında 90.202 milyon dolar, 2001 yılında 97.190 milyon dolar ve 2002 yılında 113.668 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Orta ve uzun vadeli dış borçlar özellikle 2000 yılından sonra önemli ölçüde artış göstermiş ve 1997 yılında %78,9 olan orta ve uzun vadeli dış borçların toplam içerisindeki payı 2001 yılında %85,5 ve 2002 yılında %87,3 olarak gerçekleşmiştir.

Kısa vadeli dış borçlardaki gelişmeler incelendiğinde ise, kriz öncesi yıllarda beklenildiği gibi, kısa vadeli dış borçların arttığı, kriz sonrası yıllarda ise kısa vadeli dış borçların azalma eğilimine girdiği görülmektedir. Tablo 3.26’da görüldüğü gibi 1997 yılında 17.691 milyon dolar olan kısa vadeli dış borçlar artarak 2000 yılında 28.301 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Kriz öncesi dönem olan 1997–2000 döneminde kısa vadeli dış borçlardaki artış, sabit kur çerçevesinde dezenflasyon politikasını uygulayan Türkiye’nin enflasyonu kontrol altında tutamaması sonucu aşırı değerli hale gelen TL’nin bir taraftan dış ticaret açığını arttırması ve diğer taraftan kısa vadeli spekülasyon sermayeyi özel sektörün ve özellikle bankacılık kesiminin dış borçlanması kanalıyla Türkiye’ye kısa vadeli finansal yatırım araçlarına yatırım yapmaya

yöneltmesi ile açıklanabilir.

Kriz yıllarında ise özel kesimin ve özellikle bankacılık kesiminin TL'nin devalüasyonu beklentisi içerisinde açık pozisyonlarını kapatmak amacıyla kısa vadeli döviz cinsinde yükümlülüklerini kapatmak amacıyla kısa vadeli dış borçlarını ödemesi ve yeni döviz cinsinden dış borç kullanmaması sonucu 2001 ve 2002 yıllarında kısa vadeli dış borçlar azalma göstermiştir. Kısa vadeli dış borçlar 2001 yılında 16.403 milyon dolar ve 2002 yılında 16.424 milyon dolar seviyelerine kadar gerilemiştir. Bunun sonucunda 1997 yılında %21,1 olan kısa vadeli dış borçların toplam içindeki payı 2002 yılında %12,7 seviyesine kadar düşmüştür.

3.3.2.2.3. Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Dağılımı

1997-2002 döneminde dış borç stokunun borçlulara göre dağılımı Tablo 3.27'de gösterilmiştir.

Tablo 3.27: 1997–2002 Döneminde Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Yıllar	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Kısa Vadeli	17.691	20.774	22.921	28.301	16.403	16.424
Kamu	54	0	0	1000	0	0
Merkez Bankası	889	905	686	653	752	1.655
Özel sektör	16.748	19.869	22.235	26.648	15.651	14.769
Bankalar	8.503	11.159	13.172	16.900	7.997	14.769
Diğer Sektörler	8.245	8.710	9.063	9.748	7.654	8.425
Orta-Uzun Vadeli	66.544	75.490	80.205	90.202	97.190	113.668
Kamu	38.864	39.737	42.526	47.621	46.110	63.618
Merkez Bankası	10.868	12.073	10.312	13.429	23.591	20.340
Özel Sektör	16.812	23.680	27.367	29.153	27.488	29.711
Toplam	84.235	96.264	103.126	118.503	113.593	130.092
Kamu	38.918	39.737	42.526	48.621	46.110	63.618
% pay	46,2	41,2	41,2	41	40,5	48,9
Merkez Bankası	11.757	12.978	10.998	14.082	24.343	21.995
% pay	13,9	13,4	10,6	11,8	21,4	16,9
Özel Sektör	33.560	43.549	49.602	55.801	43.139	44.480
% pay	39,8	45,4	48,2	47,2	38,1	34,2

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Tablo 3.27’de görüldüğü gibi, özel sektörün kısa vadeli dış borçları 1997 yılında 16.748 milyon dolar iken ilerleyen yıllarda giderek artmış ve 2000 yılında 26.648 milyon dolara ulaşmıştır. Özel sektörün kısa vadeli dış borçlarındaki artışın nedeni ise kriz öncesi dönemde sabit kur sisteminde enflasyonun kontrol altına alınamaması sonucu aşırı değerli hale gelen TL’nin ve yurtdışındaki yüksek faizlerin etkisiyle bankaların dış borçlanma olanaklarını artması olmuştur. Kriz öncesi yıllarda bankaların kısa vadeli dış borçlarının iki kat artmış olduğu dikkat çekmektedir. 1997 yılında 8.503 milyon dolar olan bankaların kısa vadeli dış borçları 2000 yılında 16.900 milyon dolara ulaşmıştır. Bu dönemde dış borçlardaki artışın temel kaynağı olan orta ve uzun vadeli dış borçların borçlulara göre dağılımı incelendiğinde, sadece özel sektörün değil, aynı zamanda kamunun ve merkez bankasının dış borçlarında da artış gerçekleştiği görülmektedir.

Bu dönemde orta ve uzun vadeli dış borçlar yaklaşık 47 milyar dolar artmış, bunun 25 milyar doları kamunun dış borçlanmasından kaynaklanmıştır. Bu dönemde özel sektörün orta ve uzun vadeli dış borçlarındaki artış ise 12,8 milyar dolar olmuştur. Merkez bankası ise bu dönemde 10,5 milyar dolarlık orta ve uzun vadeli dış borç almıştır. Sonuç olarak bu dönemde özellikle kamu sektörü orta ve uzun vadeli dış borçların artmasının temel nedeni olmuştur.

Toplam dış borçların borçlulara göre dağılımı incelendiğinde ise, özel sektör dış borçlarının toplam dış borçlar içerisindeki payının kriz öncesi yıllarda giderek arttığı görülmektedir. Özel sektör dış borçlarının toplam dış borçlar içerisindeki payı 1997 yılında %39,8 iken 2000 yılında %47’ye yükselmiştir. 2000 yılı sonrasında bu oran giderek azalmış 2001 yılında %38,1 ve 2002 yılında %34,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde Merkez Bankası’nın dış borçlarının toplam dış borçlar içerisindeki payı 1997 yılında %13,9 iken 2002 yılında %16,9’a yükselmiştir. Kamunun dış borçlarının toplam dış borçlar içerisindeki payı ise 1997–2001 yıllarında azalmış, 2002 yılında ise artmıştır. Tablo 3.27’de görüldüğü gibi 1997 yılında %46,2 olan kamunun dış borçlarının toplam dış borçlar içerisindeki payı 2001 yılında %40,5 olarak gerçekleşmiş, 2002 yılında ise %48,9’a ulaşmıştır.

3.3.2.2.4. Dış Borç Stokunun Alacaklılara Göre Dağılımı

Kısa vadeli kredilerin alacaklılara göre dağılımındaki gelişmeler Tablo 3.28’de gösterilmiştir.

Tablo 3.28: 1997–2002 Döneminde Dış Borç Stokunun Alacaklılara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Yıllar	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Kısa Vadeli	17.691	20.774	22.921	28.301	16.403	16.424
Ticari Banka Kredileri	8.160	9.935	11.540	17.306	7.775	5.187
% pay	46,1	47,8	50,3	61,1	47,3	31,5
Özel Kesim Kredileri	9.531	10.839	11.381	10.995	8.628	11.237
% pay	53,9	52,2	49,7	38,9	52,7	68,5
Orta-Uzun Vadeli	66.544	75.490	80.205	90.202	97.190	113.668
İkili Anlaşmalar	8.940	9.675	9.115	8.668	8.524	9.253
% pay	13,4	12,8	11,3	9,6	8,7	8,1
Çok Uluslu Kuruluşlar	8.054	7.972	7.785	11.411	22.005	30.757
% pay	12,1	10,5	9,7	12,6	22,6	27,05
Özel Kreditorler	49.549	57.843	63.305	70.124	66.660	73.658
% pay	74,5	76,7	79	77,8	68,7	64,85

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Bu dönemde ticari bankalardan alınan kısa vadeli dış borçlar kriz öncesi yılları içeren 1997–2000 döneminde yaklaşık iki kat artmış ve 1997 yılında %46,1 olan ticari bankalardan alınan kısa vadeli kredilerin toplam dış borçlar içerisindeki payı 2000 yılında %61,1’e yükselmiştir. Kriz sonrası dönemde ise ticari bankalardan sağlanan kısa vadeli kredilerin toplam krediler içerisindeki payı azalarak 2001 yılında %47,3’e ve 2002 yılında %31,5’e gerilemiştir. Bu dönemde bankacılık dışı diğer özel sektörlerden sağlanan dış krediler ise kriz yılı olan 2001 yılı hariç artış göstermiştir. 1997 yılında 9.531 milyon dolar olan özel sektör kaynaklı kısa vadeli dış krediler 2002 yılında 11.237 milyon dolara ulaşmıştır. Özel sektörden sağlanan kısa vadeli dış kredilerin toplam dış borçlar içerisindeki payı ise 1997 yılında %53,9 iken 2002 yılında %68,5’e yükselmiştir.

Orta ve uzun vadeli dış borçların alacaklılara göre dağılımı Tablo 3.28’de incelendiğinde, özel kreditorlerden sağlanan dış kredilerin 2001 yılı hariç artış gösterdiği görülmektedir. Fakat özel kreditorlerden sağlanan dış kredilerin toplam dış krediler içerisindeki payı 2000 yılından sonra azalmıştır. 1997 yılında %74,5 olan özel kreditorlerden sağlanan dış kredilerin toplam dış borçlar içerisindeki payı 1998 yılında %76,7, 1999 yılında %79, 2000 yılında %77,8 olarak gerçekleşmiş, 2000 yılı sonrasında ise azalarak 2001 yılında %68,7 ve 2002 yılında %64,85 olarak gerçekleşmiştir. Yine de orta ve uzun vadeli dış borçlar içerisinde %64,85’lik payla özel kreditorlerin ağırlığı dikkati çekmektedir.

Öte yandan ikili anlaşmalar yoluyla yani yabancı devletlerden sağlanan dış kredilerde çok sınırlı düzeyde artış yaşanmış ve buna paralel olarak ikili anlaşmalar yoluyla sağlanan orta ve uzun vadeli dış kredilerin toplam orta ve uzun vadeli dış borçlar içerisindeki payı azalarak %13,4’ten %8,1’e gerilemiştir. Bu dönemde dikkati çeken bir diğer gelişme, 1997–2000 döneminde dalgalı bir seyir gösteren çok uluslu kuruluşlardan alınan orta ve uzun vadeli dış kredilerin, kriz yılı olan 2001 ve sonrasında belirgin bir artış göstermesidir. 1997 yılında 8.054 milyon dolar olan bu krediler 1998 yılında 7.972 milyon dolar, 1999 yılında 7.785 milyon dolar ve 2000 yılında 11.411 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Kriz ile birlikte döviz sıkıntısı yasayan Türkiye döviz talebi karşılamak ve piyasalara güven vermek amacıyla IMF ile Stand-By Anlaşması yapmış ve bunun karşılığında IMF’den kredi sağlamıştır. Bunun etkisiyle 2001 yılında çok uluslu kuruluşlardan sağlanan orta ve uzun vadeli dış krediler 2000 yılına göre iki kat artarak 22.005 milyon dolara ve 2002 yılında 30.757 milyon dolara ulaşmıştır. Buna paralel olarak çok uluslu kuruluşlardan sağlanan orta ve uzun vadeli dış kredilerin toplam dış borçlar içerisindeki payı da 2000 yılı sonrasında artmış, 2001 yılında %22,6 ve 2002 yılında %27,05 olarak gerçekleşmiştir.

3.3.2.2.5. Temel Sürdürülebilirlik Göstergelerindeki Gelişmeler

1997–2002 döneminde Türkiye’nin iç ve dış makroekonomik göstergelerindeki gelişmeler Tablo 3.29’da gösterilmiştir.

Tablo 3.29: 1997–2002 Dönemi İç ve Dış Makroekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler

Yıllar	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Reel GSMH(1) (milyar TL)	114.874	119.303	112.043	119.144	107.783	116.337
Nominal GSMH (milyar TL)	29.393.262	53.518.331	78.282.966	125.596. 128	176.483.953	275.032.3 65
Reel Büyüme Hızı (%)	8,3	3,9	-6,1	6,3	-9,5	7,9
Tarım	-2,2	9,6	-5,6	3,8	-6,0	7,5
Sanayi	10,2	1,8	-5,1	6,2	-7,4	9,1
Hizmetler	9,9	3,6	-6,7	7,0	-11,3	7,5
Nominal GSMH (milyon \$)	194.360	205.978	187.664	201.484	144.607	181.885
İç Borç Stoku (milyar TL)	6.283.424	11.612.886	22.920.886	36.420.1 45	122.157. 260	149.869.6 91
İç Borç Stoku/GSMH (%)	21,4	21,7	29,3	29,0	69,2	54,8
İç Borç Servisi	5.264.585	14.471.510	25.477.768	37.577.4 93	164.360. 842	141.059.2 33
Anapara	3.287.422	8.844.833	15.579.145	18.968.0 70	123.876. 596	97.590. 694
Faiz	1.977.163	5.626.676	9.898.623	18.609.4 23	40.484. 246	43.468. 540
DİBS Bileşik Faiz Oranı (%)	127,2	122,5	109,5	38,0	96,2	63,8
TCMB Gecelik Borçlanma Faiz Oranı (%) (2)	77,93	79,0	69,9	198,95	59,0	44,0
KKBG/GSMH (%)	7,7	9,4	15,5	11,8	16,4	12,7
TEFE Bazlı Enflasyon (%)	81,8	71,8	53,1	51,4	61,6	50,1
TÜFE Bazlı Enflasyon (%)	85,7	84,7	64,9	54,9	54,4	45,0
Dolar kuru (TL/\$)	205.740	314.230	542.703	675.004	1.446.510	1.642.384
İhracat (milyon \$)	26.261	26.973	26.587	27.775	31.334	36.059
İthalat (milyon \$)	48.559	45.922	40.671	54.503	41.399	51.554
Dış ticaret dengesi (milyon \$)	-22.298	-18.949	-14.084	-26.728	-10.065	-15.495

İhracat/İthalat (%)	54,1	58,7	65,4	51,0	75,7	69,9
Cari İşlem. Den. (milyon \$)	-2.638	1.985	-1.336	-9.823	3.393	-1.521
Cari İşlemler Dengesi/GSMH (%)	-1,37	0,96	-0,73	-4,9	2,3	-0,9
Toplam döviz gelirler (milyon \$)	37.460	39.506	36.319	39.971	42.210	46.476
Dış Borç Servisi (milyon \$)	12.418	16.504	18.313	21.939	24.623	28.852
Anapara	7.830	11.690	12.866	15.638	17.489	22.450
Faiz	4.588	4.814	5.447	6.301	7.134	6.402
Dış Borç Stoku (milyon \$)	84.234	96.264	103.125	118.503	113.592	129.720

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler(1950–2001).

DPT, Ekonomik Göstergeler (Temel Ekonomik Göstergeler)

(1) 1987 yılı fiyatlarına göre hesaplanan reel GSMH' yı yansıtmaktadır.

(2) Faiz oranları yılın son ayında geçerli olan oranları yansıtmaktadır.

Tablo 3.29'da görüldüğü gibi, 1997 yılında 114.874 milyar TL olan Türkiye'nin reel GSMH' sı 1998 yılında 119.303 milyar TL'ye yükselmiş ve 1999 yılında azalarak 112.043 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinin 1999 yılında reel olarak %6,1 oranında daralmasının nedeni, 1999 yılı ağustos ayında meydana gelen Marmara Depremi sonucunda üretimin önemli ölçüde azalmasıdır. 2000 yılında tekrar artan reel GSMH 119.144 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılı şubat ayında meydana gelen ekonomik krizin etkisiyle %9,5 oranında daralan reel GSMH 104.783 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında ise %7,9 oranında artan reel GSMH 116.337 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Buna karşın dış borç stoku önemli ölçüde artmıştır. 1997 yılında 84.235 milyon dolar olan dış borç stoku 2002 yılında 130.092 milyon dolara yükselmiştir. Diğer deyişle dış borç stoku 46 milyar dolar artmasına karşın GSMH' da artış meydana gelmemiştir. Bu göstermektedir ki, bu dönemde alınan dış borçlar üretime dönük kullanılmamıştır. Dış borç stokundaki artışın etkisiyle dış borç servisi de yıllar itibariyle artış göstermiştir. 1997 yılında 12.418 milyon dolar olan dış borç servisi 1998 yılında 16.504 milyon dolar, 1999 yılında 18.313 milyon dolar, 2000 yılında 21.939 milyon dolar, 2001 yılında 24.623 milyon dolar ve 2002 yılında 28.852 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Bu dönemde dış ticaret açığı dalgalı bir gelimse göstermiştir. Tablo 3.29'da görüldüğü gibi, 1997 yılında 22.298 milyon dolar olan dış ticaret açığı 1998 yılında

18.949 milyon dolara ve 1999 yılında 14.084 milyon dolara gerilemiştir. Buna paralel olarak 1997 yılında %54,1 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı azalarak 1999 yılında %65,4 olarak gerçekleşmiştir.

2000 yılında ise enflasyon oranının hedefin üzerinde gerçekleşmesi sonucu aşırı değerli hale gelen TL'nin etkisiyle dış ticaret sektöründe rekabet gücünün önemli ölçüde azalması, dış ticaret açığının yaklaşık 12 milyar dolar artarak 26.728 milyon dolar olmasına neden olmuştur. Dış ticaret açığındaki artışa paralel olarak cari işlemler açığı da 2000 yılında yaklaşık 8,5 milyar dolar artarak 9,8 milyar dolar olmuştur. Cari işlemler dengesinin GSMH' ya oranı da 2000 yılında %4,8 gibi kritik bir esige dayanmıştır. Dış ticaret açığında ve cari işlemler açığında bir yıl gibi kısa bir sürede meydana gelen önemli ölçüde artış döviz kuru üzerinde spekülasyonlara neden olarak dövize olan talebi arttırmış ve 2001 Şubat ayında Türkiye'nin tarihinin en yıkıcı ekonomik krizini geçirmesine neden olmuştur. 2001 Şubat Krizi sonrası TL'nin devalüe edilmesi ve 2001 yılında ekonominin %9,5 oranında daralmasının etkisiyle dış ticaret açığı 2001 yılında azalarak 10.065 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında devalüasyonun etkisinin ortadan kalkmasıyla ve ekonomideki büyümenin etkisiyle yeniden artan dış ticaret açığı 15.495 milyon dolar olmuştur. Kriz sonrası dış ticaret açığında olduğu gibi, cari işlemler açığı da azalmış hatta fazla vermiştir. Tablo 3.29'da görüldüğü gibi, cari işlemler açığı 2001 yılında 3.393 milyon dolar fazla vermiştir. 2002 yılında ise devalüasyonun etkisinin ortadan kalkmasıyla cari işlemler dengesi 1.521 milyon dolar açık vermiştir.

Bu dönemde Türkiye ekonomisi siyasal istikrarsızlıklar ve bir de büyük ekonomik kriz yasamasına rağmen enflasyonu düşürme konusunda nispeten başarı sağlamıştır. Tablo 3.29'da görüldüğü gibi, 1997 yılında %85,7 olan TÜFE bazlı enflasyon 2002 yılında %45'e düşmüştür. Bu gelişmenin altında yatan neden, 1994 sonrası uygulanmaya konulan enflasyonu düşürmeye yönelik politikalaradır.

Tablo 3.30'da 1997–2002 döneminde Türkiye'nin konsolide bütçe dengesine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 3.30: 1997–2002 Dönemi Konsolide Bütçe Dengesi (Milyar TL veya Bin YTL)

Yıllar	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Gelirler Toplamı	5.760.094	11.887.552	18.933.065	33.756.437	51.812.542	76.400.450
Vergi gelirleri	4.745.484	9.232.930	14.802.280	26.514.127	39.767.892	59.634.483
Vergi dışı gelirler	950.400	2.474.665	3.847.876	6.776.302	11.375.703	15.262.110
Gelirler/GSMH (%)	19,6	22,2	24,2	26,9	29,4	27,8
Harcamalar Toplamı	7.990.748	15.425.545	28.084.685	46.192.959	79.856.268	114.483.755
Cari har.	2.779.482	5.149.547	9.172.790	13.501.793	20.226.628	30.047.841
Personel har.	2.073.140	3.871.005	6.911.927	9.982.149	15.203.977	23.160.297
Diğer cari har.	706.342	1.278.542	2.260.863	3.519.644	5.022.651	7.889.422
Yatırım har.	590.382	886.565	1.544.427	2.250.524	3.901.656	6.887.544
Transfer har.	4.620.884	9.389.433	17.367.468	30.440.642	55.727.984	77.548.370
Faiz ödemeleri	2.277.917	6.176.595	10.720.840	20.439.862	41.064.609	51.870.658
KİT' lere trans.	123.640	159.960	416.800	885.908	1.200.656	2.170.000
Diğer Trans.	2.219.327	3.052.878	6.229.828	9.114.842	13.462.719	23.507.712
Harcamalar/GSMH (%)	27,2	28,8	35,9	36,8	45,2	41,6
Konsolide Bütçe Dengesi	-2.240.652	-3.831.144	-9.151.620	-13.003.716	-28.766.071	-39.085.183
Bütçe dengesi/GSMH (%)	-7,6	-7,2	-11,7	-10,4	-16,3	-14,2
Nakit dengesi	-2.220.430	-3.900.756	-9.124.393	-12.909.098	-32.316.463	-34.387.603

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler(1923–2006)

Tablo 3.30'da görüldüğü gibi, 1997 yılında %19,6 olan konsolide bütçe kamu gelirlerinin GSMH' ya oranı artarak 2002 yılında %27,8 olmuştur. Buna paralel olarak 1997 yılı sonrası faiz dışı fazla da artmıştır.

Tablo 3.30’da görüldüğü gibi, 1997 yılında 2.240.652 milyar TL olan konsolide bütçe açığı 2002 yılında 39.085.183 milyar TL’ ye yükselmiştir. Buna bağlı olarak konsolide bütçe açığının GSMH’ ya oranı 1997 yılında %7,6 iken 2002 yılında %14,2’ye yükselmiştir.

Faiz dışı fazlanın arttırıldığı ve dolayısıyla daraltıcı dezenflasyon politikalarının uygulandığı bu dönemde konsolide bütçe açığının önemli ölçüde artmasının nedeni, yüksek borçlanma faizlerinden dolayı artan faiz ödemeleri ve azalma eğiliminde olmasına rağmen yüksek seyreden enflasyon sonucunda artan personel harcamalarıdır (Bayata, 2008).

Bunlara ek olarak sosyal güvenlik kuruluşlarının açıklarına bütçeden yapılan transferler ve tarımsal destekleme alımlarının finansmanı için yapılan transferleri kapsayan diğer transfer harcamaları da bu dönemde önemli ölçüde artmıştır. Tablo 3.30’da görüldüğü gibi, 1997 yılında 2.073.140 milyar TL olan personel harcamaları 2002 yılında 23.160.297 milyar TL’ye; 1997 yılında 2.277.917 milyar TL olan faiz ödemeleri 2002 yılında 51.870.658 milyar TL’ye ve 1997 yılında 2.219.327 milyar TL olan diğer transfer harcamaları 2002 yılında 23.507.712 milyar TL’ye yükselmiştir.

Bu gelişmede 1984 yılı sonrasında kamu açıklarının yüksek reel faizli iç borçlanma ile finanse edilmesinin getirdiği faiz yükü ve borçlanma vadelerinin giderek kısılması etkili olmuştur (Karlık 2005).

1997- 2002 yıllarını kapsayan dönemde konsolide bütçe açığının finansmanına ilişkin gelişmeler Tablo 3.31’de gösterilmiştir.

Tablo 3.31: 1997–2002 Konsolide Bütçe Açığı Finansmanı (Milyar TL veya Bin YTL)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
FİNANSMAN	2.220.430	3.900.756	9.124.393	12.909.098	32.316.463	34.387.603
Net Dış Borçlanma	-447.085	-1.035.567	459.693	2.676.734	-4.448.179	16.570.479
Kullanım	192.087	723.765	2.565.938	5.927.574	4.364.476	23.494.014
Devirli Krediler	52.094	79.533	241.536	402.178	893.221	2.085.178
Ödenen	-691.266	-1.838.865	-2.347.781	-3.653.019	-9.705.876	-9.008.712
Net İç Borçlanma	2.505.517	4.590.178	9.740.450	9.350.855	23.542.321	17.474.459
Net Kısa Vadeli Avans	-	-	-	-	-	-
Diğer	161.998	346.145	-1.075.750	881.510	13.222.321	342.664
Faiz Dışı Denge	37.265	2.478.771	1.569.220	7.593.673	12.298.538	12.785.475

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Tablo 3.31’de görüldüğü gibi, 1997 yılında 37.265 milyar TL olan faiz dışı konsolide bütçe fazlası artarak 2002 yılında 12.785.475 milyar TL’ye yükselmiştir. Enflasyonu düşürmeye ve orta-uzun vadede iç ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik ekonomik istikrar programı sonucu enflasyon nispeten düşme eğilimine girse de, bu dönemde konsolide bütçe dengesi önemli ölçüde artmıştır.

Tablo 3.31’de görüldüğü gibi, bu dönemde konsolide bütçe açıklarının finansmanı için Merkez Bankası kaynaklarına başvurmayan Hazine, 1997 ve 1998 yıllarında konsolide bütçe açıklarının tamamını iç borçlanmayla finanse etmiştir. Bunun yanında 1997 ve 1998 yıllarında kamu dış borç ödemelerinin bir kısmı da iç borçlanma ile karşılanmıştır. 1999 yılında ise 9.124.393 milyar TL’lik konsolide bütçe açığının 459.693 milyar TL’lik kısmı dış borçlanma ile 9.740.450 milyar TL’lik kısmı ise iç borçlanma ile karşılanmıştır. 2000 yılında ise konsolide bütçe açığının finansmanında dış borçlanmaya daha fazla ağırlık verilmiştir. Tablo 3.31’de görüldüğü gibi, 2000 yılında 12.909.098 milyar TL’lik açığın 2.676.734 milyar TL’lik kısmı dış borçlanma ile 9.350.855 milyar TL’lik kısmı ise iç borçlanma ile karşılanmıştır. 2001 yılında meydana gelen döviz krizine dayalı ekonomik kriz sonucunda dış borçlanma imkânlarının önemli ölçüde daralması sonucunda konsolide bütçe açığının

finansmanında tamamen iç borçlanmaya başvurulmuş, hatta kamu dış borçlarının bir kısmı da iç kaynaklar ile karşılanmıştır. Tablo 3.31’de görüldüğü gibi, 2001 yılında 32.316.463 milyar TL olan konsolide bütçe açığı ve 4.448.179 milyar TL’lik net kamu dış borç ödemesinin 23.542.321 milyar TL’lik kısmı iç borçlanma ile, 13.222.321 milyar TL’lik kısmı diğer iç finansman kaynaklarıyla karşılanmıştır.

2002 yılında ise 2001 yılında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında IMF’den sağlanan 19 milyar dolarlık dış kredinin dış mali piyasalara verdiği garanti ve ekonomide alınan istikrar önlemlerinin etkisiyle Türkiye’nin dış finansman imkânları artmıştır. Böylece 2002 yılında 34.387.603 milyar TL olan konsolide bütçe açığının (nakit açığının) 16.570.479 milyar TL gibi önemli bir kısmı net dış borçlanmayla, 17.474.459 milyar TL’lik kısmı ise net iç borçlanmayla karşılanmıştır (Bayata, 2008).

Türkiye’nin dış borçlanma ile ilgili temel sürdürülebilirlik göstergelerindeki gelişmeler Tablo 3.32’de gösterilmiştir.

Tablo 3.32: 1997–2002 Dönemi Dış Borçluluk Göstergeleri (%)

Yıllar	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Toplam Dış Borç/GSMH	43,7	46,6	55,6	59,2	77,9	71,9
Toplam Dış Borç/İhracat	320,8	356,9	387,9	426,7	362,5	359,7
Dış Borç Servisi/İhracat	47,3	61,2	68,9	79	78,6	80
Faiz Servisi/İhracat	17,5	17,8	20,5	22,7	22,8	17,8
Faiz /GSMH	2,4	2,3	2,9	3,2	4,9	3,5
Toplam Dış Borç Servisi/Toplam Döviz Gelirleri	23,8	28,3	36,5	39,8	46,5	61,6
Uluslararası Rezervler/Toplam Dış Borçlar	32,2	30,7	32,8	28,6	26,1	29,3
Toplam Döviz Gelirleri/İthalat	108	107	126	101	133	90,72
İhracat/İthalat	54,08	58,7	65,3	50,9	75,6	69,9
Cari İşlemler Dengesi/GSMH	-1,4	1	-0,7	-4,9	2,3	-0,8
Dış Ticaret Dengesi/İhracat	-84,9	-70,25	-52,9	-96,23	-32,12	-42,97
Cari İşlemler Dengesi/İhracat	-10,04	7,3	-5,02	-35,36	10,82	-4,2

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

- **Toplam Dış Borç / GSMH Oranı:** Dış borç stokunun artması ve GSMH’ nin azalması sonucu bu oranın değeri yükselme göstermiştir. Tablo 3.32’de

görüldüğü gibi, 1997 yılında %43,7 olan oran 1998 yılında %46,6, 1999 yılında %55,6, 2000 yılında %59,2, 2001 yılında %77,9 ve 2002 yılında %71,9 olarak gerçekleşmiştir. Özellikle kriz yılı olan 2001 yılında dönemin en yüksek rakamına ulaşmıştır. Çünkü kriz yılında reel GSMH %9,5 oranında küçülmüştür. Sonuç olarak bu dönemde ekonomik büyümenin sağlanamaması ve dış borç stokunda önemli miktarda artış olması dış borç yükünü arttırmıştır.

- **Toplam Dış Borç / İhracat Oranı:** Bu rasyonun 1997- 2001 döneminde aldığı değerlere Tablo 3.32'den bakıldığında, 1997 yılında %258.12 olan rasyo değerinin 1998 yılından sonra %300 üzerinde seyrettiği görülmektedir. Bilindiği gibi bu oranın %165- 275 aralığını aşması ülkenin dış borç yükünün çok yüksek olduğunu göstermektedir.
- **Toplam Dış Borç Servisi / İhracat Oranı:** Bu dönemde dış borç servisi / ihracat oranı sürekli olarak artmıştır. Tablo 3.32'de görüldüğü gibi, 1997 yılında %47,3 olan oran 1998 yılında %61,2, 1999 yılında %68,9, 2000 yılında %79, 2001 yılında %78,6 ve 2002 yılında %80 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranda bu denli yüksek bir artış, dış borç stokundaki artışın etkisiyle dış borç servisinin artması ve yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ihracat artışının çok sınırlı ölçüde artması ile açıklanabilir. Kısacası bu dönemde dış borç servisi / ihracat oranı kritik değer olan %30 seviyesinin oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu dönemde kısa dönem dış borç ödeme kapasitesi açısından olumsuz gelişmeler yaşanmıştır.
- **Toplam Dış Borç Servisi / Toplam Döviz Gelirleri Oranı:** Bu rasyonun yüksek olması olumsuz düşmesi ise olumlu bir gelişmedir. Ancak 1997 yılında %23.8 olan bu rasyo 1998'de %28.3, 1999'da %36.5, 2000'de %39.8 ve son olarak 2001'de 46.5 seviyesine yükselmiştir. Bu rasyonun artış göstererek 2001 yılında %46.5 seviyesine ulaşması dış borç vadesinin kısaldığını ve uluslararası piyasalardan dış kaynak elde etmenin zorlaştığını göstermektedir.
- **Faiz Servisi / İhracat Oranı:** 1997- 2000 yıllarında %12-20 aralığında seyreden bu rasyo 2001 yılında %20.23 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu durum dış borç maliyetinin giderek arttığını ifade etmektedir.
- **Uluslararası Rezerv / Dış Borç Stoku Oranı:** Ülkenin dış borç ödeme kapasitesini gösteren bu rasyonun artması olumlu azalması ise olumsuz bir

gelişmeyi yansıtır. Bu dönemde giderek küçülen bu rasyo değerleri 1997 yılındaki %32.2' lik seviyesinden 2001 yılında %26.1 seviyesine gerilemiştir.

- **Cari İşlemler Dengesi / GSMH Oranı:** Bu dönemde özellikle kriz öncesi yıl olan 2000 yılında kritik değer olan -%5 seviyesine çok yakın bir düzeyde -%4,9 olarak gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda ise, Türkiye ekonomisi dış kaynak ihtiyacını giderememiş ve Şubat 2001'de döviz bunalımına dayalı tarihinin en yıkıcı ekonomik krizini yaşamıştır.
- **İhracat / İthalat Oranı:** Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı dalgalı bir gelişme göstermesine karşın dönem basındaki seviyesinden daha yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir. 1997 yılında %54 olan oran 2002 yılında %69,9 olarak gerçekleşmiştir. Fakat bu gelişme dış borç ödeme kapasitesinin iyileşmesi anlamında bir değerlendirme yapılabilmesi için yeterli değildir.
- **Dış Ticaret Dengesi / İhracat Oranı:** Bu oranın negatif değerinin yükselmesi, yani oranın düşmesi, ülkenin dış kaynak ihtiyacının arttığını ve ekonomi için risk teşkil ettiğini göstermektedir. Dış ticaret açığının ihracata oranı bu dönemde 2000 yılına kadar azalmış, 2000 yılında ise önemli ölçüde artmıştır. Tablo 3.32'de görüldüğü gibi, 1997 yılında %84,9 olan dış ticaret açığının ihracata oranı azalarak 1998 yılında %70,25 ve 1999 yılında %52,9 olarak gerçekleşmiştir.
- **Cari İşlemler Dengesi / İhracat Oranı:** Bu oranın yükselmesi olumlu iken düşmesi ve özellikle negatif değerinin artması olumsuzdur. Bu dönemde bu oran dalgalı bir gelişme göstermiştir. 1997 yılında -%10,04 olan bu oran, 1998 yılında %7,3, 1999 yılında -%5,02 ve kriz öncesi yıl olan 2000 yılında -%35,36 olarak gerçekleşmiştir. Kriz sonrası TL'nin devalüasyonunun cari işlemler dengesi üzerinde de olumlu etkileri sonucu 2001 yılı sonunda %10,82 olarak gerçekleşmiştir. Fakat bu olumlu etki kısa sürmüş ve 2002 yılında cari işlemler dengesinin ihracata oranı yeniden negatif değer olarak -%4,2 olarak gerçekleşmiştir.

3.3.2.3. 2003–2009 Dönemi

2001- 2005 döneminde Türkiye'nin ihracatı önemli ölçüde artmasına rağmen, YTL'nin değerlenmesi, özellikle Çin menşeli ucuz ürünlerin ithalatının artması, ihracattaki dönüşümün getirdiği ihracatın ithalata bağımlılığının atması ve petrol

fiyatlarında yaşanan artışlar neticesinde ülkenin dış ticaret dengesinde önemli açıklar oluşmuştur.

Bunun sonucunda 18.2 milyar dolar seviyesine yükselen turizm gelirlerindeki artışa rağmen, cari açığın GSYİH' ya oranı giderek artmış ve 2005 yıl sonu itibariyle %6,4'e ulaşmıştır. Ancak kısa vadeli sermaye girişinin yanı sıra özellikle doğrudan yabancı sermaye girişindeki ve bankacılık dışı özel sektörün borçlanmasındaki artış sonucunda cari açığın finansmanının kalitesinde iyileşme görülmeye başlanmıştır. Türkiye'nin istikrarlı bir şekilde büyüeyebilmek için ihtiyaç duyduğu doğrudan yabancı sermaye yatırımları, makroekonomik istikrarın sağlanması ve Avrupa Birliğine üyelik yolunda ilerlemeler kaydedilmesiyle birlikte artmaya başlamış ve 2005 yılı itibariyle 9.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Karluk, 2007).

2005 yılında özellikle, özelleştirmeler konusunda önemli ilerlemeler sağlanmıştır. 4 Ağustos 2005 tarihinde Türk Telekomünikasyon A.S. 6.550 milyon dolar gibi Türk özelleştirme tarihinin en yüksek fiyatı karşılığında bir İngiliz Şirketi olan Vodafone'a satıldı. 13 Eylül 2005 tarihinde Türkiye'nin en önemli kamu iktisadi teşebbüslerinden biri olan TÜPRAŞ' ın %51' i 4.140 milyon dolar karşılığında KOÇ-SHELL ortaklığına satıldı. Öte yandan kısa adı Erdemir olan Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları'nın %49,2 oranındaki kamu hissesi 4 Ekim 2005 tarihinde 2.270 milyon dolar karşılığında OYAK' a satıldı (Tokgöz 2007).

2002–2005 döneminde örtük enflasyon hedeflemesi programını uygulamış olan Türkiye, 2006 yılından itibaren “Açık Enflasyon Hedeflemesi Rejimi” ne dayalı para politikası uygulamasına geçmiştir. Böylece 2006 yılı için %5 olarak ilan edilen enflasyon hedefi, 2007–2009 dönemi için %4 olarak kararlaştırılmıştır. 2006 yılı sonrası sıkı para ve maliye politikaları ile ekonomik istikrarı sağlama konusunda kararlılık sürdürülmüştür (Bayata, 2008). Dolayısıyla siyasal istikrarın sağlanmış olması, bu dönemde ekonomik istikrar konusunda olumlu gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

2007 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde sorunlu mortgage kredilerinin ödenmemesi ve bu kredilere bağlı türev ürünlerde yaşanan problemlere dayalı şekilde başlayan Mortgage Krizi, 2008 yılı Eylül ayında Lehman Brothers'ın batışıyla birlikte küresel bir nitelik kazanmış ve bütünleşik piyasalar kanalıyla önce gelişmiş ardından gelişmekte olan ülkeleri etkilemiştir (Civriz, 2010).

Türkiye’de 2008 yılı son çeyreğinden itibaren global krizden, büyüme, işsizlik, bütçe açığı vb. makro ekonomik göstergeler bakımından olumsuz etkilenmiştir.

Küresel kriz ortamında 2009 yılına ilişkin değişkenlerin değerlendirildiğinde akla gelen en önemli sorunlar; ekonomideki belli başlı makroekonomik göstergelerin ne olacağı, yüksek dış borçluluk ve cari açığa durgunluğun hangi boyuta ulaşacağı ve reel kesim önemli ölçüde daralırken, devletin yeni bütçesini hangi kaynaklara dayandırarak idame ettireceğidir (Susam ve Bakkal, 2008).

Sonuç olarak Türkiye ekonomisinin krizle karşılaştığı dönemlerde, uluslararası ekonomik konjonktür topluca değerlendirildiğinde, en olumsuz dış koşulların 2008-2009 global finansal kriz döneminde olduğu görülmektedir. Kriz finansal sektörde başlamış ve finansal kriz olarak adlandırılmasına karşın, dünya genelinde üretim, ticaret ve işsizlik gibi reel ekonomik büyüklükleri önceki dönemlerden çok daha fazla olumsuz etkilemiştir (Yükseler, 2009).

Bu bölümde 2003- 2009 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye ekonomisinde yaşanan sorunlar ayrıntılı olarak incelenecektir.

3.3.2.3.1.Dış Borç Stokundaki Gelişmeler

2003-2009 döneminde Türkiye’nin dış borç stokundaki gelişmeler Tablo 3.33’de gösterilmiştir.

Tablo 3.33: 2003–2009 Dönemi Dış Borç Stoku ve Servisindeki Gelişmeler

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Dış Borç Stoku (milyon \$)	144.319	160.835	168.849	207.436	247.200	277.0	268.2
Dış Borç Stoku Artış Hızı (%)	11,3	11,4	5	22,9	19,1		
Dış Borç Servisi (milyon \$)	27.820	30.488	36.683	39.782	47.407	53.379	57.829
Anapara	20.823	23.340	28.650	30.418	36.663	41.591	47.489
Faiz	6.987	7.148	8.033	9.364	10.744	11.788	10.340

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Hazine Müsteşarlığı, **Kamu Finansmanı İstatistikleri (Dış Borç İstatistikleri)**

2003 yılında 144.319 milyon dolar olan dış borç stoku 2008 yılına kadar sürekli olarak artmış ve 2008 yılı sonunda 277 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 krizinin ardından bir düşüş yaşanarak 2009 yılında 268.2 milyon dolara gerilemiştir. Bu dönemde dış borç stokundaki artışın bir sonucu olarak dış borç servisi de yıldan yıla yükselmiştir. 2003 yılında 27.823 milyon dolar olan dış borç servisi, 2009 yılında 57.829 milyon dolar seviyesine yükselmiştir.

Dış borç stokunda ve buna bağlı olarak dış borç servisinde meydana gelen artışın nedeni, dünyanın en yüksek reel faizine sahip olan Türkiye'nin 2002 yılı sonrası aşırı değerli TL dönemine girmesinin özellikle özel sektörü dışarıdan borçlanıp, yurtiçinde yüksek faizlerden bu fonları kullanarak, kazanç sağlamasını teşvik etmesi olmuştur. Kısa süreli faiz farklarından kazanç sağlama amacıyla borç niteliğinde ülkeye giren bu fonlara sıcak para denilmektedir (Bayata, 2008). Bu fonlar özel sektör kanalıyla ülkeye girerek TL'nin aşırı değerlenmesine neden olmuştur dolayısıyla rekabet gücünü kaybeden Türkiye'nin artan cari açığının finansmanını da sağlamıştır.

3.3.2.3.2. Dış Borç Stokunun Vade Yapısı

2003-2009 döneminde Türkiye'nin dış borç stokunun vade yapısındaki gelişmeler Tablo 3.34'de yer almaktadır.

Tablo 3.34: 2003–2009 Döneminde Dış Borç Stokunun Vade Yapısındaki Gelişmeler

Yıllar	Toplam Dış Borç Stoku (milyon \$)	Orta-Uzun Vadeli Dış Borçlar (milyon \$)	Orta Uzun Vadeli Borçların Toplam İçindeki Payı(%)	Kısa Vadeli Dış Borçlar (milyon \$)	Kısa Vadeli Borçların Toplam İçindeki Payı(%)
2003	144.319	121.306	84,1	23.013	15,9
2004	160.835	128.955	80,2	31.880	19,8
2005	168.849	131.746	78	37.103	22
2006	207.436	165.390	79,7	42.046	20,3
2007	247.200	205.397	83,1	41.803	16,9
2008	277.005	226.557	81,8	50,4	18,2
2009	268.194	218.617	81,5	49,6	18,5

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Hazine Müsteşarlığı, Kamu Finansmanı İstatistikleri (Dış Borç İstatistikleri).

Tablo 3.34'de görüldüğü gibi, 2003 yılında 23.013 milyon dolar olan kısa vadeli dış borçların toplam dış borçlar içerisindeki payı %15,9'dur. Kısa vadeli dış borçların

toplam dış borçlar içerisindeki payı 2004 yılında %19,8, 2005 yılında ise %22 seviyesine yükselmiştir. 2007 yılında %16,9 seviyesine düşmüştür.

2005 yılından sonra kısa vadeli dış borçların artış hızının yavaşlamasında 2006 yılı mayıs ayında dış ekonomik gelişmelerden kaynaklanan kısa süreli dalgalanmanın etkisi olmuştur. Bu dalgalanma sonucunda kısa süreli yabancı sermayenin ülkeden çıkmasını önlemek ve yabancı yatırımcılara güven vermek amacıyla Merkez Bankası hedef faiz oranı olarak da adlandırılan TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) gecelik borçlanma faiz oranını %13,25'ten %17,50'ye yükseltmiştir (Bayata,2008).

Kriz yılı olan 2008 de ise kısa vadeli dış borçların toplam dış borçlar içerisindeki payı artarak %18,2'ye ve 2009 yılında %18,5'e ulaşmıştır.

Toplam dış borçlar içerisinde kısa vadeli olanların payının borç yönetimi açısından değerlendirildiğinde azaltılması gerekir. Çünkü kısa vadeli dış borçların hem ödeme dönemlerinin kısa olması hem de bu tür borçların üretime yönelik olması ülkeyi bir dış borç krizine sokabilmekte ve istikrarsızlıklara neden olabilmektedir.

3.3.2.3.3. Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Dağılımı

2003-2009 döneminde Türkiye'nin dış borç stokunun borçlulara göre dağılımında meydana gelen gelişmeler Tablo 3.35'de yer almaktadır.

Tablo 3.35: 2003–2009 Dönemi Dış Borç Stokunun Borçlulara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Kamu Sektörü	70.844	75.668	70.414	71.590	73.359	78.3	83.4
Kısa Vadeli	1.341	1.840	2.133	1.750	2.164	3.2	3.6
Orta-Uzun V.	69.503	73.828	68.280	69.840	71.195	75.0	79.8
TCMB	24.373	21.410	15.425	15.678	15.801	14.1	13.3
Kısa Vadeli	2.860	3.287	2.763	2.563	2.282	1.9	1.8
Orta-Uzun V.	21.513	18.123	12.662	13.115	13.519	12.2	11.5
Özel Sektör	49.049	63.682	82.877	118.280	158.039	184.7	171.5
Kısa Vadeli	18.812	26.753	32.207	36.041	37.357	45.3	44.2
Orta-Uzun V.	30.237	36.929	50.670	82.239	120.682	139.3	127.3
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100
Kamu Sektörü	49,1	47,1	41,7	34,8	29,7	28,3	31,1

TCMB	16,9	13,3	9,1	7,6	6,4	5,1	5,0
Özel Sektör	34,0	39,6	49,1	57,5	63,9	66,7	63,9

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, **Kamu Finansmanı İstatistikleri(Dış Borç İstatistikleri)**.

Bu dönemde kamunun dış borçları yaklaşık 2,5 milyar dolar artmıştır. Çünkü bu dönemde kamuda mali disiplinin sağlanması konusunda önemli adımlar atılması ve önemli miktarda özelleştirme geliri elde edilmesi kamunun borçlanma gereğinin azalması sonucunu doğurmuştur. T.C. Merkez Bankası'nın dış borçları ise 8,5 milyar dolar azalmıştır. Dolayısıyla bu dönemde kamunun ve Merkez Bankası'nın dış borçları toplam olarak 6 milyar dolar azalmıştır. Bunun karşısında özel sektörün dış borçları 109 milyar dolar artmıştır (Bayata, 2008). Küresel finansal krizin yaşandığı 2008 yılına baktığımızda özel sektörün borçlarının 45.3 milyar dolarlık kısmı kısa vadeli, 139,3 milyar dolarlık kısmı ise uzun vadeli borçlardandır. Bu dönemde hızla yükselen iç kredi faizleri, ucuzlayan döviz ve dış borçlanmayı kolaylaştıran liberal politikalar özel sektörün dış borçlarını artırmıştır. Küresel kriz süreci ile birlikte daralan uluslararası kredi koşulları ve kendi sorunları ile uğraşan yabancı bankalar yeni borçlanma olanaklarını azaltacaktır (Susam ve Bakkal, 2008).

Dış borç stokundaki bu gelişmelere baktığımızda borç stokunun yüzde dağılımında da özel sektörün payı artmıştır. 2003 yılında %34 olan toplam dış borçlar içerisinde özel sektörün payı, 2007 yılında %63,9'a ve 2008 yılında %66,7 'ye yükselmiştir.2009 yılına gelindiğinde ise bu oran %63.9'a düşmüştür. Kamunun ve Merkez Bankası'nın toplam dış borç içerisindeki payları ise azalmıştır. 2003 yılında %49,1 olan kamunun toplam dış borçlar içerisindeki payı 2009 yılında %28,3'e düşmüştür. 2009 yılında bu oran %31,1'e yükselmiştir. Merkez Bankası'nın toplam dış borçlar içerisindeki payı ise 2003 yılında %16,9 iken 2009 yılında %5'e düşmüştür.

Dış borç stoku içerisinde kamunun payının azalması, hem faiz oranlarının orta-uzun vadede düşürülmesi, hem de gelir dağılımının sağlanması açısından olumludur. Çünkü kamunun dış borçlanması faiz yükünü arttırmakta ve faiz ödemelerinin yapılması sırasında gelir dağılımı yüksek gelirli lehine değişmektedir. Özel sektör açısından değerlendirdiğimizde ise özel sektörün dış borç stoku içerisinde payının artması ekonomi için bir risk faktörü oluşturmaktadır.

3.3.2.3.4.Dış Borç Stokunun Alacaklılara Göre Dağılımı

2003-2009 döneminde dış borçların alacaklılara göre dağılımı Tablo 3.36'da verilmektedir. Bu dönemde dış borçların alacaklılara göre dağılımı, dış borçların niteliğine paralel olarak değişim göstermiştir.

Tablo 3.36: 2003–2009 Dönemi Dış Borçların Alacaklılara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam	144.266	160.760	168.716	205.548	247.200	277.669	271.140
Özel Alacaklılar	74.653	89.681	105.200	140.088	180.506	205.042	191.744
Parasal Kuruluşlar	41.312	50.944	65.568	97.338	131.092	154.733	142.529
Kısa Vadeli	8.260	12.661	16.363	18.598	15.147	21.837	23.506
Uzun Vadeli	33.052	38.283	49.205	78.740	115.945	132.896	119.023
Parasal Olmayan K.	33.341	38.737	39.632	42.750	49.414	50.309	49.215
Kısa Vadeli	14.753	19.219	20.740	21.756	26.656	28.610	28.524
Uzun Vadeli	18.588	19.518	18.892	20.994	22.758	21.699	20.691
Resmi Alacaklılar(*)	42.501	41.000	31.955	29.113	27.950	33.721	38.497
Hükümet K.	9.218	8.650	6.947	6.485	6.188	7.203	7.501
Uluslararası K.	33.283	32.350	25.009	22.628	21.762	26.517	30.996
Tahvil	27.112	30.079	31.560	36.347	38.744	38.907	40.899

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, **Kamu Finansmanı İstatistikleri(Dış Borç İstatistikleri).**

<http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous/DisBorcIstatistikleri> (Erişim tarihi 20.04.2010)

(*) Resmi alacaklılardan olan dış borcun tamamı orta ve uzun vadelidir.

Bu dönemde dış borçların alacaklılara göre dağılımı Tablo 3.36'da verilmektedir. Bu dönemde dış borçların alacaklılara göre dağılımı, dış borçların niteliğine paralel olarak değişim göstermiştir.

Bu bağlamda Tablo 3.36'ya bakıldığında, Türkiye'nin resmi alacaklılara olan dış borçlarının azaldığı, özel alacaklılara olan dış borçlarının ise arttığı görülmektedir. 2003 yılında 74.653 milyon dolar olan Türkiye'nin özel alacaklılara olan dış borçları artarak 2009 yılında 191.744 milyon dolar düzeyine ulaşmıştır. Bunun karşısında 2003 yılında 42.501 milyon dolar olan Türkiye'nin resmi alacaklılara olan dış borçları azalarak 2009 yılında 38.497 milyon dolar düzeyine gerilemiştir.

Dolayısıyla Türkiye 2003-2009 yıllarını kapsayan dönemde ağırlıklı olarak özel alacaklılardan ve özellikle parasal kuruluşlardan borçlanmıştır. Bu sonuç bu dönemde Türkiye ekonomisinde meydana gelen yüksek reel faiz-aşırı değerli TL'nin yarattığı spekülasyon amaçlı borçlanma isteği ile açıklanabilir. Sonuç olarak özel alacaklılardan sağlanan dış krediler, kısa süreli kazanç sağlama amacıyla alındığı için, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ekonomisi açısından risk teşkil edebilmektedir. Çünkü bu krediler gelişmekte olan ülkelerin yapısal dış ticaret ve cari açıklarını geçici olarak finanse etmekten başka bir fayda sağlamamaktadır.

3.3.2.3.5. Temel Sürdürülebilirlik Göstergelerindeki Gelişmeler

2003-2009 döneminde Türkiye'nin iç ve dış makroekonomik göstergelerindeki gelişmeler Tablo 3.37'de yer almaktadır.

Tablo 3.37: 2003–2009 Döneminde İç ve Dış Makroekonomik Göstergelerdeki Gelişmeler

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Nominal GSYİH (milyon YTL)	454.780,7	559.033	648.931,7	758.390,8	856.387	950.000	954.000
Reel GSMH Büyüme Hızı (%)	5,9	9,9	7,6	6,0	4,5	0,7	-4,7
Nominal GSMH (milyon \$)	304.901	390.387	481.497	526.429	658.786	543.000	618.400
İç Borç Stoku (milyon TL)	194.387	224.483	244.782	251.470	255.310	274.827	330.005
İç Borç Stoku/GSYİH (%)	42,7	40,1	37,7	33,1	29,8	29	35
İç Borç Servisi (milyon TL)	166.357	183.353	174.491	157.551	155.733	129,6	134.2
Anapara	113.721	133.500	135.221	118.893	114.193	86.0	88.1
Faiz	52.636	50.053	39.269	38.659	41.540	43.6	46.2
KKBG/GSMH (%)	9,4	4,7	-0,4	-2,6	0,1	1,6	6,4

ÜFE Bazlı Enflasyon (%)	25,6	14,6	5,9	9,3	6,4	12,72	1,23
TÜFE Bazlı Enflasyon (%)	25,3	8,6	8,2	9,6	8,7	10,44	6,25
Dolar kuru (TL/\$)	1,40	1,34	1,35	1,42	1,16	1,51	1,54
İhracat (milyon\$)	47.252	63.167	73.476	85.528	107.184	132.027	102.142
İthalat (milyon \$)	69.339	97.539	116.774	139.480	170.048	201.963	140.928
Dış ticaret dengesi (milyon\$)	-22.086	-34.372	-43.297	-53.951	-62.864	-69.820	-38.730
İhracat/İthalat (%)	68,1	64,8	62,9	61,3	63,03	65,3	72,4
Cari işlem. Den. (milyon \$)	-8.036	-15.599	-22.604	-32.192	-38.031	-41.812	-13.961
Cari İşlemler Dengesi/GSYİH (%)	-2,6	-4,0	-4,7	-6,1	-5,8	-5,6	-2,3
TCMB Rezervler (Brüt) (milyon \$)	33.616	36.009	50.515	60.912	73.317	71.008	70.716
TCMB Rezervler (Net) (milyon \$)	35.162	37.643	52.429	63.285	76.439	74.236	74.836
Dış Borç Servisi (milyon \$)	27.820	30.488	36.683	39.782	47.407	53.379	57.829
Anapara	20.823	23.340	28.650	30.418	36.663	41.591	47.489
Faiz	6.987	7.148	8.033	9.364	10.744	11.788	10.340
Dış Borç Stoku (milyon \$)	144.319	160.835	168.849	207.436	247.200	277.669	271.140

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006), Yayın no. 3114, ss. 432–698.

DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler(1950–2001).

http://www.ceterisparibus.net/veritabanı/DPT_1950-2001.htm (Erişim tarihi 20.05.2011)

DPT, Ekonomik Göstergeler (Temel Ekonomik Göstergeler). <http://www.dpt.gov.tr>

(Erişim tarihi 20.05.2011)

Türkiye ekonomisinin reel ekonomik büyüme hızlarına Tablo 3.37'den baktığımızda 2003 yılında %5,9, 2004 yılında %9,9, 2005 yılında %7,6, 2006 yılında %6 olarak gerçekleşmiştir.

2007 yılından itibaren ekonomide kısmi bir yavaşlama başlamıştır. Büyüme hızı önceki yıllara göre düşme eğilimine girmiş ve yıl sonunda 4,5 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik büyüme hızında yaşanan yavaşlamada genel olarak, küresel piyasalardaki dalgalanmalar, seçimlere ilişkin belirsizlikler, mevsim normallerinin üzerindeki sıcaklığa bağlı olarak yaşanan kuraklık, Türk Lirasının değerlenmesi, önceki yıllara göre verimlilik hızındaki yavaşlama ve rekabet gücünün azalması etkili olmuştur (Susam ve Bakkal, 2008). 2008 yılına gelindiğinde ise yaşanan kriz etkilerini göstermiş reel ekonomik büyüme hızı %0.7' ye gerilemiştir. 2009 yılında ise % 4.7 oranında küçülme gerçekleşmiştir.

Tablo 3.37'de görüldüğü gibi, 2003 yılında 304.901 milyon dolar olan nominal GSYİH artarak 2008 yılında 658.786 milyon dolara ulaşmıştır. 2008 yılında bu oran düşerek 543.000 milyon dolar olmuştur. 2009 da bir miktar artarak 618.400 milyon dolara ulaşmıştır.

2003 yılından sonra enflasyon konusunda da belirgin bir iyileşme sağlanmıştır. 2003 yılında %25,3 olan TÜFE bazlı enflasyon, sonraki yıllar tek haneli rakamlara ulaşarak, 2004 yılında %8,6, 2005 yılında %8,2, 2006 yılında %9,6 ve 2007 yılında %8,7 olarak gerçekleşmiştir. Fakat 2008 yılında tekrar çift haneleri görmüş ve % 10,44'e ulaşmıştır. Bu dönemde enflasyon tek haneli rakamlara düşse de her yıl fiyatlar artmış; fakat dolar kuru 2007 yılına kadar düşme eğilimi göstermiştir. 2008 yılından itibaren ise döviz kurunda artış yaşanmıştır. Tablo 3.37 incelendiğinde görülebileceği gibi, 2003 yılında 1,40 YTL olan dolar kuru 2007 yılında 1,16 YTL'ye düşmüştür. Bunun sonucunda Türk Lirası'nda meydana gelen aşırı değerlenme dış ticaret açığının ve cari açığın önemli ölçüde artmasına yol açmıştır. 2003 yılında 22.086 milyon dolar olan dış ticaret açığı artarak 2008 yılında 69.820 milyon dolara ulaşmış ve 2003 yılında 68,01 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı azalarak 2008 yılında %65,3 olmuştur. 2009 yılında artış göstererek % 72,4'e ulaşmıştır. Dış ticaret açığındaki artışa paralel olarak, 2003 yılında 8.036 milyon dolar olan cari işlemler açığı artarak 2007 yılında 41.812 milyon dolara ulaşmıştır.

Sonuç olarak iç piyasadaki daralmayla birlikte ithalatın azalması, dış piyasadaki durgunlukla birlikte ihracatın azalması, cari işlemler dengesinin artış yönünü değiştirmiştir. Tablo 3.37 de görüldüğü gibi 2009 yılında iç piyasalardaki durgunlukla birlikte cari işlemler açıkları da azalmıştır. Ancak devam edecek olan en önemli sorun

carri açıkların finansmanında yaşanacak olan zorluklardır. Türkiye gibi cari açığı yüksek olan ve yabancı kaynak girişine ihtiyaç duyan ülkelerin problemleri 2009 yılında daha da büyümüştür.

Tablo 3.38: 2003–2009 Dönemi Konsolide Bütçe Dengesi (Bin YTL)

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Gelirler Toplamı	100.238.122	110.720.859	137.980.944	173.483.430	189.617.246	208.898	215.060
Vergi gelirleri	84.334.247	90.076.861	106.929.227	137.480.292	152.831.736	168.087	172.417
Vergi dışı gelirler	14.030.962	20.643.998	31.051.717	36.003.138	36.785.510	40.811	42.644
Gelirler/ GSYİH(%)	22,04	19,8	21,2	22,8	22,1	21,9	22,5
Harcamalar Toplamı	140.053	149.945	155.628	174.322	204.989	222.553	259.156
Personel giderleri	30.200	28.559	31.904	36.021	43.670	48.672	57.211
Sos.Güv.Kur.D ev.Primi	-	3.628	4.333	4.975	10.102	6.405	7.243
Mal ve Hizmet Alımları	-	12.049	14.438	17.721	15.587	22.905	25.454
Faiz har.	58.609	66.050	56.440	46.260	52.946	56.000	57.500
Cari transferler	-	27.464	32.499	49.108	60.863	69.207	87.956
Sermaye giderleri	-	6.409	10.071	12.452	12.104	11.775	14.839
Sermaye transferleri	-	404	1.088	1.834	3.647	2.084	2.825
Borç verme	-	3.330	2.805	4.256	3.695	3.934	4.661
Yedek ödenekler	-	2.052	2.050	1.695	2.375	1.571	1.468
Harcamalar/ GSYİH(%)	30,5	25,2	22,5	23,4	23,7	23,4	27,1
Konsolide Bütçe Dengesi	-39.815	-45.836	-29.137	-13.996	-16.830	-17.432	-10.398
Bütçe dengesi/ GSYİH(%)	-8,7	-5,4	-1,25	-0,6	-1,6	-1,8	-1,1
Faiz Dışı Konsolide Bütçe Dengesi	18.404	20.214	27.303	32.264	36.116	38.003	47.102

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler(2000–2009).

<http://www.dpt.gov.tr> (Erişim tarihi 20.05.2011)

2003-2009 yıllarını kapsayan dönemde dış ekonomik gelişmelerde olumsuz gelişmeler gerçekleşmesine rağmen, iç ekonomik istikrarın sağlanması konusunda önemli ölçüde başarılı olunmuştur. Bu dönemde faiz dışı kamu harcamalarında sınırlamalara gidilmiş ve faiz dışı konsolide bütçe fazlası her yıl artmıştır.

Tablo 3.38' de Türkiye'nin konsolide bütçe dengesine ilişkin gelişmeler yer almaktadır. Tablo 3.38'de görüldüğü gibi, 2003 yılında 18.404.748 bin YTL olan faiz dışı konsolide bütçe fazlası artarak 2009 yılında 47.102 bin YTL'ye ulaşmıştır. Buna paralel olarak konsolide bütçe açığı da bu dönemde azalmıştır. 2003 yılında 39.815.859 olan konsolide bütçe açığı azalarak 2004 yılında 30.300.001 bin YTL, 2005 yılında 8.116.629 bin YTL ve 2006 yılında 4.642.603 bin YTL olmuştur. 2007 yılında yapılan genel seçimlerinde etkisiyle 2007 yılında artan konsolide bütçe açığı, 2003 yılına göre konsolide bütçe açığında önemli ölçüde azalma gerçekleşmiştir. Konsolide bütçe açığının GSYİH' ya oranı da bu dönemde azalma göstermiştir. 2003 yılında %8,7 olan konsolide bütçe açığının GSYİH' ya oranı 2009 yılında %1,1 olmuştur.

Mali disiplin konusunda gerçekleştirilen bu olumlu gelişmeler bu dönemde enflasyonun tek haneli rakamlara indirilmesinde de oldukça etkili rol oynamıştır. Öte yandan 2001 yılından beri sıkı bir dezenflasyon programı uygulanan ülkemizde sıkı maliye politikası ile konsolide bütçe açığının azaltılması Merkez Bankası'nın elini güçlendirerek hedef faiz oranı olarak da adlandırılan gecelik borçlanma faiz oranının azaltılmasını sağlamıştır (Bayata, 2008).

Faiz oranlarının orta-uzun vadede azaltılması dış borçlanmanın sürdürülebilirliği açısından son derece önemlidir. Faiz indirimleri TL'nin değer kaybetmesine dolayısıyla ihracatın teşvik edilmesine katkı sağlarken diğer yandan büyüme üzerinde olumlu etki yaratacaktır. Gerçek döviz kurunun geçerli olması cari açığın azalmasına katkı sağlayacaktır. Bu gelişme de Türkiye'nin dış kaynağa ve dolayısıyla dış borçlanmaya olan gereksinimini azaltarak dış borçlanmanın sınırlandırılmasına katkıda bulunacaktır. Bunun gerçekleşmesi için ise Türkiye'nin sıkı maliye politikası uygulamalarına devam etmesi gerekmektedir.

Yukarıda Türkiye ekonomisi bu dönemde iç ekonomik ve dış ekonomik istikrar kapsamında genel olarak değerlendirilmiştir.

2003-2009 döneminde Türkiye'nin dış borçluluk göstergelerindeki gelişmeler Tablo 3.39'da yer almaktadır.

Tablo 3.39: 2003–2009 Dönemi Dış Borçluluk Göstergeleri (%)

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam Dış Borç/GSYİH	47,3	41,2	35,0	39,0	37,5	37,3	43,4
Toplam Dış Borç/İhracat	305,3	254,5	229,6	240,3	230,6	209,8	262,6
Dış Borç Servisi/İhracat	58,9	48,3	49,9	46,5	44,2	40,4	56,6
Faiz Servisi/İhracat	14,8	11,3	10,9	10,9	10,0	8,9	10,1
Faiz/GSYİH	2,3	1,8	1,7	1,8	1,6	1,6	1,7
Dış Borç Servisi/GSYİH	9,1	7,8	7,6	7,6	7,2	7,2	9,4
İhracat/İthalat	68,1	64,8	62,9	61,3	63,03	65,3	72,4
Cari İşlemler Dengesi/GSYİH	-2,6	-4,0	-4,7	-6,1	-5,8	-5,6	-2,3
Dış Ticaret Dengesi/İhracat	46,7	54,4	58,9	63,07	58,6	52,8	37,9
Cari İşlemler Dengesi/İhracat	17,0	24,6	30,7	37,6	35,4	31,6	9,9

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler (1923–2006)

Hazine Müsteşarlığı, **Kamu Finansmanı İstatistikleri(Dış Borç İstatistikleri)**.

- **Toplam Dış Borç / GSYİH Oranı:** Tablo 3.39’da görüldüğü gibi, 2003 yılında %47,3 olan oran azalarak 2004 yılında %41,2 ve 2005 yılında %35 olmuştur. 2006 yılında nispeten artan oran %39 olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılında ise yeniden azalan oran %37,5 olmuştur. 2008 yılında % 37.3 ve 2009 yılında % 43.4 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranın dönem ortalaması ise %40 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye’nin dış borç yükünde olumlu değişimler gerçekleşmiştir. Dış borç yükünün bu dönemdeki ortalama değeri de çok borçluluk sınırı olan %50’nin altında gerçekleşmiştir.
- **Toplam Dış Borç / İhracat Oranı:** 2006 yılı hariç bu oranın değeri sürekli olarak azalmış, yani Türkiye’nin dış borç ödeme kapasitesi iyileşmiştir. 2003 yılında %305,3 olan bu göstergenin değeri, 2004 yılında %254,5, 2005 yılında

%229,6, 2006 yılında %240,3, 2007 yılında %230,6, 2008 yılında % 209.8 ve 2009 yılında % 262.6 olmuştur. Göze çarpan nokta ise bu oranın 2008 krizinden sonra fark edilir şekilde artmış olmasıdır. Bu oranın bu dönemdeki ortalama değeri ise yaklaşık olarak %250 olmuştur. Dolayısıyla bu göstergenin ortalama değeri çok borçluluk sınırı olan %275'in altında gerçekleşmiştir. Özetle bu dönemde Türkiye'nin dış borç ödeme kapasitesinde bu gösterge açısından iyileşme meydana gelmiştir.

- **Toplam Dış Borç Servisi / İhracat Oranı:** 2005 ve 2009 yılı hariç bu oranın sürekli olarak azaldığı görülmektedir. 2003 yılında %58 olan bu oran, 2004 yılında %48,3, 2005 yılında %49,9, 2006 yılında %46,5, 2007 yılında %44,2, 2008 yılında %40.4 ve 2009 yılında %56.6 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranın bu dönemdeki ortalama değeri ise %56 olmuştur. Dolayısıyla bu göstergenin bu dönemdeki ortalama değeri bu gösterge için çok borçluluk sınırı olan %30'un üzerinde gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle Türkiye kısa dönemde dış borçlarını ödemedede yetersiz olup, ihracat gelirlerini hızla arttırması gerekmektedir.
- **Faiz Servisi / İhracat Oranı:** 2003 yılında %14,8 olan oran, 2004 yılında %11,3, 2005 ve 2006 yıllarında %10,9, 2007 yılında %10, 2008 yılında %8.9 ve 2009 yılında %10.1 olarak gerçekleşmiştir. Sonuçta, bu oran azalarak, kritik değer olan %20 seviyesinin altında gerçekleşmiştir.
- **Cari İşlemler Dengesi / GSYİH Oranı:** Bu oranın negatif değerinin, yani cari işlemler açığının GSYİH' ya oranının artması dış borçlanmanın sınırlandırılması ve sürdürülebilmesini orta-uzun vadede olumsuz etkilemektedir 2003 yılında %2,6 olan cari açığının GSYİH' ya oranı artarak 2004 yılında %4, 2005 yılında %4,7, 2006 yılında %6,1, 2007 yılında %5,8, 2008 yılında %-5,6 ve 2009 yılında %-2,3 olmuştur. 2009 yılında ise Dolayısıyla bu dönemde Türkiye'nin dış kaynak bağımlılığı ve dış borçlanma ihtiyacı artmıştır. Bu durum zaten bu dönemde dış borçlanmanın önemli ölçüde artması ile sonuçlanmıştır.
- **İhracat / İthalat Oranı:** Bu dönemde dış ticaret açığındaki artışa paralel olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı azalmıştır. Fakat 2009 yılında fark edilir bir oranda artış yaşanmıştır. Bunun nedeni ithalatta yaşanan azalmadır. Tablo 3.39'a baktığımızda 2003 yılında %68,1 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 2007 yılında %63,03'e gerilemiştir 2008 yılında bu oran %65,3'e ve 2009 yılında

%72,4'e yükselmiştir. Bu sonuç Türkiye'nin dış kaynağa olan ihtiyacını arttırdığı için dış borçlanmanın sınırlandırılmasını ve dış borçlanmanın sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir.

- **Dış Ticaret Dengesi / İhracat Oranı:** Bu dönemde dış ticaret açığının ihracata oranı 2007 yılına kadar sürekli olarak artmıştır. 2003 yılında %46,7 olan dış ticaret açığının GSYİH' ya oranı, 2004 yılında %54,4' e, 2005 yılında %58,9'a ve 2006 yılında %63' e yükselmiştir. 2009 yılında ise neredeyse yarı yarıya bir düşüş gösteren dış ticaret açığının ihracata oranı % 37,9 olmuştur. Dolayısıyla bu orandaki gelişmeler Türkiye'nin dış kaynak ihtiyacının bu dönemde arttığını göstermektedir.
- **Cari İşlemler Dengesi / İhracat Oranı:** Bu oranın yükselmesi olumlu iken düşmesi ve özellikle negatif değerinin artması olumsuzdur. Bu dönemde dış ticaret açığının ihracata oranında olduğu gibi, cari işlemler açığının ihracata oranı da 2009 yılına kadar sürekli olarak artmıştır. 2003 yılında %17 olan cari işlemler açığının ihracata oranının artarak 2004 yılında %24,6, 2005 yılında %30,7, 2006 yılında %37,6, 2007 yılında %35,4, 2008 yılında %31,6 ve 2009 yılında %9,9 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bunun nedeni 2009 yılında cari işlemler dengesinin düşüş göstererek 13 milyar 961 milyon dolar açık vermesidir. Dolayısıyla bu oran da bu dönemde Türkiye'nin dış kaynak ihtiyacının arttığını göstermektedir. Hiç şüphesiz bu gelişme Türkiye'nin dış borçlanmasının sınırlandırılması ve dış borç artış hızının düşürülmesi açısından olumsuz bir durumdur.

Sonuç olarak bu dönemde dış borçluluk göstergelerinde meydana gelen gelişmeler kalıcı ve yapısal bir iyileşme olarak değerlendirilemez. Bu noktada cari açık ve dış ticaret açığı sınırlandırılarak, Türkiye'nin dış finansman bağımlılığının azaltılması en sağlıklı çözüm yoludur. Bunun için ise TL'nin gerçek değerine yerleşmesi için faiz oranlarını indirmek amacıyla mali disiplinden vazgeçilmemesi gerekmektedir. Bu sayede ihracat artacak, ithalat azalacaktır. Bu da yurtiçi katma değer yaratarak üretim sürecini başlatacak ve dış finansman ihtiyacı sınırlanmış olacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ BORÇ EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ:

TÜRKİYE UYGULAMASI

Çalışmanın dördüncü bölümünde, dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla yapılan ampirik çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra ise Türkiye ekonomisi ele alınarak dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki doğrusal regresyon analizi ile incelenmiştir.

4.1. DIŞ BORÇ EKONOMİK BÜYÜME AMPİRİK MODELLER

Dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar daha çok borç fazlası teorisi üzerinde toplanmıştır. Yapılan analizde dış borç ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir negatif ilişkinin olması borç fazlası sorununun varlığını işaret etmektedir.

Warner (1992) 1982–1989 yılları arasında 13 gelişmekte olan ülkede borç krizlerinin yatırımlar üzerindeki etkisini EKK yöntemi ile tahmin etmiştir. Yazar pek çok aşırı borçlu ülkede yatırımın azalmasının nedeni olarak ihracat fiyatlarının düşmesi, yüksek dünya faiz oranları, gelişmiş ülkelerin durgun büyümeleri olduğunu öne sürmüştür. Yazar borçlanmanın etkilerini ölçebilmek amacıyla bir borç krizi gölge değişkeni panel regresyonu oluşturmuştur. Borç krizi gölge değişkeni borç teorilerinin öngördüğü şekilde bir negatif etki göstermemiş aksine pozitif ve istatistiksel olarak gayet anlamlı bir değere sahiptir.

Cunningham (1993) 1971- 1986 döneminde aşırı borçlu ülkelerde borç yükü ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada kullanılan bağımsız değişken GSMH bağımsız değişkenler sermaye stoku, işgücü ve borç servsidir. Cunningham aşırı borç stokunun sermaye ve emek verimliliğini olumsuz etkileyerek ekonomik büyümeyi yavaşlatacağını tartışmıştır.

Afxentiou (1993),orta-gelirli kalkınmakta olan ülkelerde dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin varlığını araştırmıştır. Bu çalışmayı Granger nedensellik testi yardımıyla dış borçlanma ve GSMH büyümesi arasında negatif ilişkinin varlığını test etmiştir. Çalışmanı istatistiksel olarak ortaya koyduğu önemli bir sonuçta 20 orta gelirli kalkınmakta olan ülkeden 7'sinde borç servis oranının (Toplam Borç Servisi/Mal ve Hizmet İhracatı) büyümeyi yavaşlatıyor olmasıdır.

Were (2001) Kenya için 1970-1995 yılları arasında dış borçların ekonomik büyümeye etkisini inceleyen bir çalışma yapmıştır. Regresyon analizinde kullandığı değişkenler GSYİH büyüme hızı, dış borç stoku / GSYİH, bütçe açığı / GSYİH, enflasyon oranı, kamu yatırımları, borç servisi / ihracat, özel kesim yatırımları / GSYİH ve beşeri sermayedeki gelişmelerdir. Dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini negatif bulmuştur ve Kenya'nın aşırı borç problemi olduğunu ifade etmiştir.

Hansen (2001) 1974- 1993 yılları arasındaki yıllık verilerini kullanarak Türkiye'nin de içinde bulunduğu 54 gelişmekte olan ülkenin dış borçlarının ekonomik büyümeye etkisini incelemiştir. Analizde bağımlı değişken olarak GSYİH' daki artış hızını kullanmıştır. Çalışmadaki bağımsız değişkenler ise, doğrudan yabancı sermaye yatırımları / GSYİH, bütçe fazlası, enflasyon, dışa açıklık, yardımlar / GSYİH, borç servisi / ihracat ve dış borç / GSYİH' dir. Yapılan analiz sonuçlarına göre dış borç stoku ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.

Javed ve Şahinöz (2005) yaptıkları çalışmada çeşitli modellerle dış borçların yatırımlar, ihracat ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini Türkiye ekonomisine ait 1983-2002 yılları arasındaki verileri kullanarak incelemiştir. Regresyon analizi sonuçlarına göre, dış borç stokundaki artışlar yatırımları negatif, ihracatı ise pozitif etkilemiştir. Analizde dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsızdır. Dolayısıyla dış borçlar ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir.

Kara (2001) yaptığı çalışmada 1980 sonrası Türkiye'nin dış borç kaynaklı ekonomik büyüme stratejisini incelemiştir. Türkiye'de dış borçların daha çok hammadde ve tüketim malları ithalatında, getirisi dolaylı ve düşük olan alt yapı yatırımlarında ve refinansman amaçlı kullanıldığını ifade etmiştir. Bunun önlenmesi için de verimsiz olan kamu harcamalarının en aza indirilmesini, kamu harcamalarındaki savurganlığın önlenmesini, özel sektörün ihracata özendirilmesini ve ülkedeki ekonomik istikrarın sağlanması gerektiğini belirtmiştir.

Karagöl (2002)'de Türkiye ekonomisi için dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma yapmıştır. Çalışmada 1960-1996 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmıştır. Modelde kullanılan bağımlı değişken GSMH, bağımsız değişkenler ise sermaye stoku, işgücü, beşeri sermaye ve dış borç stokudur.

Çalışmada yapılan koentegrasyon analizine göre uzun dönemde dış borçlarla ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.

Türkiye ekonomisi için dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bir diğer isimde Bilginoğlu ve Aysu (2008) dur. Analizlerinde bağımlı değişken olarak GSMH 'yı kullanmışlardır. Bağımsız değişkenler ise sabit sermaye yatırımları, nüfus artış hızı, toplam dış borç stoku /GSMH, Milli Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurumlarının konsolide bütçe içindeki payı ve dışa açıklığı almışlardır. EKK tahmini yapan yazarlar dış borç ve ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir negatif ilişki bulmuşlardır.

4.2. MODEL

Ekonomik büyüme modelleri, teorik literatürün gelişmesine büyük katkı sağlamaktadır.

Cunningham (1993) 1971-1986 döneminde aşırı borçlu ülkelerde borç yükü ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi şu üç bağımsız değişkeni kullanarak incelemiştir. Cunningham modeli şu şekilde ifade etmektedir.

$$Y = F(K, L, DS)$$

Burada Y, K, L, DS sırasıyla GSMH, sermaye stoku, işgücü ve borç servisini göstermektedir. Cunningham'ın modeli fiziksel sermaye ve işgücüne dayanıyordu.

Karagöl (2002) çalışmasında Cunningham'ın modeline beşeri sermayeyi (H) ekleyerek genişletmiştir. Model şu şekildedir:

$$Y = F(K, L, DS, H)$$

Bilginoğlu ve Aysu (2008), Cunningham ve Karagöl'ün modeline dışa açıklık değişkenini (OP) ekleyerek şu modeli kurmuştur.

$$Y = F(K, L, DS, H, OP)$$

Bu çalışmada, yukarıda bahsedilen üç çalışma gözönüne alınarak aşağıdaki model oluşturulmuştur.

$$Y = F(K, P, DBS, EX)$$

4.3. DEĞİŞKENLERİN TANIMLANMASI

Analizde kullanılan değişkenler şu şekildedir:

Y = Reel GSMH

K = Sabit sermaye yatırımlarının GSMH içindeki payı

P = Nüfus artış hızı

DBS = Toplam dış borç stokunun GSMH içindeki payı

EX = İhracatın GSMH içindeki payını ifade etmektedir.

Toplam dış borç stokunun ekonomik büyüme üzerine negatif bir etkiye sahip olması beklenmektedir. Çünkü dış borçların maliyeti, geliri ve tasarrufları olumsuz yönde etkileyebilir.

Sabit sermaye yatırımlarının büyüme teorilerinde çoğunlukla pozitif etkisi olduğu görülmektedir. Gelirin tüketilmeyen kısmını oluşturan tasarrufların sermayeye dönüşebilmesi için yatırım yapılması gerekmektedir. Yatırım artışlarına paralel olarak artış gösteren sabit sermaye yatırımları bir ülkenin üretim kapasitesini de arttırmış olur.

İhracatın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir.

Nüfus artış hızı ekonomik büyümeyi hem negatif hem de pozitif yönde etkileyebilir. Çünkü artan nüfus işgücünü artırarak büyümeyi olumlu etkilerden, mevcut tüketicileri arttıracığı için büyümeyi olumsuz da etkileyebilir. Bu etki artan nüfusun verimliliğine göre değişkenlik göstermektedir.

4.4. EKONOMETRİK ANALİZDE KULLANILAN VERİLER VE EKONOMETRİK METOT

Analizde, Türkiye ekonomisinin söz konusu değişkenlere ait 1976 ve 2006 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmıştır. Kullanılan yıllık verilerin değeri yüzde şeklindedir. Bazı değişkenlere ait verilerin elektronik ortamda mevcut olmaması analizin 1976 – 2006 dönemiyle sınırlı kalmasına sebep olmuştur. 1987 yılı fiyatlarıyla GSMH rakamları TCMB EVDS (Elektronik veri dağıtım sistemi) veri tabanından elde edilmiştir. İhracatın GSMH içindeki payı ve dış borçların GSMH içindeki payı TÜİK İstatistik Göstergeler 1923- 2009 adlı kaynaktan alınmıştır. Sabit sermaye yatırımlarına ilişkin veriler DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006) adlı veri kaynağından alınmıştır. Nüfus artış hızı rakamları ise International Monetary Fund-World Economic Outlook Database' den elde edilmiştir.

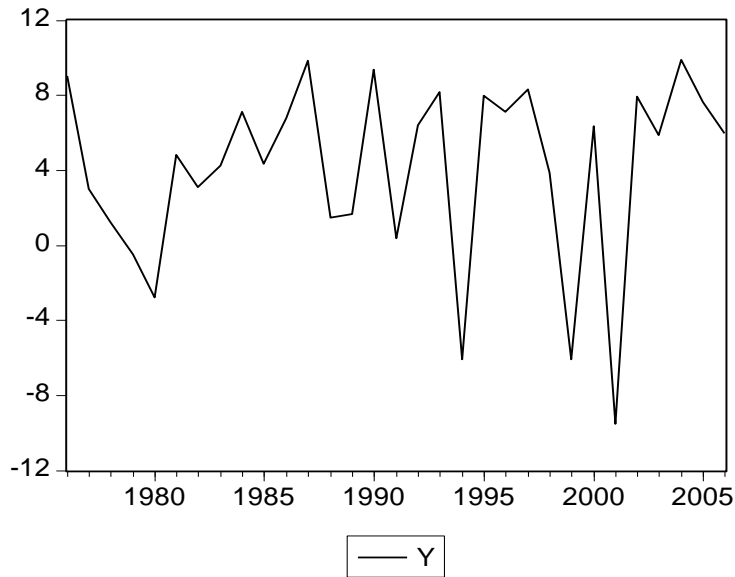
Yukarıda anlatılan model ve ekonometrik yöntemler dâhilinde Türkiye örneğinde 1976–2006 yılları arasında ekonomik büyüme ile dış borçlanma ilişkisi yıllık veriler kullanılmak sureti ile incelenecektir. İlk önce modelde kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıklarına ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller) birim kök testi yardımıyla bakılacaktır. ADF ile serilerin durağan olup olmadıkları incelenmeden önce

serilerin grafiklerine bakmak önbilgi vermekle birlikte kesin sonuç vermekte yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle kesin sonuç almak için ADF testi yapılmalıdır.

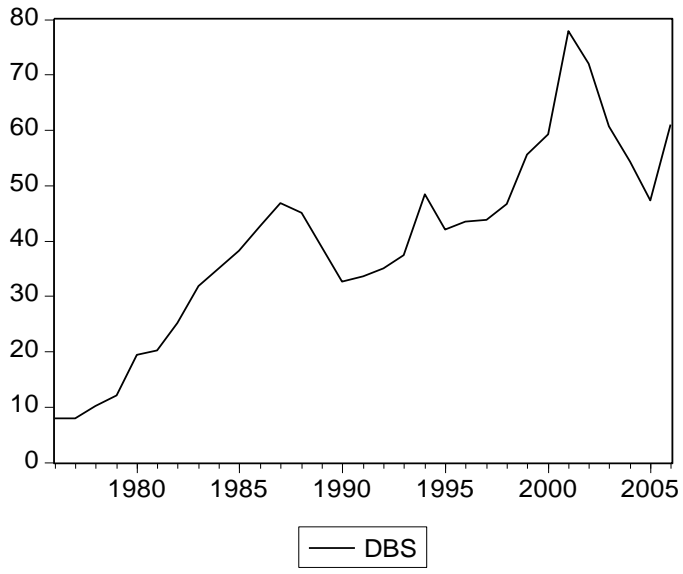
Zaman serisi analizi için seriler durağan olmalıdır. Ortalaması ile varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan süreç için durağandır denir. Kısacası eğer bir zaman serisi durağansa ortalaması, varyansı ve ortak varyansı, bunları ne zaman ölçersek aynı kalır (Gujarati, 2001). Durağanlığın önemi şudur; zaman serisi kullanan regresyonlar, bulguların yüzeysel olarak gayet iyi görünmeleri, ama biraz deşilince kuşku uyandırmaları anlamında düzmece ya da kuşkulu bulgular elde etme olasılığını içerir (Gujarati, 2006). Ve ardından En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılarak Türkiye ekonomisi için bir doğrusal regresyon analizi yapılacaktır. Model, Eviews 4.0 ekonometri paket programları yardımı ile çalıştırılacaktır.

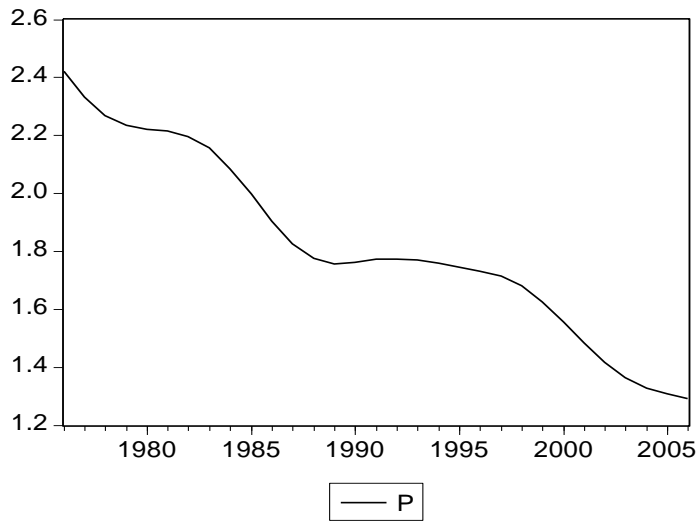
ADF testi ile serilerin durağanlığı incelenmeden önce serilerin grafiklerine bakılmıştır. Grafik incelemesi serilerin durağanlığı hakkında önbilgi olarak kabul edilebilir. Ancak tek başına serilerin grafikleri, serilerin durağanlıkları hakkında konuşmak için yeterli değildir.

Şekil 4.1: Ham Serilerin Grafikleri

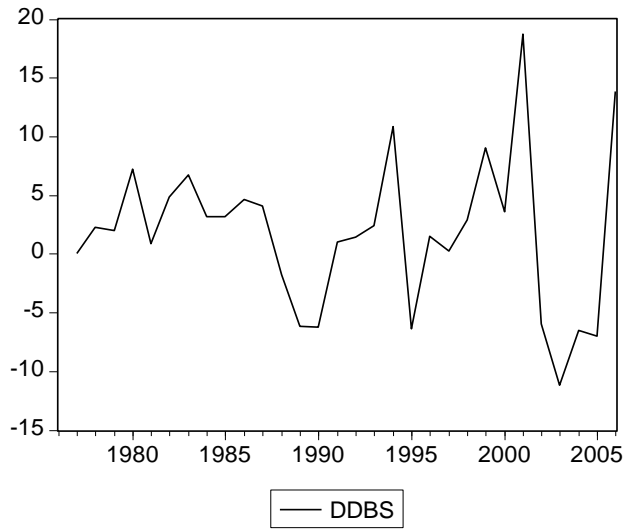
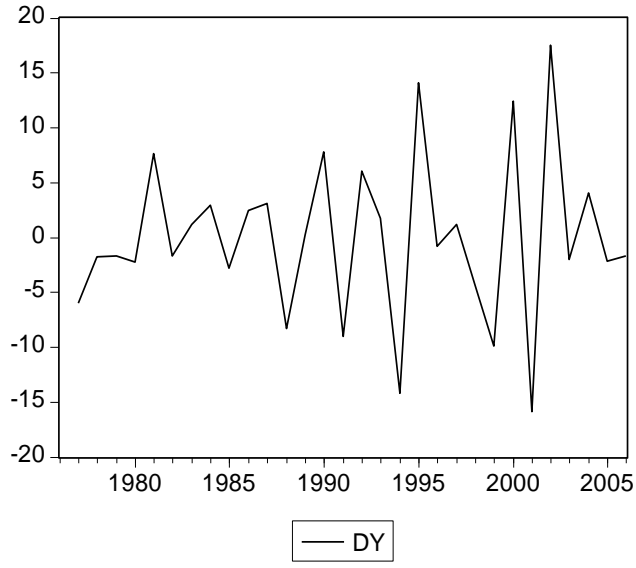

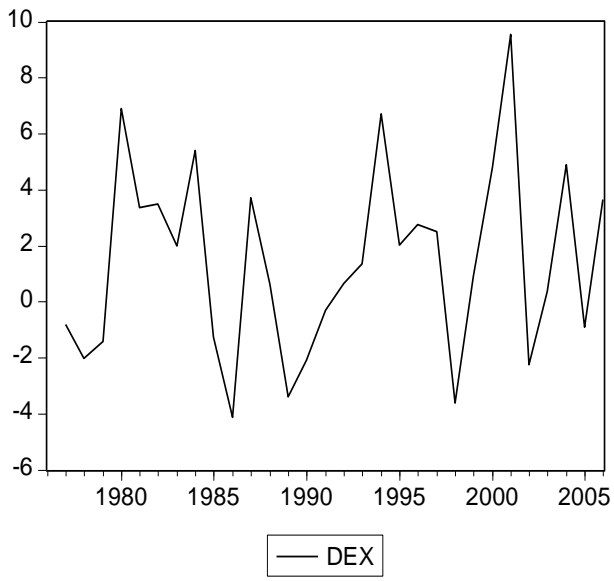
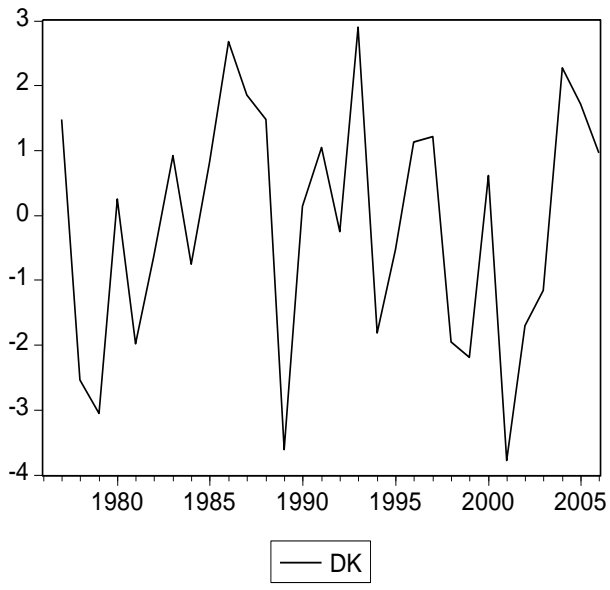

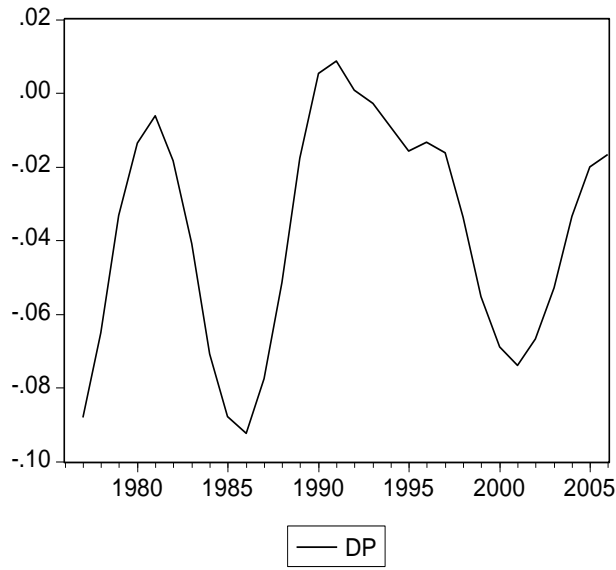

Serilerin grafikleri incelendiğinde DBS, EX ve P serilerinin durağan olmadığı yönünde şüphe uyanmaktadır. Diğer taraftan Y ve K serilerinin grafikleri ise serilerin durağan oldukları yönünde önbilgi vermektedir. Ancak kesin sonuç almak için ADF testi yapılmalıdır.

Şekil 4.2: Durağan Serilerin Grafikleri

Kesin sonuç almak için ADF testi yapılmalıdır. Tablo 4.1 ve 4.2 ADF testinin sonuçlarını vermektedir.

4.5. ANALİZ SONUÇLARI

Analizde serilerin durağanlığı genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile incelenmiştir.

Tablo 4.1: Serilerin Durağanlık Testi (Seviyesinde)

Değişkenler	Sabit Terimli		Sabit + Trend		Sabit Terimsiz	
	ADF Değeri	Kritik Değer (%5)	ADF Değeri	Kritik Değer(%5)	ADF Değeri	Kritik Değer(%5)
Y	-3.44	-2.96	-3.49	-3.57	-1.92	-1.95
DBS	-1.68	-2.96	-3.02	-3.57	0.53	-1.95
K	-2.63	-2.96	-2.48	-3.57	-0.82	-1.95
EX	-0.42	-2.96	-4.81	-3.57	-1.08	-1.95
P	-0.20	-2.96	-2.08	-3.57	1.75	-1.95

Not: % 5 anlam düzeyinde durağan olan serileri göstermektedir.

Tablo 4.1’de regresyon analizinde kullanılan serilerin kendi seviyelerindeki durağanlık test sonuçları gösterilmiştir. Test sonuçlarına göre reel GSMH’ nın (Y) sabitli regresyon denklemine göre, ihracatın (EX) sabitli trendli regresyon denklemine göre durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu iki seri dışında kalan serilerin ise sabitli, sabitli trendli ve sabitsiz regresyon denklemlerine göre durağan olmadığı yani birim kök içerdiği tespit edilmiştir. Çünkü hesaplanan ADF değerleri %5 anlam düzeyindeki Mac-Kinnon kritik değerlerinden mutlak değer olarak küçüktür.

Bazı serilerin seviyesinde durağan çıkmaması nedeniyle serilerin birinci dereceden farkı alınarak birim kök testi yapılmıştır. Bu sonuçlar Tablo 4.2’de gösterilmiştir.

Tablo 4.2: Serilerin Durağanlık Testi (Birinci Dereceden Farklarında)

Değişkenler	Sabit Terimli		Sabit + Trend		Sabit Terimsiz	
	ADF Değeri	Kritik Değer (%5)	ADF Değeri	Kritik Değer(%5)	ADF Değeri	Kritik Değer(%5)
Y	-6.30	-2.97	-6.17	-3.57	-6.41	-1.95
DBS	-3.26	-2.97	-3.22	-3.57	-3.01	-1.95
K	-3.52	-2.97	-3.46	-3.57	-3.59	-1.95
EX	-6.44	-2.97	-6.46	-3.57	-2.74	-1.95
P	-4.40	-2.97	-4.34	-3.57	-3.35	-1.95

Not: % 5 anlam düzeyinde durağan olan serileri göstermektedir.

Seviyesinde durağan olmayan serilerin birinci dereceden farkı alınarak yapılan birim kök testinin sonucuna göre serilerin birinci dereceden durağan olduğu tespit edilmiştir. Çünkü hesaplanan ADF değerleri %5 anlam düzeyindeki Mac-Kinnon kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyüktür.

Çalışmada, birim kök testleri sonucunda birinci derecede farklarında durağan olan değişkenler kullanılarak en küçük kareler yöntemiyle çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Analizle ilgili sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4.3: Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Y				
Metot: EKK				
Örneklem (Ayarlı): 1977- 2006				
Gözlem Sayısı: 30				
Değişkenler	Katsayılar	Standart hata	t istatistik	P değeri
C	6.909517	3.615954	1.910842	0.0676
DBS	-0.285033	0.126116	-2.260095	0.0328
K	1.229667	0.331184	3.712947	0.0010
EX	-0.483819	0.379092	-1.276258	0.2136
P	-1.115221	1.989828	-0.560461	0.5802
R ²		0.641370	Akaike Bilgi Kriteri	5.311007
Düzeltilmiş R ²		0.583989	Schwarz Kriteri	5.544540
Regresyonun Standart Hatası		3.193314	F istatistik	11.17742
Hata Terimleri Kareleri Toplamı		254.9313	P Değeri (F istatistik)	0.000024
Durbin-Watson İstatistiği		2.506780		

Tablo 4.3’de yer alan regresyon analizi sonuçlarına göre model bir bütün olarak %5 düzeyinde anlamlıdır. Hesaplanan F değeri ile tablo değerleri karşılaştırılmıştır.

Hesaplanan F değeri tablo değerinden büyük çıkmıştır yani anlamlıdır. Bağımlı değişkendeki değişmelerin %64'ü bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Durbin-Watson testi ile otokorelasyon probleminin olup olmadığı araştırılmıştır. Durbin-Watson testinde hesaplanan Durbin-Watson d istatistiği ile tablo değerleri karşılaştırılmış, otokorelasyon sorunun olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmada beklenildiği gibi, toplam dış borç stoku ile GSMH arasında istatistiksel açıdan %5 düzeyinde anlamlı bir negatif ilişki çıkmıştır. Dolayısıyla Türkiye'de dış borçlar ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Yani Türkiye'de borç fazlası sorunu olduğuna işaret etmektedir.

Sabit sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasında hem %1 hem de %5 düzeyinde anlamlı bir pozitif ilişki bulunmaktadır.

İhracatın GSMH içindeki payı ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamsız olmasına rağmen negatif bir ilişki bulunmaktadır.

Nüfus artış hızı ile ekonomik büyüme arasında ise anlamsız bir negatif ilişki çıkmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gelişmekte olan ülkelerin dış borçlanmaya gitmelerinin başlıca nedeni, iç tasarruf yetersizliği ile ödemeler dengesinde meydana gelen açıklardır. Dış borçlanma yoluyla elde edilen kaynaklar kullanılırken ülkenin iç tasarruflarına ilave bir tasarruf niteliği taşıırken, geri ödenmesi durumunda ülkeden dışarıya kaynak transferi gerçekleşmiş olmaktadır. Dış borçların kullanımında özenli davranılmalı, ülkenin döviz gelirlerini ve sabit sermaye stokunu artırıcı yatırım projelerine ağırlık verilmesi gerekmektedir. Böylece döviz gelirleri artarak dış borçların ödenmesi kolaylaşmakta ve üretim artışı da iç tasarrufları artırarak dış finansman ihtiyacını azaltmaktadır. Dış borçların sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi ve korunabilmesi makroekonomik istikrarın yanı sıra dış borç yönetimini de yakından ilgilendirmektedir.

Türkiye gibi dış borç fazlası olan ve borçlanma koşullarının ağır olduğu ülkelerde, dış borç yönetimi önemli bir yere sahiptir. Etkin bir dış borç yönetimi sayesinde dış borç servis yükü azaltılabilir, dış borçluluk göstergeleri yardımıyla risklilik seviyesinden uzak durulabilir ve bu sayede ekonomik kalkınma finanse edilebilir. Özel sektörün borçlanmasıyla ilgili bir takım kontroller veya yasal düzenlemeler yapılabilir.

Türkiye, cari işlemler açığını kapatmak ve vadesi gelen dış borçlarını ödemek için borçlanma yoluna gitmektedir. Bunu önlemek için öncelikle cari işlemler açığını kapatmak gerekir. Kapatabilmek için ise ihracat gelirlerini artırıcı ve ithalat giderlerini kılmaya yönelik politikalar uygulamalıdır. Yani ödemeler dengesi açığına çözüm bulmalıdır. İstikrarlı bir ihracat artışının sağlanabilmesi için, ihracatın az sayıdaki sektöre ve pazara bağımlılığın ortadan kaldırılması gerekmektedir. İhracatta belli sektörlere bağlanıp kalmak yerine dünya ticareti de göz önüne alınarak yeni sektör arayışlarına gidilmelidir. Uluslararası alanda rekabet edebilecek konuma gelinebilmesi için ürün ve yeni pazarlarda genişleme sağlanmalı, ihracatçılar bilgilendirilmeli yeni teşvik ve destekleyici ekonomik paketler hazırlanmalıdır. Bilim ve teknoloji alanında gelişme ve ilerleme gösterebilmek için diğer gelişmiş ülkelerin bu alanda uygulamış olduğu politikaları inceleyip uygun olanları alınmalıdır. Ancak bu şekilde uluslararası rekabet gücü artırılabilir ve ülke kendini tanıtır, refah düzeyini artırabilir.

Dış borçluluk rasyoları açısından baktığımızda da Türkiye çok borçlu bir ülke konumunda olup yeni yeni orta borçlu ülke konumuna geçmektedir. Ancak bunun

nedeni, dış borç stokundaki bir azalma değil son yıllarda ihracatın artması ve yüksek büyüme rakamlarının gerçekleştirilmesidir. Dış borçluluk göstergelerinde meydana gelen gelişmeler kalıcı ve yapısal bir iyileşme olarak değerlendirilemez. Bunun asıl nedeni, ihracatın artması ve yüksek büyüme rakamlarının gerçekleştirilmesidir. Bu noktada cari açık ve dış ticaret açığı sınırlandırılarak, Türkiye'nin dış finansman bağımlılığının azaltılması en sağlıklı çözüm yoludur. Bunun için ise, TL'nin gerçek değerine yerleşmesi için faiz oranlarını indirmek amacıyla mali disiplinden vazgeçilmemesi gerekmektedir. Bu sayede ihracat artacak, ithalat azalacaktır. Bu da yurtiçi katma değer yaratarak üretim sürecini başlatacak ve dış finansman ihtiyacı sınırlanmış olacaktır.

Dış borç ihtiyacının azaltılması için yurtiçi tasarrufları arttırıcı yönde politikalar uygulanması gerekmektedir. Kamu kesimde meydana gelen tasarruf açığını kapatabilmesi için; etkin bir vergi sisteminin uygulamaya geçirilmesi, kayıt dışı ekonominin önüne geçilmesi ve vergi kaçakçılığının asgari düzeye indirilmesi ve kamu harcamalarının kısılarak üretken yatırımlara ayrılan fonların arttırılması gerekmektedir. Her ne kadar kamu yatırımlarının ulaşım, haberleşme, altyapı gibi düşük katma değerli ve nispeten verimsiz alanlarda yoğunlaşması ve üretken alanlara yönlendirilememesi dış borç gereksinimini arttıran bir olgu olarak karşımıza çıksa da, bu tür yatırımlar ülkenin iktisadi büyüme ve kalkınmasını hızlandırmak için gerekli yatırımlar olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir.

Dış borçlanma yoluyla elde edilen kaynakların geri ödenmesi durumunda ülkeden dışarıya kaynak transferi gerçekleşmiş olmaktadır. Türkiye'nin kaynaklarının giderek dışarıya akmasına neden olan bu sürecin önüne geçilebilmesi için mali disiplinin kararlılıkla sürdürülmesi ve yapısal reformların gerçekleştirilmesi son derece önemlidir. Çünkü mali disiplin kamunun borçlanma ihtiyacını azaltacak ve faiz oranlarının düşmesine katkıda bulunacaktır. Faiz oranlarının düşmesi, döviz kurlarının artarak gerçek değerine ulaşmasına katkıda bulunacak ana değişkendir. Buna paralel olarak dış ticaret ve cari işlemler açığının kapanmasını sağlayarak Türkiye'nin dış finansman ihtiyacını sınırlandıracak ve dış borçlanmanın sürdürülebilirliğine olumlu yönde etkide bulunacaktır. Ancak sadece bunlar mali disiplinin sağlanması için yeterli olmamaktadır. Sanayinin dışa bağımlılığını azaltacak, ihracata dayalı doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekecek, ileri teknoloji içeren sermaye yoğun mallar

üretmesini sağlayacak yapısal reform niteliğinde değişimlerin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Çalışmada dış borcun ekonomik büyüme üzerindeki negatif etkisini desteklemek amacıyla doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Türkiye ekonomisine ait 1976 -2006 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılarak En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle bir regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre Türkiye'deki dış borçların ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç ampirik literatürle paralellik göstermektedir. Bununla birlikte, sabit sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasında da anlamlı bir pozitif ilişki; ihracat ve nüfus artış hızı ile ekonomik büyüme arasında ise, anlamlı olmayan negatif bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla teoriye göre bir ülkede eğer dış borçlar ekonomik büyümeyi negatif etkiliyorsa o ülkenin dış borç fazlası sorunu ile karşı karşıya olduğu ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Aktürk, İ. ve Güran, N. (1992) *Uluslararası İktisadi Kuruluşlar*, İzmir.
- Alper, C. ve Ongun, T. (1988) *Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar Az Gelişmiş Ülkeler Yönünden Değerlendirme*, Evrim Yayıncılık: İstanbul.
- Bal, H. (2000) *Uluslararası Finansman Dış Borç Yönetimi ve Türkiye*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları: Ankara.
- Eğilmez, M. (2009) *Küresel Finans Krizi*, Remzi Kitabevi: İstanbul. s.74.
- Eker, A. ve Meriç, M. (1999) *Devlet Borçları (Devlet Kredisi)*, Doğuş
- Erdem, M. (1996) *Devlet Borçları*, Ekin Kitabevi Yayınları: Bursa.
- Işık, K., Karayılmazlar, E., Organ, İ. ve Işık, H. (2005) *Devlet Borçları*, Ekin Kitabevi: Bursa.
- İnce, M. (1980) *Maliye Politikası*, Olgaç Matbaası: Ankara
- İnce, M. (1996) *Devlet Borçlanması (Kamu Kredisi) (5.Basım)*, Seçkin Yayınevi: Ankara.
- Kalenderoğlu, M. (2005) *Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma*, Agon Bilgi Kitabevi: İstanbul.
- Karluk, R. (2003) *Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika*, Beta Yayınları: İstanbul.
- Karluk, R. (2005) *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm*, Beta Yayıncılık: İstanbul.
- Kılıç, A. (2005) *Kamu Maliyesi, Maliye Politikası, Devlet Bütçesi*, Dizayn Yayınları: İstanbul.
- Özbilen, Ş. (1998) *Maliye Politikası (Teori – İlkeler – Yöntemler ve Uygulama Sonuçları)*, Ezgi Kitabevi Yayınları: Bursa.
- Pazarcık, O., Ünsal, N. ve Nakipoğlu E. (1989) *Türkiye'de Dış Kredi Kullanımı*, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları: Ankara Yayın No:380
Matbaacılık: İzmir.
- Seyidoğlu, H. (1993) *Uluslararası İktisat "Teori, Politika ve Uygulama"*, Güzem Yayınları: İstanbul.
- Tokgöz, E. (2001) *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, İmaj Yayınevi: Ankara.

Tokgöz, E. (2007) *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914- 2007)*, İmaj Yayınevi: Ankara.

Uluatam, Ö. (1988) *Kamu Maliyesi*, Teori Yayınları: Ankara.

Ulusoy, A. (2001) *Devlet Borçlanması*, Derya Kitabevi: Trabzon.

Kitabın gözden geçirilmiş baskısı

Karluk, R. (2007) *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm (gözden geçirilmiş 11. baskı)*, Beta Yayınları: İstanbul.

Seyidoğlu, H. (1998) *Uluslararası İktisat "Teori, Politika ve Uygulama (gözden geçirilmiş 12. baskı)*, Güzem Yayınları: İstanbul.

Çeviri kitap

Gujarati, D.N. (2001), *Temel Ekonometri (Çev. Ü. Şenesen ve G.G. Şenesen)*, Literatür Yayıncılık: İstanbul.

Walther T. (2002) *Dünya Ekonomisi (Çev. Ü. Çağlar)*, Alfa Yayınları: İstanbul.

Makaleler

Adıyaman, A.T. (2006) "Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri", *Sayıştay Dergisi*, s. 62, ss. 21-45.

Afxentiou, P.C. (1993), "GNP Growth and Foreign Indebtedness in Middle-income Developing Countries", *International Economic Journal*, 7(3), ss. 81-92.

Akdiş, M. (2003) "Türkiye'nin Borç Gelişimi Sorunlar Öneriler", *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, s. 30, ss. 62-76.

Alkinoğlu, L. (1999) "Türkiye'de Uygulanan İstikrar Politikaları ve Sonuçları", *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, s. 15.

Arsan, Ü. (1979) "Kamu Borçlarının Sınıflandırılması", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXXIV, s. 1-4, ss. 43-50.

Ay, A. ve Karaçor, Z. (2006) "2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 16, ss. 67-86.

Bayraktar, Y. (2010) "Kasım 2000-Şubat 2001 Krizi Sonrasında Alınan Önlemlerin Borç Kompozisyonuna Yansımaları", *Süleyman Demirel Üniversite İ.İ.B.F. Dergisi*, c. 15, s. 1, ss. 463-480.

- Bilginoğlu, M. ve Aysu, A. (2008) “Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, s. 31, ss. 1-23.
- Cunningham, R.T. (1993), “The Effects of Debt Burden on Economic Growth in Heavily Indebted Nations”, *Journal of Economic Development*, 18 (1), June, ss. 115-126.
- Çataloluk, C. (2009) “Kamu Borçlanması Gerçekleşme Biçimi ve Makroekonomik Etkileri (Teorik Bir Yaklaşım, Türkiye Örneği)”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 12, s. 21, ss. 240-258.
- Çelen, M. ve Zülfüoğlu, Ö. (2008) “Klasik Kamu Borçlanma Teorisinin Oluşumu”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, c. XXV, s. 2, ss. 289-308.
- Çiçek, H., Gözegir, S. ve Çevik, E. (2010) “Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1990-2009)”, *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c. 11, s. 1, ss. 141-156.
- Doğanyığıt, S. (1992) “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları”, *Sayıştay Dergisi*, s. 9, ss. 26-30.
- Dönek, E. (1995) “Türkiye’nin Dış Borç Sorunu ve 1980 Sonrası Boyutları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 50, s. 1.
- Egeli, H. (1999) “Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açıkları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, s. 4.
- Erçel, G. (1992) “Türkiye’nin Dış Borç Birikiminin Kaynakları”, *Maliye Yazıları Dergisi*, s. 36.
- Evgin, T. (1996) “Dış Borçlarımız”, *Hazine Dergisi*, s. 4, ss.87.
- Hansen, H. (2001), “The Impact of Aid and External Debt on Growth and Investment: Insights From Cross-Country Regression Analysis”, *Wider Development Conference on Debt Relief*, Helsinki.
- JAVED, Z.H. ve Şahinöz A. (2005), “External Debt: Some Experience From Turkish Economy”, *Journal of Applied Sciences*, 5(2), ss. 363-367.
- Kara, M. (2001), “Türkiye’nin Ekonomik Büyüme Sürecinde Dış Borç Çıkmazı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), ss. 95-110.
- Karagöl, E. (2002), “The Causality Analysis of External Debt Service and GNP: The Case of Turkey”, *Central Bank Review*, s. 1, ss. 39-64.

- Karagöz, K. (2007) “Türkiye’de Dış Borçlanmanın Nedenleri Ekonometrik Bir Değerlendirme”, *Sayıştay Dergisi*, s. 66-67, ss. 102-103.
- Kaya, S. (2002) “Dünya Bankası ve Türkiye”, *Sayıştay Dergileri*, s. 46-47, ss. 3-42.
- Önel, G. (2006) “Türkiye’de Dış Borçların Sürdürülebilirliği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, c. 8, s. 2, ss. 5-6.
- Söyler, İ. (2001) “Türkiye’nin Dış Borçlarının Ekonomik Açından Değerlendirilmesi (Rasyo Analizleri)”, *Maliye Dergisi*, s. 137, ss. 16-23.
- Susam, N. ve Bakkal, U. (2008) “Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek?”, *Maliye Dergisi*, s. 155, ss. 72-88.
- Şeker, M. (2006) “Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri”, *Sosyo Ekonomi Dergisi*, s. 1.
- Toprak, D. (2010) “Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Borçların Seyri: 1994 ve 2001 Krizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, c. 2, s. 2, ss. 1-14.
- Warner, A.M. (1992), “Did the Debt Crisis Cause the Investment Crisis”, *Quarterly Journal of Economics*, 107(4), November, 1161- 1186.
- Were, M. (2001), “The Impact of External Debt on Economic Growth and Private Investment in Kenya: An Empirical Assessment”, *Wider Development Conference on Debt Relief*, Helsinki.
- Yavuz, A. ve Çiçek, H.G. (2006) “Türkiye’nin 1994- 2005 Yılları Arasında Dış Borçların Dış Borç Rasyo Analizleri ile Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, c. 11, s. 1, ss. 97-120.
- Yeldan, E. (2001) “Türkiye Ekonomisi’nde 2000- 2001 Krizinin Yapısal Kaynakları Üzerine”, *Doğu Batı Dergisi*, s. 16, ss. 190.

Raporlar

- Civriz, M. (2010) *Küresel Krizin Türkiye Ekonomisine Etkilerini Orta Vadeli Mali Plandan Okumak*, Maliye Bakanlığı: Ankara.
- DPT (2001) *Borçlanma, İç ve Dış Borç Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Devlet Planlama Teşkilatı Yayını: Ankara.
- Evgin, T. (2000) *Dünden Bugüne Dış Borçlarımız*, *Araştırma ve İnceleme Dizisi*, Hazine Müsteşarlığı Yayınları: Ankara.

Kavalalı, M. (2005) *Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkelerine ile İlişkileri*, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı: Ankara.

Tural, A. (1992) *Devlet Borçları*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı: Ankara. Yükseler, Z. (2009) *Türkiye'de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumu*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: Ankara.

Tezler

Akçay, M. (1985) , *Türkiye'de Dış Borçlanmayı Etkileyen Faktörler ve Dış Borçlanmanın Ekonomik Katkıları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi: Ankara.

Akkaya, A.T. (2010) *Uluslararası Borç Krizi ve Türkiye Borçlarının Sürdürülebilirliği*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Adana.

Altın, S. (2003) *Türkiye Ekonomisinin Gelişimi Açısından Dış Kaynakların Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Isparta.

Bayata, H.G. (2008) *Dış Borçların Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kayseri.

Çaşkurlu E. (2007) *İç ve Dış Borçlanmada Risk Analizine Dayalı Borç Yönetimi ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi (1980 ve Sonrası)*, Doktora Tezi, İktisadi Araştırmalar Vakfı Ünal Aysal Tez Değerlendirme Yarışması: İstanbul.

Çiçek, H.G. (2005) *Türkiye'de 1994- 2004 Döneminde Dış Borçların Gelişimi ve Sürdürülebilirliği Sorunu*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Isparta.

Güraslan, E. (2005) *Uluslararası Finansal Kuruluşlar ve Mali Reform Önerileri: Türkiye Deneyimi*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Adana.

Kat, A. (2008) *1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Dış Borçlar ve Büyüme*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.

Özdemir, P. (2009) *İç Borç Yönetimi ve Türkiye*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Adana.

Özkan, H. (2006) *Dış Borçların Sürdürülebilirliği ve Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Adana.

- Poyraz, E. (1995) *1985 – 1995 Yıllarında Dış Borçların Ekonominin Genel Dengesi ve Ödemeler Dengesi Üzerindeki Makro Analizi*, Uzmanlık Tezi, Hazine Müsteşarlığı: Ankara.
- Sarı, M. (2004) *Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü: Ankara.
- Tanrikulu, K. (1983) *Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi*, Uzmanlık Tezi, Devlet Planlama Teşkilatı: Ankara.
- Turan, A.S. (2006) *Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borç Sorunu ve Kırgızistan Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kırgızistan.
- Yalçın, E. (2005) *İktisadi Büyüme ve Dış Krediler: Ampirik Bir Çalışma*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü: Ankara.

İnternet Kaynakları

- Ögeç, M., Köşkeroglu, B. ve Shahsuvarov (17.10.2010) *24 Ocak 1980 Kararları*, www.yenidenergenekon.com
- Türkiye İstatistik Kurumu (10.10.2010) *İstatistiksel Göstergeler (1923-2006)*, www.tuik.gov.tr
- Devlet Planlama Teşkilatı (12.10.2010) *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2001)*, www.dpt.gov.tr
- Hazine Müsteşarlığı (12.10.2010) *Kamu Finansmanı İstatistikleri (Dış Borç İstatistikleri)*, www.hazine.gov
- Devlet Planlama Teşkilatı (13.10.2010) *Ekonomik Göstergeler (Temel Ekonomik Göstergeler)*, www.dpt.gov.tr
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (15.10.2010) *Avrupa Yatırım Bankası*, www.deik.org.tr/pages
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (15.10.2010) *Asya Kalkınma Bankası*, www.dtm.gov.tr
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (15.10.2010) *Dünya Bankası Grubu*, www.dtm.gov.tr
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (15.10.2010) *İslam Kalkınma Bankası*, www.dtm.gov.tr
- Hazine Müsteşarlığı (15.10.2010) *Asya Kalkınma Bankası*, www.treasury.gov.tr
- Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (16.10.2010), www.ekodialog.com
- Ekonominin Massetme Kapasitesi Yöntemi (16.10.2010), www.ekodialog.com

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Yasemin AYSU
Doğum Yeri ve Tarihi : ISPARTA / 16.07.1986

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Pamukkale Üniversitesi (Denizli) İ.İ.B.F. İktisat
Bölümü (2005- 2008)
Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı (2009- 2011)
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İletişim

e-posta Adresi : yaseminaysu@hotmail.com

Tarih : 28.07.2011